

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

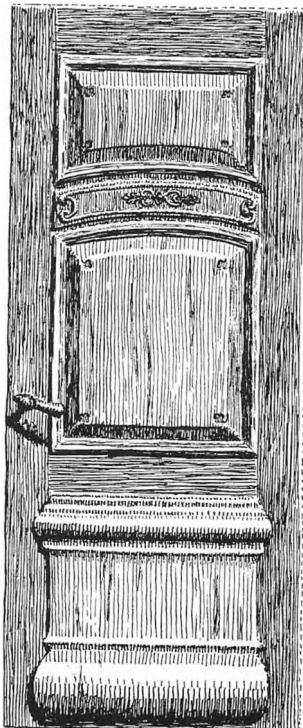
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HELSINGØR KOMMUNES MUSEER

ÅRBOG 1993

HELSINGØR KOMMUNES
MUSEER
1993

HELSINGØR 1994

Redaktion og tilrettelæggelse:
Museumschef Kenno Pedersen,
museumsinspektør Lars Bjørn Madsen og
museumsformidler Poul Korse

Illustrationer:
Beroende ved Helsingør Kommunes Museer
i original og affotografering

Udgivet 1994 i et samarbejde mellem
Helsingør Kommunes Museer og
Helsingør Museumsforening

Sat med 10 punkt ordinær og kursiv
Times og trykt på 100 gr. Biber Allegro gloss
hos Nofo-print, Helsingør.

Oplag: 800 eksemplarer.
ISSN: 0108-0393.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige
for deres bidrag.
Aftryk i referat af årbogens artikler
er tilladt, når årbogen angives som kilde,
og et eksemplar af aftrykket sendes til
Helsingør Kommunes Museer.
Ved aftryk i større omfang må forfatterens
samtykke indhentes gennem museerne.

Omstående side: *Tegning af dør i Strandgade 70 opmålt og tegnet af Otto Bülow, 1923.*

Omslag: *Maleriet af Tikøb Kirke og gamle Præstegård er skænket af Ingrid og Olga Kaae i 1954 til ophængning i kirkens sakristi eller i præstegårdens kontor, hvor det hænger nu. Ingrid og Olga Kaae (begge døde nu og ligger begravet i familiegravstedet på Tikøb kirkegård) var døtre af Alfred Cameron Kaae, der var sognepræst i Tikøb sogn fra 1906-1915. Ingrid Kaae var gennem det meste af sit liv tilknyttet Dansk Sygeplejeråds Højskole i Testrup, syd for Århus, mens Olga Kaae efter mangs års virke som forstander for University Settlement i Bombay i Indien, blev forstanderinde for Refugiet i Løgumkloster. – Som et kuriosum kan nævnes, at moderen Ellen Kaae, født Bjørnsen har udgivet en børnebog om hunden "Krølle", der handler om familien Kaae i Tikøb gamle præstegård. Sognepræst Annemette Nissen.*

Indhold

Tikøb i billeder – fra gamle dage <i>Aksel Sørensen</i>	5
Helgenskaren der værmede Helsingørs kirker og klostre <i>Henning Henningsen</i>	39
Aktstykker vedrørende Helsingør kommunes køb af ejendommen Marienlyst 1851 – og lidt mere om Marienlysts jorder <i>Lars Bjørn Madsen</i>	71
Fra åbent ildsted til farve-TV <i>Else Børgesen</i>	99
Coca-Cola - et produkt fra Wiibroes Bryggeri <i>Lars Bjørn Madsen</i>	117
Varmecpmtaomerepå Flynderupgård - et spændende forsøg <i>Jørgen Vinther</i>	125
Helsingør kommunes Museer - Årsberetning 1993 <i>Kenno Pedersen</i>	129

Tikøb i billeder – fra gamle dage

Af Aksel Sørensen

Dette er et meget gammelt fotografi af landsbyen Tikøb. Bemærk hvor få huse der egentlig findes. Den hvide gavl med vinduerne er det gamle posthus på Fredensborgvej. Midt i billedet ser man kroen, den lange længe med stalde og gavlen af hovedbygningen. Endvidere den lave udbygning, der rummede scenen i krosalen. Bag ved kroen skimter man præstegården. Helt til venstre ses gavlene af tre huse. Vi kan gætte på, at det er den gamle skole og lærerboligen.

Området imellem husene er det, der før blev betegnet kroengen. På et meget gammelt kort benævnt "Søen".

Sådan et landskabeligt motiv kunne fotografen få i årene omkring 1905. Med legende børn på marken. Med henvisning til foranstående billede, som er taget fra omtrent samme sted, kan vi se, at der er kommet flere huse i landsbyen, bl.a. er mejeriet bygget med sin høje skorsten.

Klokkerens Hus

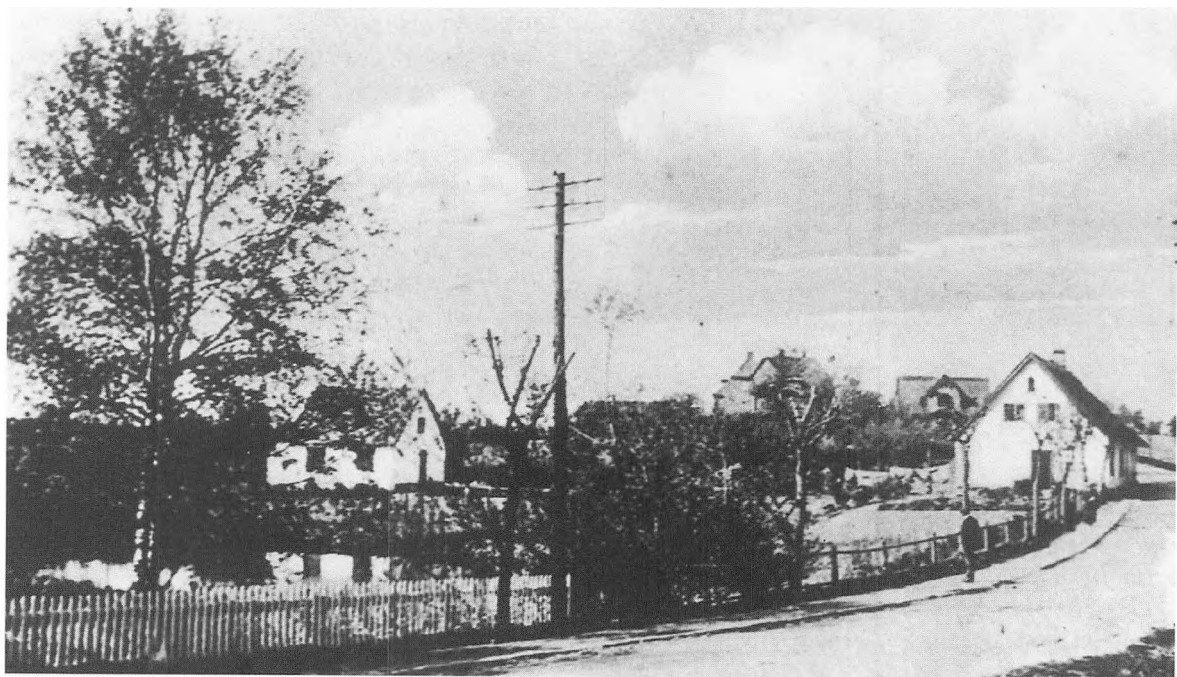
Klokkerens Hus. Det er svært at lokalisere, hvor det lå. Måske er det revet ned og et nyt bygget.

← *Tikøb med møllen og kirken set fra Svalebakken. Vejen mod Harreshøj.*

Endnu et dejligt billede med vue over marker og huse. Fotografen har sikkert syntes, at det var et godt motiv med de fede plovfurer. Museet – Tikøb Frysehus – er nu placeret lige overfor det yderste hus til højre på billedet. I baggrunden ser man tydeligt Præstegården, som den så ud førhen.

Rytterskolen i Tikøb set fra to forskellige vinkler. På dette tidspunkt er den dog ophørt med at fungere som skole. Man ser bl.a. den nye skole i baggrunden. Til venstre i billedet ses branddammen, hvor børnene løb på skøjter om vinteren. Dengang det var rigtig vinter med isbelagte damme. Bagved ligger skræddermester Hansens hus. På det øverste billede skimtes præstegården, midt i, lige foran kirken. Rytterskolen blev bygget i 1722 og fungerede som skole til 1912. →

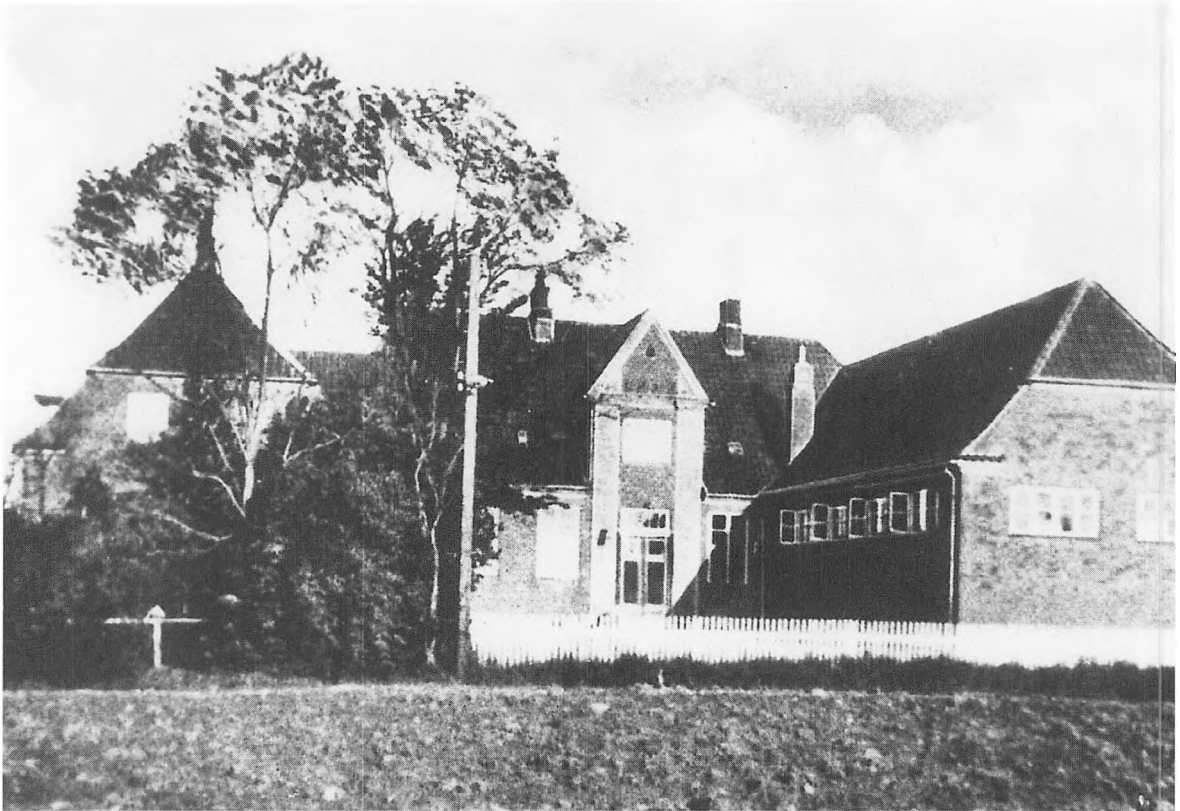
Skolebillede fra den nye skole, formentlig straks efter indvielsen. →

I flere generationer har der været storkerede på Møllegården, og storkene er trofast vendt tilbage år efter år og har taget reden i brug. Storkemor har lagt sine æg og ruget sine unger ud. Imens foretog storkefar sine daglige flyvture over marker og moser til Gurre Sø, for at vende hjem med føde til sin storkefamilie. I 1927 døde den gamle møller og blev begravet på Tikøb kirkegård. Da storkefar vendte tilbage i foråret 1928, kredsede den i nogen tid over sin gamle rede og fløj så hen til kirkegården og slog sig ned i et lavt, bredkronet piletræ ganske nær ved møllerens gravsted. Her byggede den så rede og i mange år derefter var det storkenes bolig, og man kunne fortsat se dem flyve over marker og enge til søen for at hente føde. Men så i 1950 hændte der noget sørgeligt. Storkefar kom som sædvanligt om foråret for at gøre sommerboligen klar, men storkemor dukkede aldrig op. Det fortælles, at han ventede hele sommeren på sin mage. Siden da har Tikøb ikke haft nogen stork.

Tikøb Skole. Foto måske fra straks efter den blev bygget i 1912. På dette tidspunkt fandt man ud af, at den gamle skole var for trang, men beslutningen om at bygge en ny blev ikke vedtaget med fuld enighed i sognerådet. Nogle mente, at den gamle var god nok, og at det blev alt for dyrt med en ny stor skole. Nogle kaldte den for en HØJSKOLE, (den skulle jo ligge på bakken overfor den gamle!). Bygget blev den dog og indrettet med to klasseværelser og gymnastiksal. Endvidere blev der bygget en fløj med bolig til førstelæreren og bolig til andenlæreren i tagetagen over klasseværelserne. Lærerne Hermann og Jørgensen blev de første i den nye skole. →

Lærer Mortensen med sin klasse af store elever. →

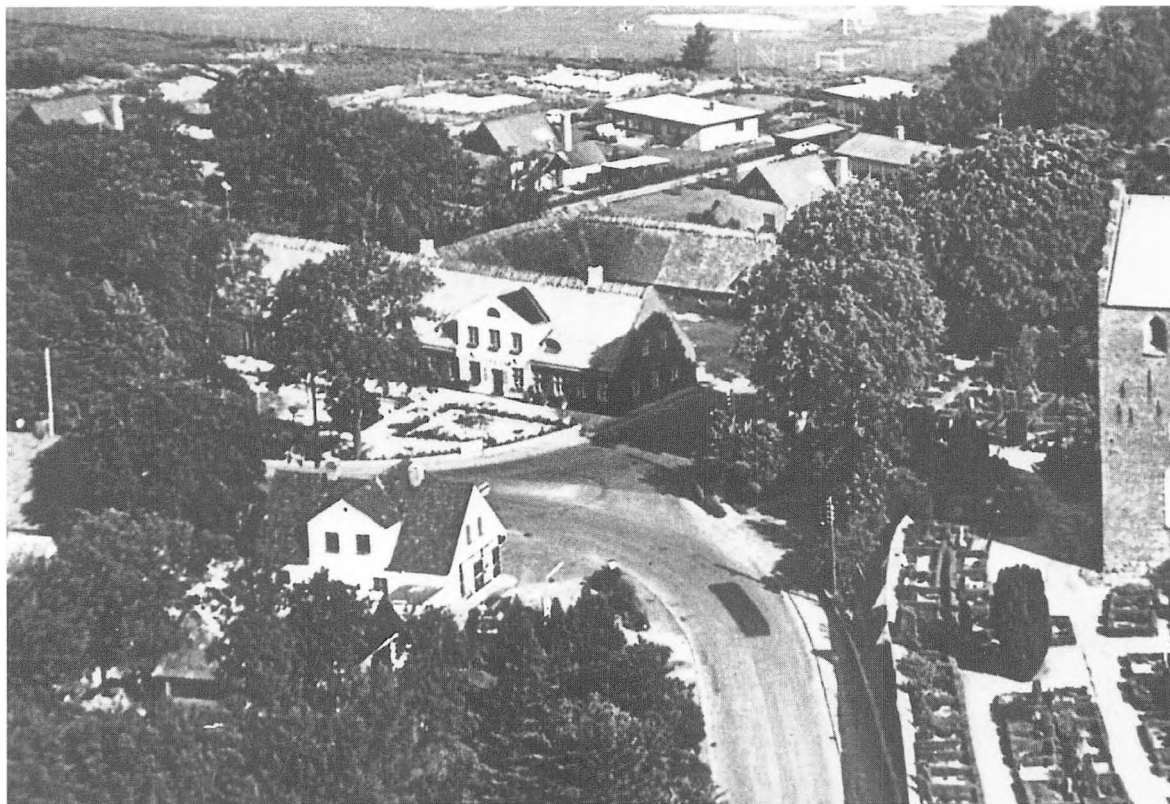
Tikøb Skole, som den så ud omkring 1940. Bemærk det fine hvidmalede stakit ud mod vejen.

Skolebillede. Noget kunne tyde på, at det er de yngste klasser, der er stillet op til fotografering. Lærerne står i baggrunden, Erik Mortensen, Signe Olsen og Valdemar Hermann. Måske nogle af læserne kan genkende sig selv eller nogle skolekammerater. →

← En af de legendariske "Tikøb.storke"
spankulerer rundt i præstegårdshaven.
Foto fra 1945.

Nyere luftfoto af Tikøb. Nogen udbygning er foretaget, bl.a. på engene bag kroen. Idrætspladsen ligger bagest i billedet. Endnu er der købmandsbutik i huset i forgrunden. På dette tidspunkt i midten af halvtredserne, havde Preben Jensen forretningen. Kroens købmandsbutik er flyttet over i den anden længe mod vejen.

← Det er ikke alle landsbyer, der har sin egen kirke, men Tikøb har. Endda en temmelig gammel, nemlig fra det 12 århundrede. Oprindeligt var den kirke for en meget stor del af Nordsjælland. Beboerne er i flere århundreder kommet langvejs fra for at gå i kirke her. At det selvsagt foregik til fods, vidner flere kirkestier i området om. En vej gennem Gurrevang har fra meget gammel tid heddet "Kirkestien". På et gammelt kort fra 1700-tallet er vejen indtegnet som den eneste vej fra Gurre til Tikøb. Kirken er bygget af munkene på Esrom kloster, oprindeligt med kun et langskib, men senere udbygget med de forskellige tilbygninger, som det ser ud i nutiden.

← Tikjøb kro, set fra haven. Hyggeligt sommerbillede med gæster i haven. Bemærk det runde bord, bygget omkring det store træ. Et par af gæsterne er turister på cykeltur, et held, at der lige lå en kro der! For det er rart med en forfriskning i sommervarmen. En interessant detalje er døren til købmandsbutikken - yderst til højre, senere flyttet ud i gavlen. Dette foto er formentlig fra før århundredeskiftet.

Venstres Ungdom i Tikjøb spiller dilleantkomedie "Det gamle Guld" på Tikjøb kro i 1949, med mange kendte, gæve Tikjøbborgere.

← Tikjøb Kro dengang købmandsbutikken i gavlen endnu havde benzinsalg med standere midt på gårdspladsen.

Havreholm Bageri. I forbindelse med bageriet var der konditori med udsækning af kaffe, chokolade, sodavand m.m. Desuden kager og is. Det var et af de meget få steder, hvor ungdommen kunne cykle til på aftenur for at få en forfriskning. →

I 1953 fik Tikøb sit eget brødbageri, da bagemester Pokkenborg fra Fredensborg startede sin virksomhed her i dette hus på Hornbækvej, hvor fru Borg i nogle år forud havde brødudsalg. Et halvt år senere blev forretningen overtaget af Knud Christensen, der bagte brød og kager til byens befolkning på dette sted til 1958, hvor han byggede sit eget hus og forretning et andet sted på Hornbækvej, hvor der stadigvæk er bagervirksomhed. Her er det bageren med familie, der står foran butikken i 1954.

Brødvogn fra Havreholm Bageri, en af de sidste store virksomheder i området. En overgang havde bageriet tre vogne, der kørte ud med brød til beboerne i et meget stort område. →

← Mejeriet i Tikøb, måske omkring 1920. Ejeren hed Petz. Her omgivet af familie og ansatte.

Tikøb Automobilværksted - engang i tyverne. Personerne er ikke identificeret, men vi kan gå ud fra, at det er borgere fra Tikøb, der tilfældigt har været hos mekanikeren med deres bil, den dag fotografen kom forbi. I forgangne tider var det meget almindeligt, at fotografer kørte - gerne på cykel - rundt på landet og tilbød at fotografere folk og steder. Mekanikeren hedder vist Christensen og bygningen ligger der såmænd endnu på Kvistgårdsvej.

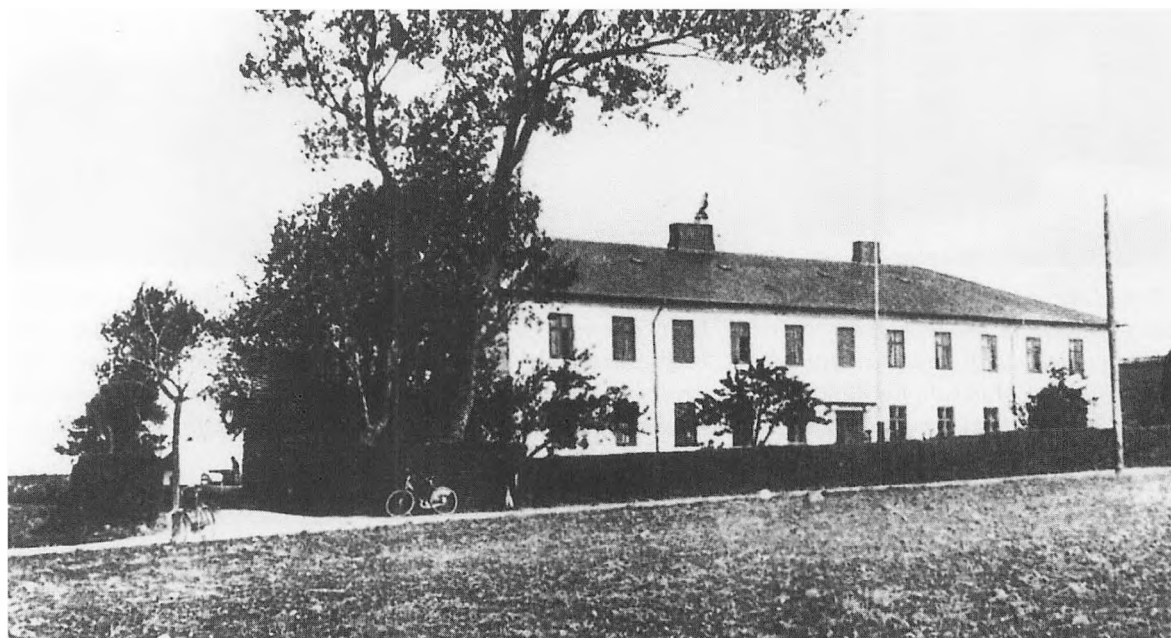
← Louis Næhr's købmandshandel i krobygningen, hvor han var købmand i adskillige år. Her med kone og nyfødt datter foran butikken i 1917. Manden til venstre er nok en tilfældig kunde den dag, fotografen kom forbi.

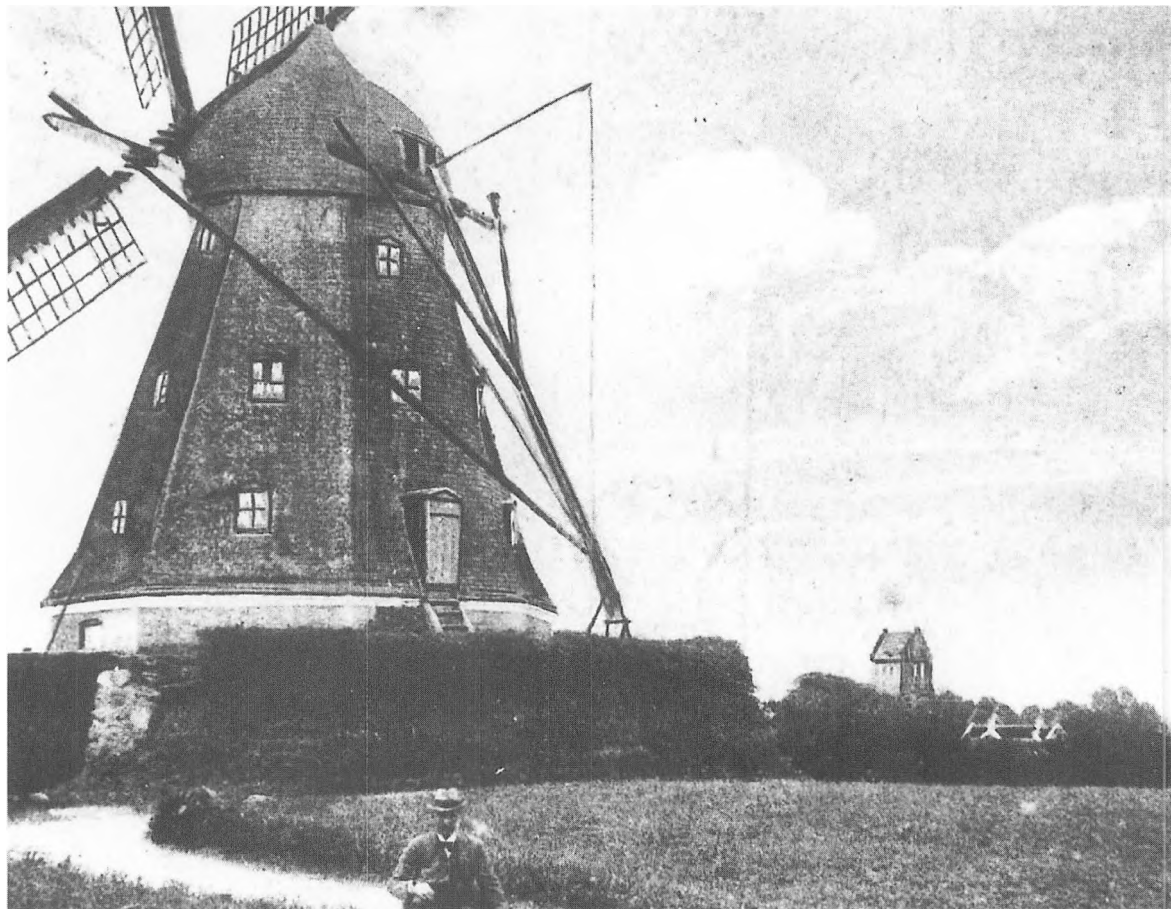
På modsat side af Kvistgårdvejen var der også en købmand. Da billedet her blev taget, hed han Petersen, han er nok ikke husket af mange i vor tid. Hans efterfølger Ejner Poulsen er endnu i nogens erindring. Det var dengang, der kunne eksistere to købmænd plus en brugsforening i landsbyen. Jævnfør med nutiden hvor kun Brugsen har overlevet.

Alderdøms hjem og kommunekontor i Tikøb kommune. Billedet er måske fra engang i tyverne. På det tidspunkt var der endnu fattiggård og arbejdsanstalt på stedet. I mange år hed det i daglig tale "Anstalten". Pudsigt nok er der endnu enkelte, der bruger dette ord. →

Her er Laurids. Han boede på alderdomshjemmet – også kaldet Anstalten, et navn der hentyder til tidligere tider, da der var fattiggård på stedet. Laurids var kendt af alle i området. Han gik lidt til hånde hos folk. Her hos familien på Tikøb Kohave. Han kunne godt lide at smiske for de unge fruer og var en tid "forlovet" med Wanda, der boede på Godhavn i Tikøb.

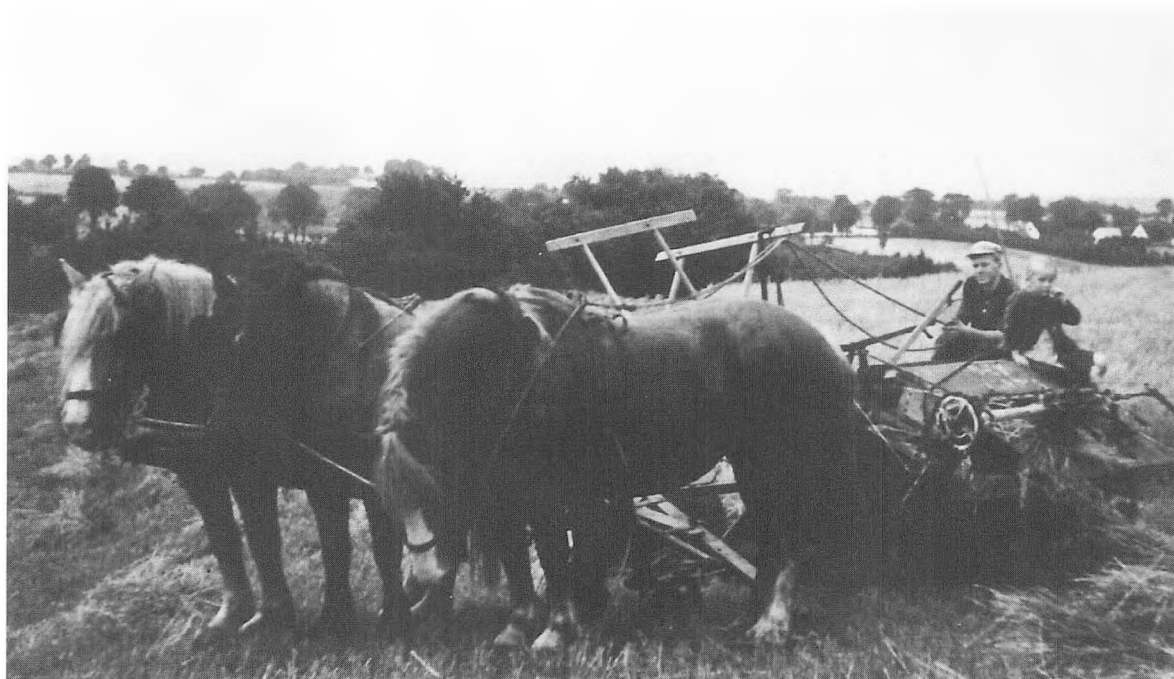

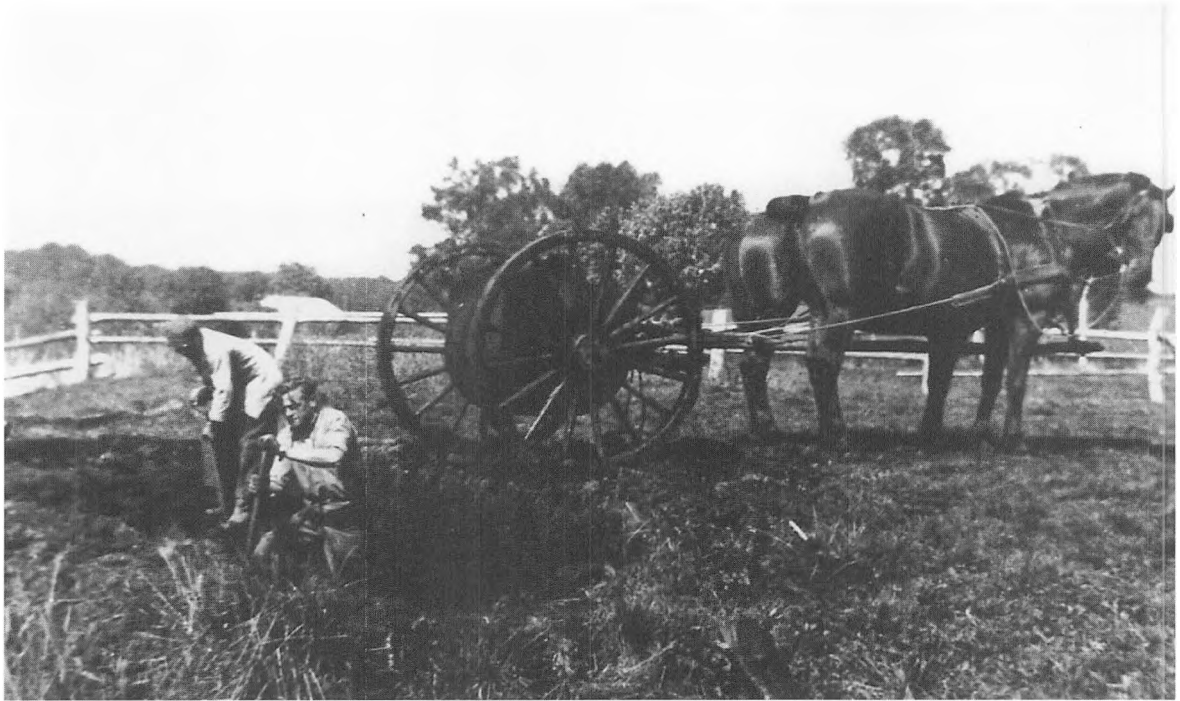
Der høstes korn på "Højen" i Bistrup, Massey Harris selvbinderen trækkes af tre heste. Det var et hårdt job for hestene i høstens tid. Højen var et af de højeste punkter med udsigt til Esrom Sø, Tikøb og Hornbæk. I dag er der grusgrav med stenknuseri på stedet. En skam den høj ikke blev fredet, mens tid var. Personerne på billedet er gårdejer Søren Westergaard, sønnen Palle og datteren Kirsten. →

Tikøb Mølle, dengang den var en rigtig vindmølle. Møllens hovedopgave var at male kornet fra omegnens bønder, som skulle bruge det til foder til dyrene. Man kørte med sin vogn – dengang var det mest hestekøretøj – ind under møllen, holdt under en lem i loftet, hvorigennem sækkene blev hejst op til etagerne ovenover, hvor kværnene stod. Man var afhængig af vindens kraft for at møllen kunne fungere. Det har nok været lidt upraktisk ikke at kunne arbejde i perioder med fuldstændig vindstille, derfor blev der med tiden anskaffet forbrændingsmotorer til hjælp i sådanne perioder.

Parcellist Peter Petersen kører roetoppe hjem fra marken engang i halvtredserne. En pressefotograf fra "Land og Folk" kom forbi og syntes, det var et godt motiv. Billedet kom i avisen. Tjener Strøbæk på kroen forærede Peter det. →

Tørvegravning i Tinkerup under anden verdenskrig. Tørv var en nødvendig varmekilde på det tidspunkt, både til egen husholdning og til salg. Bemærk den karakteristiske "tørvevæltter". Når man kørte frem med hestene, var der ælteskovle, der blandede vand og tørvemuld. Når man kom frem til tørverammen kunne man tippe det over i denne. Der kunne laves rigtig mange tørv på denne måde. Lige uden for Tikøb ved Gurre å var der en overgang en hel industri med tørvefabrikation. Tørvene fyldte mere end 10 tdr. land mark. I dag kan man se hullet som en dejlig sø lige ud til Hornbækvejen.

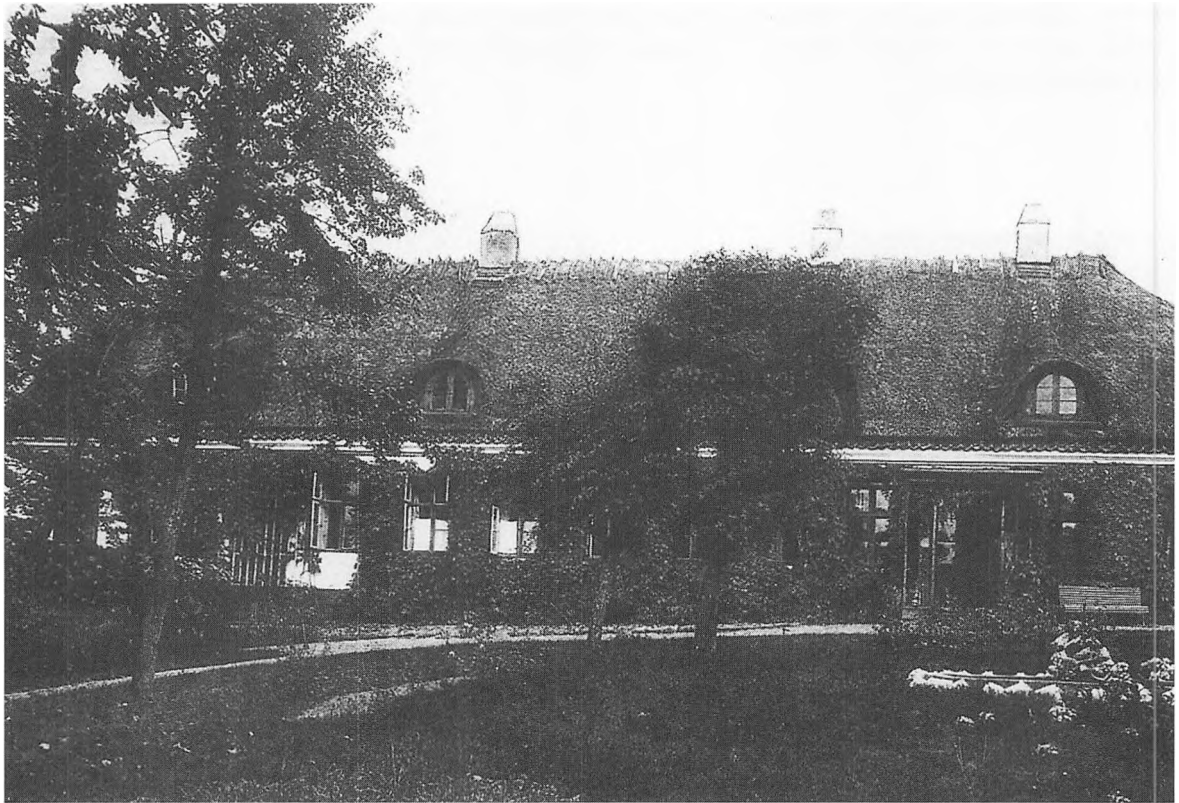

← Heste har altid været bondemandens stolthed. Det var en ære, at kunne vise sine velplejede trækdyr frem for naboer og bekendte. Her er det gårdejer Lars Larsen, der viser sine prægtige heste på gården Katrinelunds gårdsplads.

Et flot hus og et romantisk navn."Rosenlund". Huset ligger der endnu, men det ser ikke sådan ud mere. Bemærk det fine udskæringsarbejde på veranda og vindskeder på frontespicen. Tydeligvis en bygherre, der havde sans for det dekorative. Det er sadelmagemester Næhr og familie, der poserer ved verandaen. Sønnen blev senere købmand i forretningen i krogavlen. Omkring århundredeskiftet.

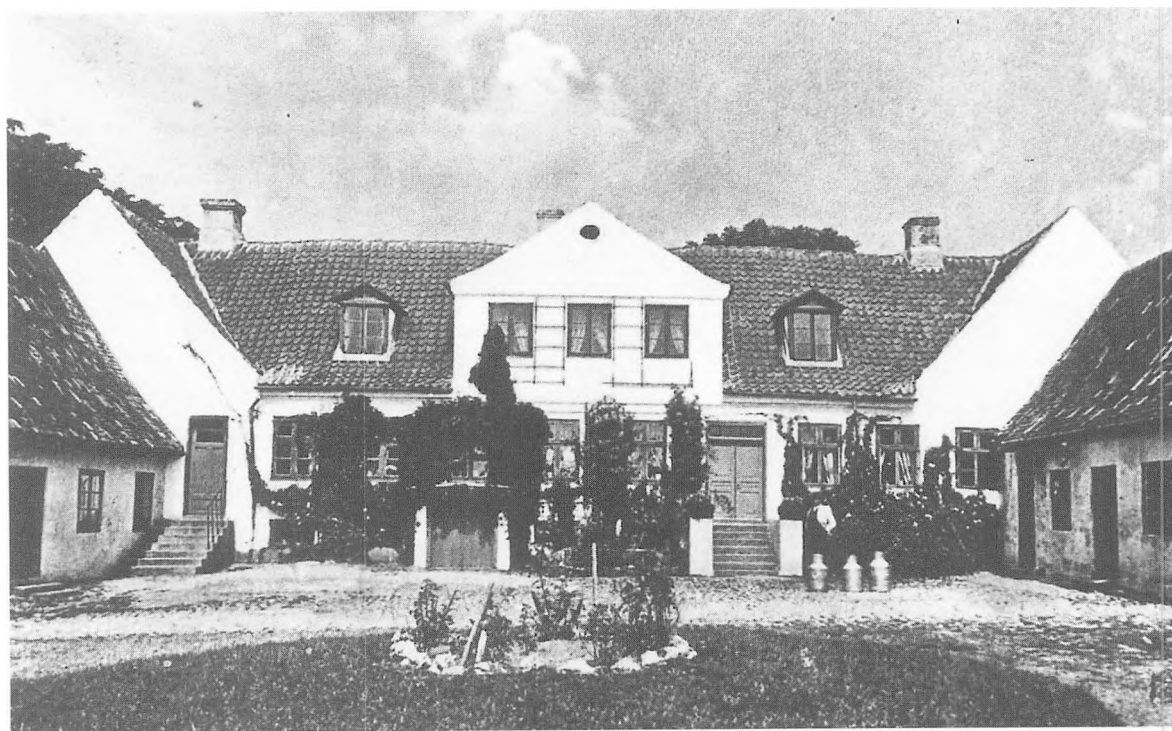
← Gården Katrinelund før branden i 1940. Bemærk reklameskiltet for Vibe Hastrup skosvælte på væggen. Det indbragte hvert år hele familiens forbrug af skosvælte. Gårdens stuehus lå lige op til vejen, kun med en hæk imellem. Det er blevet fortalt, at når københavnere om sommeren kørte forbi på cykel på vej til stranden, rejste de sig i sadlen for at kunne se ind i stuerne. Hvis man kender fruene i huset, kan man være sikker på, at der ikke har været noget at kritisere der.

Den gamle præstegård i Tikøb var en stor og statelig bygning med fire skorstene. I december 1939 brændte boligen ned til grunden, og den nye bygning blev opført på myt fundament, vendt 90 grader i forhold til den gamle. I marts 1941 kunne præsten flytte ind i den nye bolig.

Sallerødgård i Ll. Esbønderup. En almindelig gårdtype i det nordsjællandske, firelænget og med et jordtilliggende på 30-50 tdr. land. Bemærk vindrosen på gårdspladsen, med den blev der pumpet vand op af brønden og over i den murede vandbeholder, der ses i forgrunden. Derved kunne der komme tryk på vandhaner i stuehus og stald. Flagstang i haven hørte også til en rigtig bondegård. →

← Et billede fra dengang hestekræfterne var af kød og blod. Folkene på gården skulle foreviges med deres trækdyr. Det var tidstypisk med to spand heste på en mellemstor bondegård.

Krohavegaard, Gurrevej ca. 1900. Det er gårdejer Anders Olsen med familie og tjenestepige, der skal fotografes i en tidstypisk opstilling på marken foran stuehuset og med langt imellem personerne. Hestene skulle også med på billedet.

← Tikøb landsby har også haft en "proprietærgård" Søgaard, undertiden også kaldet Møllegaarden, en stor gård med et stort jordtilliggende. Det var ejeren Frands Olsen, der i 1870'erne byggede møllen på bakken overfor. Nu er al jorden mere eller mindre opdelt til parcelhuse, vejanlæg m.m. Bemærk den lidt pompøse hovedbygning. På et gammelt kort over Tikøb fra 1788 er gården indtegnet.

Et typisk interiør fra gamle dage. Det er Dagmar og Laura Hansen, som sammen med deres broder, Frants, ejede kroen i de første år af dette århundrede. De boede i et hus, der lå nær ved kroen. Omkring 1916. —>

Langesø Slot. - Således kaldt for mange år siden, da det havde sin storhedstid . Da det ligger ret højt, kunne det ses viden om. Nu er det delvis skjult af høj bevoksning. Det var i sin tid hovedbygning i en stor plante-skolevirksomhed, bygget i 1916 af N.W.Larsen, der havde mange forskellige udenlandske plantevækster som speciale. Som så mange andre virksomheder havde også denne sin tid, hvorefter det store område blev udstykket i sommerhusgrunde. Slottet og det nærmeste område blev indrettet til hotel og campingplads. Sidstnævnte er også væk forlængst.

I 1923 var der guldbryllup hos parcellist Niels Petersen og hustru Laura, Tikøb Kohave på Gurrevej. Ved en sådan festlig lejlighed, hvor familien var samlet, skulle der stilles op til fotografering og begivenheden forevi- ges. —>

Snekastere vinteren 1942 . Borgere fra Tikøb og omegn er ude med skovlen, når vejene skal ryddes for sne. —>

Vinterbillede fra dengang, der var sne om vinteren og telefoncentralen endnu lå, hvor den lå i gamle dage, nemlig der, hvor der nu er parkeringsplads.

Fotografiet er sikkert fra 1942

Snekastere på Jonstrupvej i 1942 har ladet skovlen hvile en stund og taget flasken i stedet for. Fra v.: Peter Andreasen, Jonstrup; Johannes Nielsen, Tinkerup; Lars Larsen, Gurre og en parcelist fra Jonstrup, der tilfældigt kom forbi. Dernæst Svend Larsen fra Tikøb og Gunnar Nielsen, Tinkerup. Fotografiet er taget af Aksel Sørensen, der også var snekaster.

NB. Dette snekasterhold gik næsten hver dag i to måneder og ryddede vejen for sne med deres skovle. —>

Luftfoto af Tikøb efter 1974. Copyright: Geodætisk Institut.

Helgenskaren der værnede Helsingørs kirker og klostre

Af Henning Henningsen

Det er for os vanskeligt at sætte os ind i, hvad vore forfædre i Helsingør tænkte og troede for 500 år siden, da katolicismen gennemsyrede livet, – og døden med. Skriftlige kilder er der kun få af til byens middelalderhistorie, og arkæologiske udgravninger er svære at foretage i større stil i en tætbebygget bykerne. Her vil vi forsøge at skildre byens fromhedsliv i kirker og klostre i katolicismens sidste årtier, specielt ved at undersøge, hvilke helgener man støttede sig til, og hvordan religion og gudstjeneste søgte at bringe byens fromme og mindre fromme borgere trøst og hjælp.

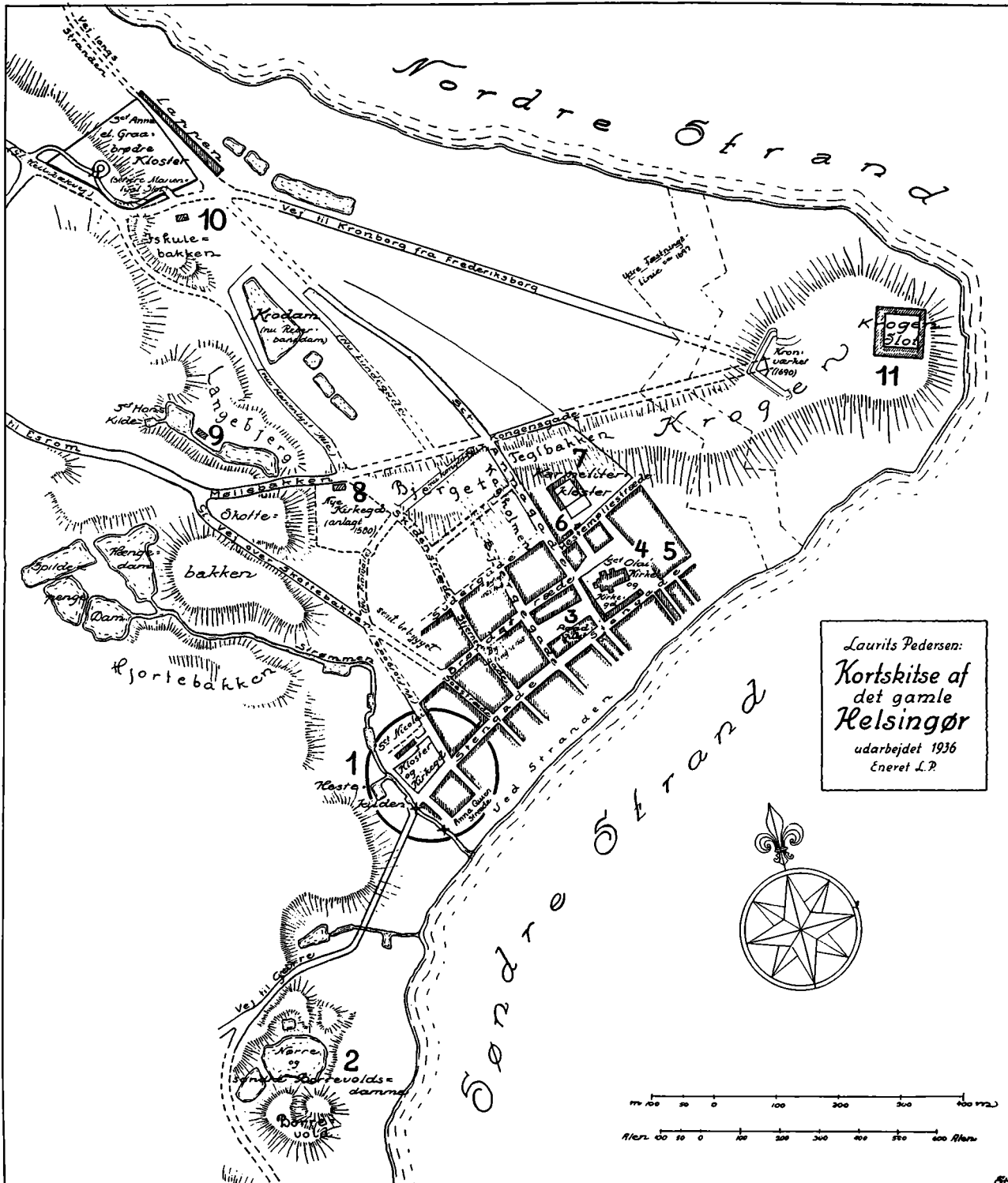
Erling Skakke går til messe – men hvor?

Den norske jarl Erling Skakke – tilnavnet betyder vist den skævryggede – lå i 1160-70'erne i strid med kong Valdemar den Store, der ønskede at herske over Viken, det vigtige norske indfaldslandskab omkring Oslo fjord. Vor historieskriver Sakse fortæller i sin danmarkshistorie (XIV, kap. 34), at Erling i 1167 drog med sin flåde til Danmark, hvor han besejrede jyderne ved Grenå, hvorefter han tog til det lille fiskerleje Havn, som biskop Absalon var i færd med at befæste med en borg. Erling blev afvist af ham med hån og drog skamfuld hjem. På farten Sundet ud steg han i land på *extremum Sialandia* (det yderste Sjælland, af Jørgen Olrik oversat til "Sjællands yderste øre" med tydelig henvisning til stednavnet Sjællandsøre for kysten sydøst for Helsingør (øre = gruset strand)). Her ville han efter sin religiøse sædvane overvære den hellige messe. På den videre vej blev han forøvrigt overfaldet af nogle af Absalons ryttere, der brød frem ad en lønlig sti.¹

Sakse er som altid en sprogets mester, og hans skildringer er spændende og virker næsten, som om han selv havde været tilstede. Det har han ikke, men man synes dog, at man her får et glimt af det lille fiskerleje ved Sundets smalleste sted, med en lille trækirke og med ryttere, der lister sig ind på nord-

mændene gennem den tykke Ørved-skov (=Strandskoven), som omgav Helsingør på landsiden og strakte sig milevidt langs kysten ind i landet, over Gurre og Esrum søer til Villingebæk og videre.² Det er nærliggende at spørge: hvad er det for en kirke? Vi kender ikke noget til den og hører ikke mere om den.

Problemet er nu: eksisterede Helsingør år 1167, og hvor lå den? Formodentlig har der her i umindelige tider ligget en lille strandbebyggelse, hvorfra færgefarten til det større og ældre Helsingborg har fundet sted, og hvor der må have været drevet en del sæsonfiskeri. Om stedet oprindeligt har heddet Krogen (efter den afrundede sandaflejring, nuværende Kronborgpynt), Øre eller Sjællandsøre eller noget helt fjerde, vides ikke. Sakse nævner ingen steder navnet Helsingør, men han antyder det, da han fortæller, at kong Valdemar 1180 lod sig færge over Sundet fra Helsingborg til Sjælland, "der hvor stranden har navn efter Helsingborg", hvilket ikke kan være andet end Helsingør.³ Selve dette navn træffes første gang på skrift i Kong Valdemars Jordebog ca. 1230 – man formoder, at den er blevet købstad omkr. år 1200 –, og senere nævnes det ofte i middelalderen (i 1300-årene også i den latinske form Helsingoram). Navnet må som bekendt tydes som "Helsingernes strandbred", idet helsingerne må være et gammelt navn for de folk, der bor ved "halsen", Sundets smalleste sted. Krogen er som nævnt den brede, af veststrømmen opskyllede marine sandaflejring nordøst for stedet. Her har der i middelalderen været opsat en båke, et sømærke af træ, for at markere for skipperne, at Sundet ligesom knækker her. Senere blev der bygget en borg. Den nævnes første gang 1346 som Ørekrog, men kaldtes oftest Krogen. Muligvis har Erik Menved bygget den som afløser for den oprindelige Flynderborg, der lå en lille kilometer syd for byen. Dens mishandlede, men stadig imponerende voldsted ses endnu ved Sdr. Strandvej/Flynderborgvej.⁴

Hvor præcis den ældste bybebyggelse har ligget, har der været en del usikkerhed om. Der har f.eks. været foreslået: på stranden ved Sjællandsørekysten fra Svingelen ned mod Flynderborg, eller i det bakkede terræn indenfor "vallen" (kystskrænten). Begge dele synes topografisk noget upraktiske og kan heller ikke være rigtige. Det naturlige sted må selvfølgelig have været der, hvor den oprindelige bykærne stadig ligger, nemlig hvor vallen (Langbjerg, Skottebakken og Hjortebakken) lader et forholds-

På sine ældre dage (1936) forsøgte helsingør-historikeren Laurits Pedersen at nedfælde sin enorme viden om byens topografi i middelalderen i en af ham konstrueret byplan. Selv om flere århundreder er sammentrængt på planen, og selv om der altid vil være usikre punkter, er den dog så vigtig, at vi tillader os at reproducere den som den er, blot suppleret med et par indtegnede signaturer og tal af interesse for nærværende arbejde.

1. Cirklen angiver den ældste bydel ("Valdemarsbyen") omkring Strømmen, med St. Nikolaj sortebrødre-kloster, hvis kirke (mlm. Gråbrødrestræde og Munkegade) muligvis kan have været Helsingørs ældste kapellkirke.
2. Det endnu delvist bevarede voldsted af Flynderborg ("Borrevold"), Krogens forgænger (fra 1100-årene til beg. af 1300-årene?), et såkaldt "motte"-anlæg, værnet af to smådamme.
3. Rådhuset på Stengade og bag dette Rådhusstorvet, vel en del af den gamle markedsplads.
4. St. Olai kirke, opr. måske markedskapell-kirke for norske købmænd og sildefiskere; trækapel(?), omkr. 1200 bygget af teglsten; med kirkegård; på oprindelig markedsplads?
5. Det private sygehus St. Jakobsgården på "Sanden" (nøjagtig beliggenhed ukendt).
6. Karmeliterhuset, oprettet 1516 som sygehus for forbi-passerende søfolk.
7. Vor Frue karmeliterkloster (senere Hospital ell. Helligåndshus); på oprindelig markedsplads?
8. Helligorskapellet på Sletten, som 1580 inddroges som kirkegård; vel vejkapel. Grundmure ukendt.
9. St. Jørgensgård(?) i Møllevænget nær St. Hans kilde; intet spor af det fundet.
10. St. Anna (vej)kapel, senere indkorporeret i St. Anna gråbrødre-kloster; efter reformationen Lundegården.
11. Krogen eller Ørekrog, Flynderborgs afløser, fra begyndelsen af 1300-årene (?nævnes første gang 1346). – Kortet publiceret i Laurits Pedersen: *Gennem Helsingør. En Vejledning* (København 1936).

vist fladt areal, oprindelig et marint anlæg, ligge frit ud mod Sundet. Det har langtfra været helt udbygget fra først af; bebyggelsen – "Valdemars-byen" har den af historikere været kaldt – har vel specielt samlet sig i den sydvestlige del omkring nuværende Fiolgade, Søstræde, Stengades sydlige ende og Gyldenstræde. Her løb også "Strømmen" fra de mange damme, dødisser og kilder i vest (omkr. Gurrevej og Kronborg Ladegård) gennem kløftet terræn mod sydøst og ud i Sundet, leverende ferskvand til husholdning, vask, fiskedamme, mølledrift o.s.v. I Strømmens udmunding har der måske været en lille beskyttet plads til enkelte småfartøjer som en typisk primitiv åhavn. Den lå ved nuværende Gyldenstræde.

I 1400-årene blev her ved Strømmen og Hestekilden dominikanernes St. Nikolajkloster bygget, jfr. navnene Kloster- og Munkegade og Gråbrødrestræde (det sidste burde have været Sortebrødre-, men det er ikke mere end 100 år siden man blev klar over byens tre klostres ejendomsforhold, derfor fejltagelsen). Den lille smalle rektangulære karré, der ligger mellem Gråbrødrestræde og Munkegade, er tydeligt nok stedet, hvor klostrets forlængst nedrevne kirke St. Nikolaj lå. For nu at vende tilbage til jarl Erlings kirkegang i 1167 er det fristende at gætte på, at det var denne Nikolajkirkes eventuelle forgænger – formodentlig en beskeden trækirke, et fisker- eller strandkapel, – han hørte messe i. Bevises kan det ikke, ejheller om den var eller ikke var indviet til St. Nikolaj. Tanken ligger fristende nær.

Her vil man med rette kunne spørge: hvad med vores kære gamle St. Olai kirke? Af den oprindelige murstenskirke i landsbykirkeformat, dateret til omkring år 1200, står jo endnu nordmuren velbevaret i den nuværende basilikas nordlige sideskibsmur. Hvordan skal den indgå i puslespillet? Der er noget at spekulere på, og det gjorde faktisk Helsingørs gamle historiker Laurits Pedersen allerede for over 60 år siden. Et par år eller tre efter afslutningen af hans store værk Helsingør i Sundtoldstiden, nærmere bestemt i 1931, mente han at have fundet løsningen, som han publicerede et par steder, tilsyneladende uden at nogen har reageret til dato.⁵ Han peger på, at Helsingørs middelalderhistorie må ses som en vigtig del af sundfiskeriets historie. Vi har alle hørt om det eventyrlige sildefiskeri, der fandt

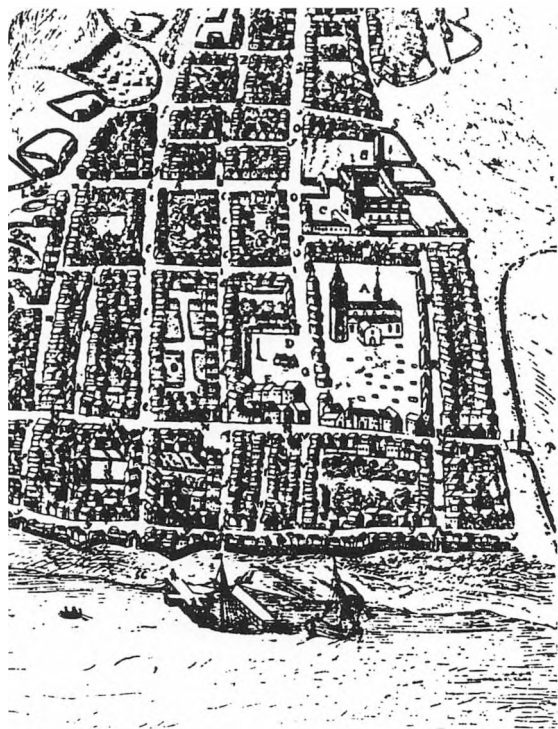
sted i august–september på “Skånes øre” (Skanør og Falsterbo er nøgleordene), langt tilbage til førkristen tid. Den katolske lære bød, at man skulle faste i fastetiden og hver fredag, d.v.s. ikke måtte spise kød af firfødgede dyr, og her kom den fede høstsild som en Guds gave, da man gerne måtte spise fisk. I århundreder søgte silden i store mængder år efter år specielt til Sundet og den vestlige del af Østersøen for at gyde. Opkøbere fra fjern og nær kom hertil og investerede i fiskeriet, rensningen, nedsaltningen og transporten. Der opstod store markeder, hvor handelen, ikke blot med sild, gik livligt. I løbet af middelalderen fremvoksede i Tyskland og dets naboegne det så mægtige hanseforbund, for en stor del på grund af sildemarkederne.

Også i Øresunds nordlige del, hvor der lå betydelige fiskegrunde, f.eks. ved Hven, blev der fanget mange sild og holdt markeder, og Laurits Pedersen tænker sig, at det lettligængelige Helsingør simpelt hen har været en af de mange markedsbyer i Danmark, som blev velhavende og voksede sig stor i disse tider. En rummelig markedsplads blev anlagt nordøst for “Valdemarsstaden” som åbent torveområde omkring nuværende rådhus og St. Annagade, forestiller han sig, og han mener, at det ikke så meget har været tyske købmænd og kunder, der kom her, som norske, og at det var disse som fik lov til at bygge sig deres egen lille torvekirke her på pladsen, snarest et kapel – formodentlig af træ – , som kun brugtes af de fremmede i den forholdsvis korte sæson, men ellers stod tomt det meste af året. Navnet St. Olavs kirke tyder i sig selv på, at det var de norske købmænd, der byggede den.

En del vil sikkert chokeret afvise denne teori, men helt umulig behøver den ikke at være. Et studium af handels- og markedsbyer i middelalderen viser, at der mange steder har været lignende forhold med sæsonbestemte markeder og med fremmede søfolk og købmænds kirkelige privilegier og tilladelse til at bygge deres eget kapel, holde messe, skrifte, blive begravet o.s.v.⁶ I Visby, Tallinn (Estland), Novgorod (Rusland) o.s.v. blev der også bygget Olavskirker, uden tvivl af nordiske handelsmænd. Det varede dog ikke længe, inden tyske købmænd viste sig i større stil i 1200-årene, og trængte de nordiske tilbage. Svingelbugten sydøst for Helsingør kaldtes ligefrem “den lybske red” fra tidlig tid.

Hvis vi antager, at Laurits Pedersen har helt eller delvis ret i sine teorier, må vi først indrømme, at vi ikke véd, hvorlænge St. Olai kirke i så fald har været markedskirke. Byen må på et eller andet tidspunkt have overtaget den og gjort den til sognekirke. Måske er det sket i forbindelse med dens forholdsvis tidlige ombygning til stenkirke. Efter datidens forhold var den ikke helt uanselig. Dens skib målte ca. 30 x 20 alen (19 x 12 m), og muren var 10 alen (6½ m) høj. Den var bygget af solide munkesten. Et pavebrev fra 1295 giver kanniken Jens Fod ved Roskilde domkirke tilladelse til at beholde sit sognepræsteembede i Helsingør.⁷ Der nævnes ganske vist intet om kirkens navn, så det kunne teoretisk set dreje sig om den postulerede St. Nikolaj kirke, hvis den da har eksisteret på dette tidspunkt. Men en sognekirke har der været.

Helsingør regner ganske fejlagtigt sin fødselsdag som købstad til 2. juni 1426, idet Erik af Pommern på denne dag i sit berømte brev efter deres eget ønske gav borgere og bymænd af *Ørekrok* “ny priuilegia oc friheet”. Det vil vel sige, at de også tidligere har haft sådanne, nu tabt og af ukendt dato. Kongens brev fortsætter med den berømte formulering: “vi ville, at de dér på Krogen skulle flytte at bo og dér en ny købstad bygge”. Dette kgl. forlangende har i lang tid voldt stor forvirring hos historikerne, som har sagt: ja, men de flyttede jo ikke ud på Krogen og byggede ikke en ny købstad! Nu hændte det af og til, at kongens kancelli i ældre tid kludrede slemt i det, både med person- og stednavne, med topografiske forhold og eksisterende fakta, så deres breve blev ret meningsløse. Men her kan man sige, at der kan være en vis fornuft i kongens bud, idet byens nordøstlige område faktisk lå ret åbent og ubebygget fra gammel tid som markedsplads – stadig ligger “Polititorvet” eller “Slagtertorvet” – øjensynlig det middelalderlige rådhus, her. Der var rigelig plads til St. Olai kirke og kirkegård og til Vor Frue karmeliterkloster med omliggende haver og jord. Vitterligt udvidedes “Valdemarsbyen” i retning af Krogen, som jo ikke blot lå hvor borgen var bygget, men gik helt ned til i nærheden af St. Olavs kirke ved Sanden, nu Havnegade (havnen, der nu skiller byen og borgområdet, blev først udgravet på Krogens terræn omkr. 1860). Byens senmiddelalderlige kærne af ældre, solide borgerhuse opstod

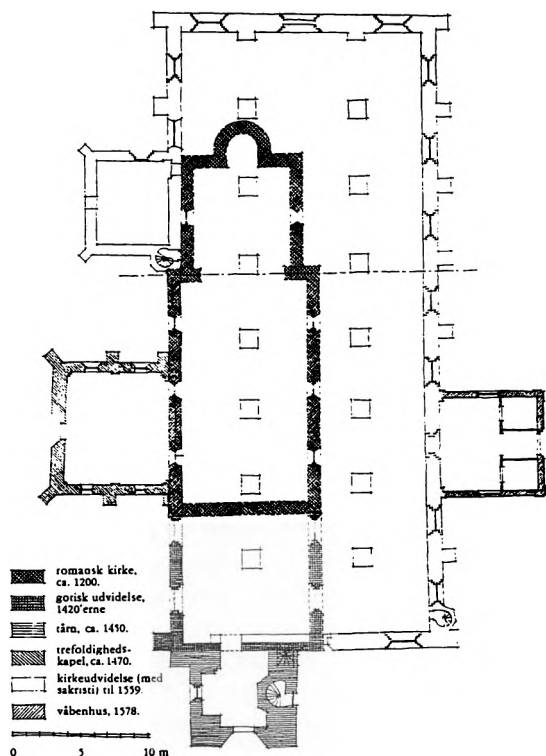
Da Københavns præsident Peder Hansen Resen omkr. 1670 samlede stof til en stor latinsk Danmarks-beskrivelse, Atlas Danicus, som han aldrig selv fik udgivet, men som nu foreligger på dansk, lod han en eller flere kobberstikkere lave illustrationer dertil, specielt prospekter af alle danske byer. Desværre havde han som privatmand ikke råd til at anvende kompetente folk, så hans billedmateriale er for det meste under al kritik. Vi må dog være glade for at vi har det. – Her ses et udsnit af prospektet over Helsingør ca. 1660, i detaljerne meget unøjagtigt, men dog bedre end intet. Det viser St. Olai kirke med dens kirkegård (A), nord derfor Karmeliterklostret eller Hospitalet (C) og Karmeliterhuset. – T.v. for St. Annagade (O) ses det gamle Rådhus (D) og Rådhuset (E). De åbne rum er tydeligt nok rester af den formodede middelalderlige markedsplads. – T.h. en del af Krogen, den af havet opskyllede "Kronborgpynt", med "Sanden". Omkring hovedgaden Stengade (N) og mellem den og stranden (Strandstræde, mærket y) ligger den vægtige kærne af store købmandshuse i det Helsingør, som Erik af Pommern befalede borgerne at bygge på Krogen, – det vi nu kalder Sundtoldkvarteret. En havn eksisterer ikke, kun et par skibsbroer. Derimod ses Christian IV's helt overflødig bymur opført langs stranden.

netop i Stengades øverste ende, hvor grundene gik lige ned til stranden. Strandgade eksisterede endnu ikke. Stadig vidner "Sundtoldkvarteret" i virkeligheden om den "ny" købstad, som borgerne efterhånden anlagde på/ved Krogen. I dette kvarter blev også rådhuset opført, samme sted hvor det endnu står.⁸ Planskemaet med rådhus, torv og bykirke minder forøvrigt meget om f.eks. Lybæks centrum.

Man har tit hævdet, at bykæmns gadesystem med lige gader, der skærer hinanden i rette vinkler, er et bevis på, at Erik af Pommerns byplanlæggere må have tegnet karreerne op med lineal på tegnebrættet i stil med de mange kolonialbyer, som vesttyske kolonister i middelalderen anlagde på østtysk, tidligere slavisk jord, og det kan vel ikke helt afvises, at der kan være en forbindelse. De eneste uregelmæssigheder i byplanen er gadesystemet ved "Gammel Kloster", hvor som omtalt den foreslåede Valdemarsby lå. På den anden side findes der flere ældre danske byer, som trods alderen alligevel har et regelmæssigt gadenet, f.eks. Kalundborg (1100-årene), Køge og Stege (1200-å.), Nyborg (1300-å.). Helsingør har haft to bestemte færdselsårer at indrette gadernes forløb efter: hovedgaden eller hærstrædet fra sydvest til nordøst var Stengade (den brolagte gade), som dannede afslutning på vejene fra syd og sydvest, og vinkelret herpå St. Annagade, som førte mod nordvest i retning af Esrum og Søborg. Om disse gader kan det øvrige gadenet naturligt have dannet sig. Strandgade kom næppe til før omkr. 1500-årene, og Sudergade må have været den yderste gade ind mod land, hvor garverne holdt til med deres ildelugtende metier.

St. Olufs kirke

Om Helsingør-borgernes egen kirke, indviet til St. Olav, kan vi fatte os i korthed. Vi har nævnt teorien om, at den som træbygning kan have været et markedskapel for norske købmænd og fiskere, og at den ca. 1200 er blevet ombygget i mursten. Samtidig er den vel opgivet af købmændene og overgået til at blive den beskedne bys sognekirke. Efterhånden som byen voksede, vel ikke mindst efter at Erik af Pommern ca. 1429 indførte sundtolden, som trak folk til stedet, blev kirken for lille og måtte udvides. Den romanske kirke forlængedes i 1400-årenes første del med en gotisk tilbygning mod vest, samt

Grundplan over St. Olai kirke (øst opad). Den oprindelige lille romanske kirke med gotisk forlængelse er tegnet med skravering (om den har haft apsis – halvrund korafslutning – er uvist). Tårnet står symmetrisk for den oprindelige kirke. Omkr. 1470 tilføjede Johan Oxø Helligtrefoldighedskapellet. Kirkens store ombygning der har taget mange år (færdig 1559), er vist med udfyldte mure. Koret, de tre østfag, som blev indviet 1521, er markeret med en stiple tværline. Man har bygget uden om den lille kirke, så man stadig kunne benytte den, indtil den nye kirke var brugbar og under tag, omend langtfra overhvelvet og færdig, hvorefter den gamle blev nedrevet (undtagen nordmuren, som indgik i den nye kirke). Sakristiet blev tilbygget samtidig, mens våbenhuset kom til i 1578. – Tegning af arkitekt m.a.a. Mads Drosted.

blev prydet med et lavt tårn til klokkerne (ca. 1450). Kort efter byggede lensmanden på Krogen, Johan Oxø, det anselige kapel på nordsiden som et Helligtrefoldigheds- eller St. Trinitatiskapel og samti-

dig som gravkapel for slægten Oxø.

Inden længe skred man til den imponerende ombygning, der i løbet af det næste århundrede forvandlede den lille enskibede kirke til den efter hjemlige forhold store monumentale basilika. Vi kender ingen data for arbejdets begyndelse. Som omtalt brugte man den gamle kirkes nordmur og byggede udenom kirken. Længe blev den stående, så den stadig kunne bruges til gudstjeneste, mens de nye mure rejste sig. Først opførte man det nye kor – de tre østfag – samt sakristiet, og så gik man videre med sydmuren og vestmuren. I pinseugen 1521 kunne roskildebispens Lave Urne indvie det nye kor.

Desværre véd vi ikke nøjagtigt, hvor meget der var færdigt på det tidspunkt og hvor meget der manglede. Man mente tidligere, at koret var blevet lukket med en interimistisk vestmur, mens byggerarbejdet stod på, og at den gamle kirke endnu ikke var revet ned. Dette synspunkt kan imidlertid næppe opretholdes. Man er nu tilbøjelig til at tro, at kirkens ydermure alle må have været rejst i 1521, og at taget var lagt over, selv om piller og hvælvinger, eventuelt bortset fra sideskibenes, ikke alle var bygget. De tre østhvælv over koret blev faktisk først slået 1559, altså næsten 40 år senere. Den gamle kirke er på et vist tidspunkt revet ned, undtagen nordmuren, så kirkens nuværende skibe kunne tages i brug. Der har været koldt og mørkt og byggepladslignende derinde under de nøgne tagkonstruktioner, men folk var ikke forvante, og kirker var aldrig opvarmede i ældre tid.

I den lille kirke kan der ikke have været plads til mere end et begrænset antal sidealtre. De allerfleste må derfor være kommet til efter det store kirkerum blev åbnet og før reformationen blev indført i 1536 – 23 år før kirkens fuldendelse. I begyndelsen har tjenesten været forlagt til koret i de tre østfag – det kan måske endda have været i brugbar stand før 1500 –, men resten af kirken er formodentlig taget i brug pø om pø, såsnart håndværkerne havde opført et pillepar og ryddet op efter sig. Der må indimellem have været lange perioder, hvor arbejdet har stået helt stille. Kirkerummet har unægtelig frembudt et bizart og uhyggeligt skue, og flere generationer af byens borgere har kun kendt deres kirke som byggeplads. Fremskaffelsen af de mange penge, byggeriet slugte, har medført stop nu og da, og

reformationsrøret kom ind imellem. Men kongerne og byens borgere skænkede penge og materialer, og endelig i 1559 var de tre sidste hvælv over østfagene slået, og tårnet, der også var blevet stående fra den gamle kirke – bemærk at det derfor står skævt for kirkens midterakse –, forhøjet med ca. 10 m for klokkernes skyld.

Kirken fremstod som en åbenbaring, knap 50 m lang indvendig og ca. 19 m bred (selve hovedskibet lidt over 7 m bredt). Hovedskibets hvælv er ca. 18 m høje og sideskibenes ca. 9 m. Fra højskibets vinduer vældede lyset ind. Tårnet, der har været ændret flere gange, er nu ca. 32 m højt og spiret 36 m, ialt 68 m. Inden færdiggørelsen stod formodentlig den katolske indretning urørt, men så tog man fat på at rydde ud. 1559-60 nedrev man de mange katolske altre og bar tavlerne over i hospitalet i Vor Frue kloster. Et par af dem er måske blevet solgt eller leveret tilbage til givernes familie, resten havnede muligvis i brændekasserne. Kun St. Niniani-tavlen blev stående mange år – helt til 1821, da den havnede på Nationalmuseet –, måske fordi den tilhørte den skotske koloni i Helsingør, og Oxernes Trinitistavle, der var familiens privateje, kom først ud i 1579. Kirken er derved kommet til at se meget bar ud. Først efterhånden fik man anskaffet inventar, stolestader, lysekroner, epitafier, døbefont, kor- og dåbsgitter. Det tog mange år, inden kirkemøbleringen var gennemført i protestantisk ånd. At de fleste altertavler må have set meget katolske ud er sikkert nok. Pudsigt er det derfor at tænke på, at den nye højaltertavle var Esum klosterkirkes tavle fra 1496. Det meste af det nye inventar var faktisk overtaget – med kong Frederik II's velsignelse – fra denne katolske højborg.

Kirkens værnehelgen var – og forblev – den norske kongehelgen Olav, der faldt i slaget ved Stiklestad 1030. Navnet må være givet den af de omtalte norske købmænd, hvis den fremsatte teori holder stik. Det er underligt at tænke på, at selve navnet først 1479 er overleveret til os i skrift (*sancti Oleffs kirke*), altså over 300 år efter den første kirkes bygning. Den latiniserede navneform møder vi 1502 (*sancti Olavi Kirke*) og 1511 (*Sancte Olaj kirke*). Gennem årene kæmper den hjemlige og den latinske form, og det ender forbavsende nok med at den sidste sejrer (*St. Olai kirke* – Olai er genitiv: Olavs).

Selv i protestantisk tid er der opsat flere billeder af den norske konge med den af ham overvundne drage.

Da vi har så få dokumenter i forbindelse med kirken, vil det være af interesse at studere det afladsbrev, som ledsagede biskop Lave Urnes indvielse 1521, og som giver os et kærkomment indblik i dagliglivet. Det lover de bodfærdige besøgende, som bekender og angrer deres synder, syndsforladelse i 40 dage, når de udøver følgende gerninger:

1. Besøger kirken med andagt.
2. Læser *Pater noster* (fadervor), *Ave Maria* (Maria-bønnen) eller en anden sådan bøn.
3. Enten selv eller ved andre forretter eller hører prædiken, messe eller en anden form for gudstjeneste.
4. Rækker en hjælpende hånd til kirkens vedligeholdelse eller forbedrer og formerer kirkens ornamenter og indbo.
5. Følger bagefter Kristi legeme (hostien) og den hellige (sidste) olie, når den bæres fra kirken hen til de syge, som skal berettes på dødslejet.
6. Går rundt (i procession?) omkring kirkegården og beder for de dodes sjælefred.
7. Er nærværende ved de dodes begravelse.
8. Hører Marieklokken her i kirken og efter den romerske kirkes skik fremsiger *Ave Maria* tre gange.
9. Ærer de højsthellige relikvier den følgende søndag, når de i procession føres gennem byen.

Den katolske lære

I de mange århundreder havde den katolske kirkes skarpe hoveder opbygget en imponerende og klippefast kirkelig konstruktion, støttende sig til biblens ord og oldkirkens traditioner, med et teologisk system, der gav svar på alle spørgsmål i liv og død, og med et fast hierarki, hvis top var paven, St. Peters efterfølger på jorden, med nøglen til himmerige og paradys, og hvis ord og afgørelser mentes at dække Vorherres vilje. Under sig havde han en hærskare af rådgivere, kardinaler, embedsmænd, ærkebisper, bisper, provster, abbeder, sognepræster, kanniker, munke o.s.v.

Indenfor disse rammer trivedes et ret inderligt, men også kontrolleret fromhedsliv. Via biblen vidste man, at alle mennesker var belastet med arvesynden (Adam og Eva åd af kundskabens træ!) og daglig begik synd i tanke, ord og gerning. Man

måtte for at få tilgivelse tit gå til skrifte hos præsten (ikke påbudt i biblen), bekende og angre sine synder og få pålagt en kirkebod : sige bønner, faste, foretage valfarter o.s.v., alt efter forseelsens størrelse. Herved fik man tilgivelse, med mindre det drejede sig om dødsdynder, der ikke kunne sones men betød evig straf i helvede.

Døden var enden på jordelivet og begyndelsen på evigheden. Fra først af lærte man, at de døde lå i fred i deres grav, indtil englenes basuner indvarslede dommedag. På denne blev deres gode og onde gerninger, opskrevet i livets bog, vejet af ærkeenglen Mikael, og han afgjorde om de skulle gå ind til paradiset glæder eller til helvedes pine. Ret tidligt, omkring år 600, knæsattes imidlertid den tanke, at i "mellemtilstanden" mellem død og dom skulle alle (dog undtagen de fromme helgener, der direkte optoges i himlen) i skærsilden (*purgatorium*, den rensende ild) have det onde og syndige lutret bort i flammerne. Skærsilden nævnes ikke i biblen, og den græsk-ortodokse kirke kender den ikke. Den er muligvis opstået på basis af persisk oltidsreligion. Men for de stakkels troende var den årsag til dyb uro og rædsel for døden; skrappe skærsildskildringer gjorde folk forskræmte, og ingen kunne sige, hvorlænge sjælen skulle blive der, – ét år? tusind år? Det gjaldt derfor om at sikre sig, dels ved egne gode gerninger, dels ved forbøn og sjælemesser, og dels ved "aflad" (*indulgens*), at man blev fritaget for så mange dage eller år som muligt. Kirken lærte, at de mange helgener havde været så fromme og gode, at de havde opsparet så stor en skat af gode gerninger, at disse kunne komme almindelige folk til gode, og kirken forvaltede dem. Derfor kom afladstanken op i middelalderen: at øve gode gerninger, faste, besøge visse valfartssteder, især på helgendage og i jubelår, give gaver til sjælemesser i kirkerne, ære kraftfulde relikvier – ja til slut ved at købe afladsbreve pr. kontant, kunne man få så og så mange dages eller års aflad – notabene hvis man angrede sine synder. Afladen var ellers simpelthen fritagelse for en del af den kirkebod, man var blevet idømt af sin skriftefader, men til sidst blev den først og fremmest en befrielse for skærsildens udsigelige og ubegribelige smerter, der var langt værre end hvad oldtidens martyrer havde måttet lide. Tanken om først skærsildens luer og derpå måske oveni-

købet helvedes straffe var mere end et menneske kunne bære. Man forstår derfor så godt, at afladshandlernes motto: Når pengene i kisten klinger, straks sjælen ud af skærsilden springer! fik folk til at gribe til pengepungen og få det eftertragtede afladsbrev. Selv paverne omgikkes letfærdigt med afladen. Pave Sixtus IV lærte personligt kong Christian (I) en bøn, som gav 20.000 års befrielse for skærsilden; en anden bøn – til jomfru Maria – gav 800.000 år. 1521 havde kurfyrst Albrecht af Mainz en samling på 8.933 relikvier plus 92 hele hellige legemer, som tilsammen ville give aflad på 39 milliarder 245.120 år og 220 dage. Uden tvivl var denne parodiske omgang med afladen det, der gav Luther stødet til sin reformering af kirken. Han påstod i skarp modsætning til romerkirkens lære, at menneskets gode gerninger intet betød, – det var Guds nåde det kom an på.

I nutidens katolske kirke er afladshandelen afskaffet, men skærsilden ikke.

Vorherres, Kristi og alle menneskers fjende nr. ét var djævelen og alle hans væsener, som engang havde været engle i himlen, men var blevet udstødt fra denne. Mange kristne har studset over, at Guds almagt ikke var så stor, at han kunne gøre en ende på djævelens magt, så menneskene kunne slippe for den i virkeligheden af himlen idømte straf: evig pine hos djævelen i helvede. Djævelen og hans slægt tænkes stadig, men usynligt at myldre omkring menneskenes børn, trods alle djævlbesværgelser, lige fra et uskyldigt barns dåb til han som gammel belavede sig på at dø, og djævlene var i gang med at slå om hans sjæl. Selv protestantismen fortsatte længe dermed. Absurd i og for sig var det, at Guds eget hus, kirken, om natten formentes fyldt med spøgelse og djævl, så intet kristent menneske, knap præsten selv, vovede sig derind i mørket. Hos mange sidder skrækken den dag i dag i kroppen ved tanken derom.

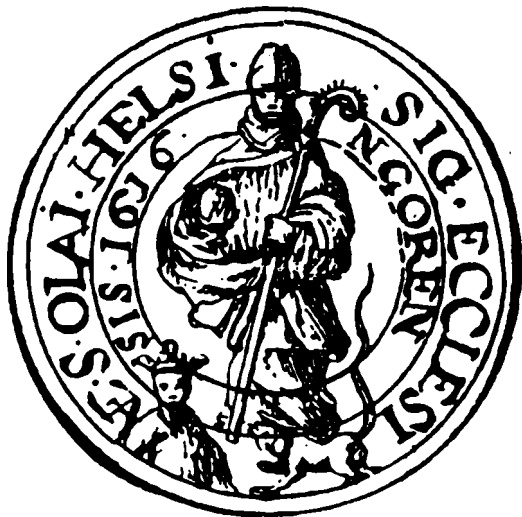
Mens den jødiske (og islamiske) tros lære regner med én eneste Gud (monoteisme), fik kristendommen tre højeste magter: Gud fader, hans søn Jesus Kristus, samt den for de fleste ret gådefulde Helligånd. I denne Treenighed eller Trefoldighed gjorde det sig overmåde stærkt gældende, at der manglede en fjerde person: en kvinde. Denne mangel blev så at sige af sig selv afhjulpet i den katolske kirke:

mens der i det ny Testamente ikke fortælles ret meget om Jesu moder, Jomfru Maria, vidste apokryferne at berette så meget mere om hende. Især efter middelalderens begyndelse blev dyrkelsen af hende båret frem med en voldsom styrke, så hun officielt endte som Himmeldronning. Høje og lave i præsteskrabet, som var tvunget til at leve i cølibat (heller ikke bibelsk begrundet), tænkte dag og nat på hende, fremhævede hendes ubesmittede undfangelse, dvælede ved hendes ædle sind og gode hjerte, skrev hymner og bad bønner til hende, ofte i stærk sexuel betagelse. Utallige kirker og klostre byggedes til hendes ære, og mange altre med skønne udskårne figurer og malede billeder af hende opsattes. Og mens mandfolkene sværmede for hende, kunne kvinderne snakke fortroligt med hende, sikre på, at hun kendte deres feminine problemer.

I lighed med oldtidsreligionerne omgav den katolske kirke sig med en hærskaar af hellige mænd og kvinder, dels bibelske personer, engle, apostle o.s.v., dels martyrer: standhaftige kristne fra oldtiden, som tappert var gået i døden på den mest smertefulde måde, når de romerske kejsere og vilde hedninger forfulgte dem for deres tros skyld. Senere var der kun få martyrer, men til gengæld en mængde "bekendere" (*confessores*): missionærer, fromme mennesker som havde været eksempler for alle og som så at sige havde kunnet dokumentere deres hellighed ved at gøre mirakler og undere i levende live og efter deres død, redde søfolk af havsnød, helbrede syge, slukke ildebrande, kæmpe mod djævl og drager m.m. Mange af disse helgener var lokale "sognehelgener", som aldrig var blevet kanoniseret af paven, andre fik skrevet deres legender, som blev gransket i Rom, før de blev "helgendømt" og internationalt dyrket. Hvert land arbejdede hen på at få sin egen nationalhelgen og fik det også tit, jfr. Norges St. Olav, Danmarks to Knud'er – Canutus Rex og Canutus Dux (kong Knud den Hellige og hertug Knud Lavard), Sveriges St. Erik. For enhver større kirke stod det som noget eftertragtet at have sit eget gyldne helgenskrin stående på højaltret. Det trak mange pilgrimme og valfærende til kirken. De kom for at få del i den styrke, der lå i helgenernes levninger (relikvier), dels knogler, tænder, hår o.s.v. fra deres hellige legemer, dels rester af deres tøj, ejendele og andet, de havde været i berøring

med. Den troende følte, at underfulde kræfter overførtes til ham og styrkede ham, når han bad til helgenen, kyssede hans skrin, badede i hans hellige lægedomskilde o.s.v. Den katolske kirke har aldrig hævdet at man skulle tilbede helgenerne, men blot ære dem. Dette var dog så vanskeligt at forstå, at folk alligevel bad til dem og gav deres børn deres hellige navne, som stod i kalenderen. I kirkerne opsattes sidealtre til de mest populære helgener, – selvfølgelig ikke blot for at ære dem, men for at bede dem hjælpe sig. De færreste troende turde henvende sig direkte til Gud og hans søn; de opfattedes som strenge, ophøjede væsner, man ikke kunne sludre personligt og fortroligt med. Det kunne man derimod med sine gode kammerater helgenerne, der blev menighedens trøstere og forbedere, som villigt og hjælpsomt lod deres bønner gå videre op til de højeste, der ellers havde travlt med at regere universet.

I de sparsomme oplysninger, vi har om de helsingørske kirker, nævnes intet om, at de ejede nogen skat af relikvier, mens der i andre kirker opregnes hundreder af hellige rester, ofte opbevaret i skønne gemmer, relikviarer, af guld og sølv og besat med juveler. Det er utænkeligt, at vore kirker ikke også havde en samling, som på særlige dage er forevist de troende, – Lave Urne antydede det i sit afladsbrev fra 1521, som ganske vist var opsat efter en bestemt formel. St. Ursulas alter havde et "helligdomsskrin", vist nok med relikvier. I hvert fald havde de som alle andre kirker skjulte relikvier, for når bispem kom for at indvi en kirke eller et alter, havde han altid sådanne med, som skjult i en blyæske blev anbragt i en helgengrav (*sepulchrum*), en lille fordybning i alterbordets stenplade. Andre kunne skjules i krucifikser eller helgenfigurer. Det er klart, at når de tusinder og atter tusinder af kirker, hver med flere altre, skulle forsynes, blev der hurtigt mangel på relikvier, – de skulle jo stamme fra den helgen, til hvem alteret var indviet. Der berettes derfor mange historier om fremstilling og salg af falske relikvier, om dyreknogler i stedet for menneskeben o.s.v. De ældste helgenknogler stammede fra katakomberne i Rom, idet man gik ud fra, at de dér begravede alle var martyrer. Det var også et heldigt fund, da man i Køln kom over en ældre kirkegård og troede, at her lå St. Ursula og hendes 11.000

Kirkens endnu eksisterende sølvsignet fra 1616 bærer følgende indskrift på latin: SIG(illum). ECCLESIAE. S. OLAI. HELSINGORENSIS. 1616 (Den helsingørske kirke St. Olais segl). Det er ejendommeligt, at man har fremstillet den norske helgenkonge St. Olav som katolsk biskop med mitra, kåbe og bispstav. Dragen, han har overvundet og træder på, har dog kongekrone og snoet hale. De andre steder i kirken han er afbildet i protestantisk tid, viser ham rigtigt som konge og med sin økse, samt dragen. Mon seglstikkeren har fået utilstrækkelige instrukser? Han har delt dragen i to figurer. Resens Atlas Danicus.

te Christian I et beskærmelsesbrev for kapellet. Pavelige afladsbreve for pilgrimme foreligger fra 1475 og 1488. De betød meget for kapellet som valfartsmål. Kapellet var muligvis færdigt 1472. Ved dets Trinitisalter skulle der læses daglige messer for Oxernes forfædre og familie. Samme år nævnes en kapellan, hr. Laurentz, som alterpræst. Trefoldighedsaltret har sikkert haft en fremstilling af Treeigheden, formentlig i form af "nådestolen" med Gudfader på sin tronstol med sin korsfæstede søn på skødet og med Helligånden derover i skikkelse af en due.

Da Oxerne selv ejede og drev kapel og alter med udgifter og indtægter (f.eks. fra pilgrimme), opførtes der ingen summer i regnskabsbogen, hverken før eller efter reformationen. 1483 havde Johan Oxe

skænket sit fornemme grundmurede hus (nu Stengade 66) til kapellet. – Alteret fjernedes 1560, og dets forgyldte kalk og disk foræredes af borgmester Lejel til Hospitalet. Familien Oxe var efterhånden ikke interesseret i den dyre vedligeholdelse af kapellet og overlod det omkr. 1632 til Hospitalet.

St. Olai. St. Knuds alter (?)

1516 nævnes, at Helsingør havde et St. Knuds gilde for byens rige handelsmænd. Man ville formode, at det i lighed med andre lignende gilder ville have stiftet et alter, viet til St. Knud (den Hellige). Derom foreligger imidlertid intet. Var der et alter, ville dette velsagens have haft en figur af denne Danmarks nationalhelgen.

St. Olai. St. Ursula og de 11.000 jomfruers alter

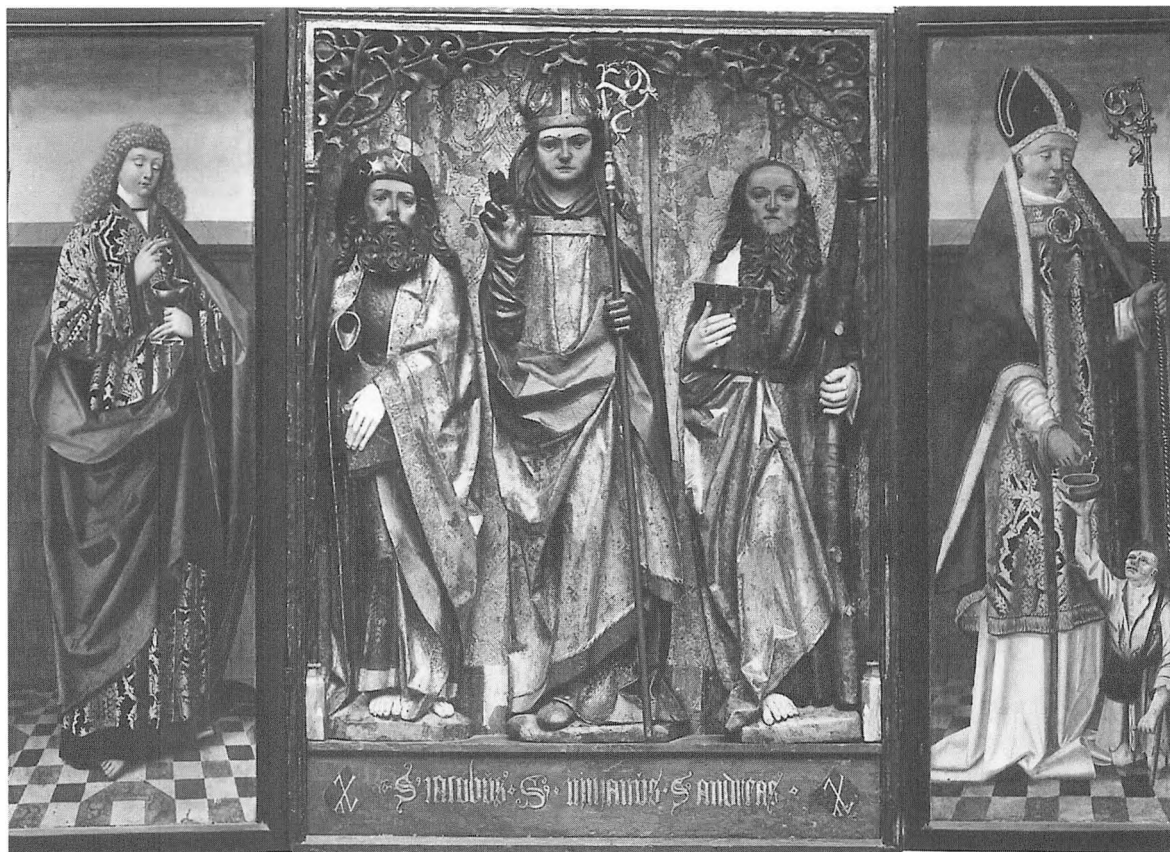
Dette er stiftet af borgmester Mogens Jensen Skriver (1505 adlet Rosenvinge). Altret ejede ingen jorder, men 1558 skænkede giverens søn, borgm. Henrik Mogensen, dets klenodier (der ved reformationen må være givet tilbage til familien): en stor forgyldt kalk og et "helligdomsskrin" (relikviar) til fuldendelse af kirkebyggeriet. Ved salget deraf indkom 128 mark.

St. Olai. St. Ninians alter (det skotske alter)

Omkr. 1500 slog en del arbejdsomme skotter sig ned i København og Helsingør. Ca. 1510 skænkede den senere borgmester Sander (Alexander) Lejel og hustrus forældre og andre skotter tavlen, sikkert et lybsk arbejde fra ca. 1500-10. Alterpræst var hr. Jon Skotte (eller Skottepræst), død 1544. På tavlen var der figurer af den lokale skotske helgen St. Ninianus samt af St. Andreas, Skotlands nationalhelgen, og apostlen St. Jakob den ældre. En række malerier på fløjene skildrede helgenens levned.

Om skotterne minder navnet Skottebakken (på nuv. kirkegård), hvor de skotske fattiges jord lå. I Stjernegade lå Skottehuset, og i St. Olai opsattes 1589 i sydlige sideskib et skottevindue med det skotske våben.

Altret blev nedlagt 1558, men tavlen blev stående i kirken, indtil den 1821 overlodes Nationalmuseet. 1560 forærede borgm. Frederik Lejel alterets forgyldte kalk og disk til Hospitalet. 1548 var alterjordens indtægt 10 mk. årligt. Disse penge overgik til Hospitalet, som til gengæld skulle holde en seng for fattige, trængende skotter.

St. Olai. St. Annas alter

Det nævnes 1513 og ejede en præstebolig til dets alterpræst, beliggende nord for St. Olai kirkegård. Altret har formodentlig haft en fremstilling af St. Anna selvtrøje, d.v.s. med hende, Jomfru Maria og Jesusbarnet.

Muligvis har det middelalderlige gilde St. Anna kompagni haft tilknytning til altret, men det kan også have været knyttet til St. Anna gråbrødrekloster. Det levede videre under navnet Helsingørs lille Ligkompagni, indtil det i 1815 forenedes med det Store Ligkompagni til Det forenede Ligkomp.⁹

St. Olai. St. Gertruds alter (I)

St. Olai kirke havde to St. Gertrudsaltre. Det første betegnes 1548 som alteret, hvor formessen (eller fromessen) plejede at holdes. Måske stod det vest for korgitteret. Formentlig med figur af Gertrud.

Da man i 1559 fjernede de mange katolske sidealtertavler i St. Olai kirke, var der dog én, der blev stående, nemlig St. Ninianustavlen, som den skotske koloni i byen skænkede omkr. 1510 til deres alter. Det er en ganske anseelig fløjaltertavle, formentlig lybsk arbejde, der viser St. Ninian, den skotske missionsbiskop og lokalhelgen, sammen med St. Andreas, Skotlands nationalhelgen, og St. Jakob den ældre (spaniernes Santiago). De mange malerier på fløjene viser bl.a. scener af St. Ninians liv. Altertavlen blev mærkeligt nok stående i kirken til 1821, da den blev givet til Nationalmuseet, hvor den stadig findes. Morsomt er det, hvis også en anden katolsk altertavle fra kirken skulle være bevaret som Maria Magdalenealteret i Nødebo kirke (se denne). – Fot. Nationalmuseet.

1548 opgives dets indtægt af alterjordene til 10 mk. 2 skill. grot. Deraf fik den sidste alterpræst hr. Oluf Adamsen Ravn 7½ mk. 2 skill. indtil 1551. Han fik

også indkomsterne fra Hellig Legems og Maria Magdalenes alter, som han vel også havde betjent, samt 10 mk. fra Hellig Sjæles alter. Han må være død ca. 1568.

St. Olai. St. Gertruds alter (II)

Dette alters plads var bag den store kirkedør, antagelig ved den gamle smedejerns lysarm, som endnu sidder på sin opr. plads.

Altret havde intet jordegods, siges 1548. Måske tilhørte det byens St. Gertruds gilde, som 1514 fik kongens tilladelse til at bjerge de lig (strandvaske-re), som opskylledes mellem Hornbæk og Nivå, og bruge eventuelle værdier på ligene til deres begravelse og til læsning af sjælemesser for dem.¹⁰

St. Olai. Maria Rosenkrans alter

Altret, der nævnes 1515, var et af kirkens betydeligste. Uden tvivl var det smykket med den kendte afbildning af Jomfru Maria med barnet, stående på måneseqlen i solgisen, det hele indrammet af rosenkransen.

Altret ejede en præstebolig. Indtægterne af alterjorderne var i 1545 28 mk., i 1548 23 mk. 11 skill. Dets sidste katolske alterpræst, hr. Jep Mikkelsen (kaldet "sorte hr. Ib") flyttede efter reformationen til Esrum kloster. Han fik af kongen på livstid alterets indkomst kvit og frit. 1553 skænkede han 12 mk. til kirkebyggeriet. Han døde mellem 1554 og 61.

St. Olai. St. Rochi alter

Altret nævnes 1515. St. Rochus var pesthelgen, meget nyttig i en tidsalder, hvor farsoter hærgede med jævne mellemrum. Figuren har sikkert vist ham i færd med at demonstrere sin egen pestbyld på låret.

Altret var et af kirkens rigeste, med en indtægt på 32 mk. pr. år. Det ejede en præstegård (i Sofie Brahesgade?), i hvilken den afholdte sidste katolske sognepræst, magister Anders Jepsen, boede, selv om den første protestantiske "sogneherre", hr. Peder Samsing, egentlig skulle have den. Først i 1544 måtte han overlade ham præstegården, men han beholdt dog den årlige rente på 40 mk., som kongen havde bevilget ham på livstid. Han flyttede så til Skåne. 1553 og igen 1554 gav han en anselig sum af disse penge til kirkebyggeriet, som han i sin tid selv havde været ivrig for at fremme. Han døde mellem 1554 og 1561.

St. Olai. St. Maria Magdalenes alter

Altertavlen må sikkert have haft et billede af denne populære helgeninde. I Nødebo kirke ved Esrum sø findes en tofløjet altertavle, som skal have stået i en kirke i Helsingør. Den blev givet til Nødebo 1746 af en "borgerkone". På fløjene er afmalet et borgerligt ægtepar fra 1500-årenes begyndelse som givere (stifterfigurer), men deres navne er ikke nævnt.¹¹ Tavlen er fint arbejde, malet i Nederlandene i beg. af 1500-årene. Den har i midterfeltet en fremstilling af korsfæstelsen. Ved siderne af korset står på traditionel vis den sørgende Gudsmoder og evangelisten Johannes, men som midterfigur, knælende foran korset, ses Maria Magdalene. Tanken ligger nær, at denne tavle kan stamme fra Maria Magdalenes alter i St. Olai. Den kan være givet til kirken i forbindelse med korindvielsen 1521. Efter reformationen kan den være leveret tilbage til stifternes familie og derefter opbevaret privat i godt 200 år. Stifterne må have været særdeles velsituerede, for det er en af Danmarks bedste altertavler. På den findes også afmalet apostlen St. Bartholomæus, som led martyrdøden i Armenien ved at blive levende flået (helgendag 24. aug.), og apostlen St. Thomas, der blev martyr i Indien (helgendag 21. dec.).

Den under St. Gertruds alter (I) nævnte alterpræst hr. Oluf Adamsen Ravn fik altrets beskedne indtægter (i 1548: 3 mk.) tillige med de nævnte summer fra de andre altere, han passede.

St. Olai. Hellig Legems alter

Altret har muligvis stået foran korgitret som lægmandsalter (se dog Helligkorsalter). Dets billedlige fremstilling må have haft tilknytning til lidelseshistorien. – I mange byer eksisterede der Hellig Legems broderskaber, som stiftede og holdt disse altere, men et sådant er ukendt i Helsingør. Skulle man gætte, ville man sige, at altret med en viss sandsynlighed kan være det, som rådmand Hans Pedersen skænkede 1528 (se uidentificeret alter).

Altret var fattigt og ejede kun den præstegård, som den nævnte tidligere alterpræst hr. Oluf Andersen Ravn efter reformationen beholdt på livstid ligesom indtægterne fra de andre småaltere, han havde betjent. Efter reformationen overleverede han alterkalken til Christiern Pedersen, den berømte humanist, der udgav Saxo Grammaticus i Paris 1514 og oversatte biblen til dansk: Christian III's bibel, 1550.

*St. Olai. Helligkors alter og korbuekrucifikset
(St. Crucis)*

Dette alter, der 1548 siges at ligge over for St. Olufs alter, har snarere end Hellig Legems alter været lægmandsalter og har vel stået midt for korgitret. Inden koret blev indrettet og indviet 1521, kan det måske have tjent som hovedalter en kort tid. Det har sikkert været smykket med det hellige kors.

Før 1521 har det været betjent af højaltrets præst.

Alterpræsten hr. Jens Madsen (død 1549) fik af Christian III tillagt altrets indtægter, ialt 8 mk., samt bolig og indtægt fra St. Olavs altrer.

Formodentlig var altret anbragt direkte under triumfbue- eller lægmandskrucifikset, der stod på en bjælke mellem kor og skib. Det sengotiske krucifiks stammer formodentlig fra korindvielsen 1521 og blev anskaffet til den større kirkebygning.

*St. Olai. Alle (eller Hellig) Sjæles alter
(Sanctorum animarum)*

1548 kaldes det fejlagtigt Alle Martyrers alter. Det

*I Nødebo kirke ved Esrum sø findes en ualmindelig fin malet fløjaltertavle, som 1748 blev foræret kirken af en unavngivet borgerkone i Helsingør. Den er malet i Nederlandene i begyndelsen af 1500-årene og viser i sidefløjene et ukendt stifterpar. Midterfeltet forestiller korsfæstelsen med Jomfru Maria og evangelisten Johannes på hver sin side af korset. Foran dette knæler en kvinde i dyb sorg. Uden tvivl forestiller hun helgeninden Maria Magdalene. Da tavlen oprindelig skal have stået i en helsingørsk kirke, er det meget sandsynligt, at det drejer sig om St. Olai kirkes Maria Magdalenes sidealtertavle. Stifterfigurerne – de ældste portrætter af et borgerligt ægtepar i Helsingør – må være påmalet her i landet.
Fot. Nationalmuset.*

var et af kirkens vigtigste og mest velhavende altre, hvor man kunne bede for alle de kendte og navnløse afdødes sjæles frelse fra skærsilden. Alle Sjæles dag (Dies animarum), 2. november, var mindededag for alle døde. – Hvordan altret kan have set ud, vides ikke.

Indtægten sættes 1548 til 18½ mk. hvoraf den flere gange nævnte alterpræst, hr. Oluf Andersen Ravn, årligt fik de 10 mk. sammen med pengene fra flere småaltre.

St. Olai. St. Jørgens (Georgs) alter

Sandsynligvis med afbildning af den tapre ridder til hest, dræbende dragen. – Helsingør menes også at have haft et St. Jørgenshus.

1548 beløb indtægterne sig til 18 mk. 13 skill. Alteret fik leje af jord og huse samt en vejrmølle.

St. Olai. St. Jakobs alter

Alter for en af de stærkeste og mest populære helgener, apostlen Jakob den ældre, der først og fremmest dyrkedes af de skarer af pilgrimme, som opsogte hans grav i den nordvestspanske by Santiago. – På alteret her har sikkert stået en figur af ham som skægget pilgrim, bærende sit specielle tegn ibskalen (kammuslingens skal).

Altret var ikke særlig indtægtsgivende, idet det blot ejede én gård (i Sofie Brahesgade), som i leje indbragte 6 mk.

St. Olai. St. Katharinas (eller Charines) alter

Dette alter for den stolte og vise helgeninde skal have været skomagerlavets alter. Lavshuset lå 1550 ved Svingelen på hjørnet af Skyttenstræde. Alterets indtægter var 1548 kun 4½ mk. 8 skill.

St. Olai. Uidentificeret alter

1528 oprettede tolder og rådmænd Hans Pedersen et alter på egen bekostning. Han var en meget from og velhavende mand, der 1495 havde givet kirken en bygning til at bestride udgifterne ved daglig ringning efter de 12 middagsslag på den måde, at der med kirkens største klokke "skulle frembringes den trefoldige klang, som man kalder "at klemte", til minde om Kristi lidelse og død".¹² Hvis man på grundlag heraf tør slutte, at hans religiøse interesse særlig var gået i retning af passionshistorien, vil altret snarest være identisk med Hellig Legems alter, selv om det ikke kan bevises. – Et inventar 1579 nævner forøvrigt en gyldenstykkets hagel med Hans Pedersens våben på, en kostbar gave, som han også må have betænkt St. Olai med.

St. Magnus' alter i Roskilde domkirke

Dette, den hellige jarl Magnus af Ørknørnes alter – han dræbtes 1117 – medtages blot for fuldstændighedens skyld, fordi Frederik II i 1580 gav indtægterne deraf til St. Olai kirke, da denne kirke var af meget ringe indkomst og formue.

Sidealtrene i St. Olai og jordebogen (sammenfatning)

Allerede før reformationen blev indført, vaklede den katolske kirke, og kongen begyndte at inddrage altergodset og disponere over det. 4. aug. 1529 skrev Frederik (I) til borgerne i Helsingør, at de måtte nyde, bruge og beholde til evig tid de jorder, grunde og huse, som tilhørte kirker, klostre og altre i byen. 1536 jøges sortebrødrene ud af St. Nikolaj kloster, som blev indrettet til et Hospital for syge og gamle. Det var dog for lille, og fem år senere flyttedes det til Vor Frue kloster. 10. maj 1541 gav Christian III alle Vor Frues og St. Olais alterjorder til dette Hospital. Der oprettedes en protokol, en jordebog, over disse alterjorder med huse, haver o.s.v., hvis indtægter skulle gå til Hospitalet eller Helligåndshuset (også Helliggejst), som det skulle kaldes. Den blev skrevet 1548 af rådmænd, senere borgmester Henrik Mogensen Rosenvinge. Takket være den har vi bevaret de værdifulde oplysninger, vi her har brugt. Her opregnes hvert alters ejendomme, hvem der nu havde dem, hvad de gav i årlig leje o.s.v. En stor del af indtægterne gik dog til de fhv. alterpræster og den sidste katolske sognepræst, dels som gratis husleje, dels som kontant pension. Kongen havde været meget mild over for dem. Magistraten stod for bogholderiet.

Ialt hørte ca. 60 ejendomme og jorder til altrene, altså et ret stort antal i forhold til byens størrelse. For mange af dem opgives hvor de lå, selv om de ofte er svære at identificere. Laurits Pedersen har placeret en del af dem. De lå over hele den lille by, en del i Stengades øverste ende, andre omkring Svingelen i den omtalte Valdemarsby, atter andre omkring Hovedvagtstræde og i Stjernegade.¹³

Vi har set, hvor kulant både Christian III og byen, der bestyrede kirkens ejendomme, var over for de afsatte katolske præster, som blev sikret på livstid. Mange af altrene var så små, at én præst kunne bestyre flere af dem. Hvem der havde betjent St.

Jørgens, St. Ursulas, St. Gertruds (bag kirkedøren), St. Jakobs, St. Katharines og St. Knuds (formodele) alter, nævnes ikke i regnskaberne. De var måske flygtede eller døde.

Efterhånden som de katolske præster uddøde, steg indtægterne, ligesom flere boliger blev fri og kunne udlejes. 1548 var Hospitalets indtægter ca. 400 mk. og udgifterne 270 mk., men 1560 var posterne på hhv. 1300 og 1100 mk. Ved siden af alterjordene havde Hospitalet andre indtægter, f.eks. ved møller og fiskestader, gaver, pengekollektur i forskellige kirker riget over, samt tiggeri (almisseindsamling) i Sjællands herreder. Tabet af ejendomme i Skåne 1657 følte økonomisk hårdt.

Indtægterne af jordskyld, hus- og haveleje o.s.v. synes beskedne, men det er svært for os at omregne datidens mønt til vort pengesystem. En datidig mark har været meget værd, når præstepensionen årligt har ligget på 40 mk. Pengene skulle i katolsk tid dække lønninger og bolig samt udgifter til alttjenestens behov.

Hvert alter havde som omtalt et muret bord og en bordplade af sten med en "helgengrav" til relikvier. Desuden selve tavlen, ofte med udskårne figurer i midterskabet og malede fløje. Hertil kom messerede, fine duge og forhæng, lysestager, messebøger, måske flere sæt kalk og disk, præstens kostbare messeklæder o.s.v. Meget af dette var givet af fromme folk.

Desværre ved vi ikke, hvad der i århundredernes løb har stået af sidealtre i den lille kirke; enkelte af de opregnede altre kan måske have været overført fra denne, men de fleste synes at være givet efter udvidelsen af kirkerummet. Det var et ganske pænt antal sidealtre, kirken rummede, – ca. 17 –, men dog ikke ekseptionelt. Alle katolske kirker havde sidealtre, selvfølgelig især de store dom- og bykirker. Ærkebispens kirke i Lund havde ca. 80, Roskilde domkirke over 70, Ribe ca. 50, Slesvig 46, Frue kirke i København 43 o.s.v.¹⁴ Antallet er svært at opgave nøjagtigt, fordi nogle altre blev nedlagt og andre kom til, ligesom ikke alle kan identificeres. Rige kirker i udlandet havde også mange altre, f.eks. hansestaden Stralsunds, der skal have haft ca. 200 sidealtre alene i St. Nikolaj.

Det kan være af interesse at se på et par andre danske borgerkirkers alterbestand til sammenlig-

ning. Vor Frue kirke i Nyborg havde f.eks. 14 sidealtre foruden højaltret, der var indviet til Jomfru Maria. Vi kender ni af dem: St. Anna, Katharina, Karina (den hellige Birgitte af Vadstenas datter), Andreas, Oluf, Nikolaj, Knud, Johannes Døbereren og Gertrud.¹⁵ Af disse er ikke repræsenteret i Helsingørs St. Olai: Johannes Døbereren (St. Hans) og St. Karina, som er sjældne i danske kirker. Ellers er det de gamle kendinger.

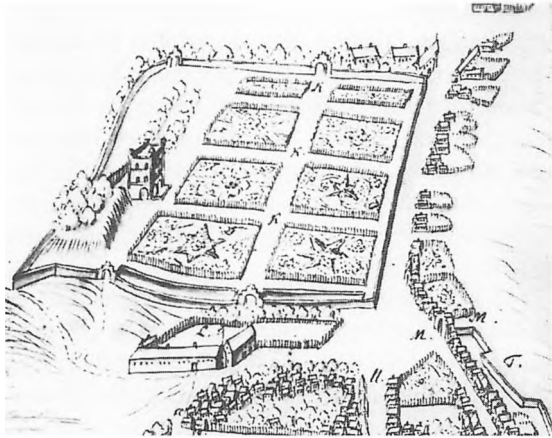
I St. Nikolaj kirke i Vejle kender vi flg. otte altre: St. Nikolaj (højalteret?), Vor Frue, Helligkors, Erasmus, Maria Magdalene, Anna, Allesjæles alter, Trefoldigheds alter. Bortset fra Erasmus træffer vi dem alle i vor St. Olai.¹⁶

Sidealtre i Helsingørs klosterkirker og kapeller

St. Anna kloster (franciskanere ell. gråbrødre)

1222 kom de første tiggermunke, franciskanerne, til Danmark, vandrende på deres bare ben til Ribe, hvor de 1232 byggede et kloster. Deres orden var stiftet af den hellige Frans af Assisi. Gråbrødre kaldtes de efter farven på deres kutter. Deres arbejdsfacon var personlig og pågående, som en slags Frelsens hær, med prædiken i landets sprog, med opbyggelige historier, som folk forstod. Midlerne til livets ophold fik de ved tiggeri og gaver, ligesom dominikanerne, sortebrødrene, hvem de konkurrerede kraftigt med. Kongerne, stormændene og den jævne almue tog godt mod dem, og de grundlagde i den følgende tid en mængde klostre i byerne, hvor deres klientel boede. Det varede dog et par hundrede år, inden de kom til Helsingør, hvor de opførte byens første kloster.

På den senere Lundegårds grund, syd for Marienlyst slot, lå et kapel, St. Anna uden for byen, omtrent der, hvor højhuset Slotsgården respektløst blev bygget 1960. Betydelige fundamenter kom ved grundudgravningen til syne, men de blev desværre ikke undersøgt. Hvor gammelt kapellet var, og hvem der ejede det, vides ikke. Muligvis var det et kapel for vejfarende ad den vigtige landevej til Esrum og Søborg. 1420 skænkede Erik af Pommern dette kapel med en grund og en lille have (Kongens Have?) til franciskanerne, der respekterede helgenindens navn og gik igang. Kirken indviedes så hurtigt som 22. jan. 1427 af franciskanermunken

På dette stik, et udsnit af Resens hyprospekt af Helsingør før 1658, ses Frederik II's "Lundehave" (betegnet K) med lysthuset, som omkr. 1760 blev ombygget til Marienlyst slot. I forgrunden ligger "Lundegården" (L), hvor før 1420 St. Anna kapel stod. Det indgik som kirke i gråbrødrenes kloster. Det er sandsynligt, at bygningsrester af klosteret fandtes bevaret i gårdanlægget. Her ligger nu højhuset Slotsgården. Til højre Lappens små huse. Resens Atlas Danicus.

Severinus (Søren) af Tranquillia, formentlig en norsk biskop, udsendt af paven som generalvikar for biskop Jon i Oslo. Kirken var næppe ret stor og måske ikke helt færdig. Vi antager, at kapellets bygning indgik i den. Omkr. 1500 blev den gennemgribende ombygget og udvidet.

Christian III gav 1536 munkene befaling til at lade sig omvende til lutheranismen eller forlade landet. Bygningerne skulle nedrives, men blev det næppe fuldstændigt. Nogle indgik i Lundegården. Før munkene forlod klosteret, gemte de hos en kvinde Karine Rasmusses i Helsingør 6 kalke og diske, samt flere bind papistiske klosterbøger. Skatten kom først frem, da hun døde 1571. Altersættene forærede Frederik II til Hospitalet, som solgte dem for 722 mk. 7 skill. Et syvende sæt blev solgt til St. Olai; det vejede 46 lod og indbragte 115 mk. Bøgerne fik St. Olai, som udtog 16 bind til kirkens brug iflg. inventariet 1579. Endnu omkr. 1620 lå der i kirkens sakristi 23 papistiske bøger. Hvor mon de er blevet af?¹⁷

Når munkene skjulte 6-7 altersæt, må der have været flere sidealtre i deres kirke. Vi ved desværre intet direkte om disse. Hovedaltret må have været indviet til den hellige Anna, Jomfru Marias moder. Det kan formodentlig have vist St. Anna selvtrødte, d.v.s. hende selv med datteren, Maria, og dattersønnen Jesus i den yndede familiegruppe. Guardianens segl fra 1446 synes at være en gengivelse af dette alter.

Sardians udi
Gråbrødre Kloster

St. Anna gråbrødre- eller franciskanerkloster oprettedes 1420. Her (sydfor nuv. Marienlyst slot) lå et lille St. Anna kapel – formodentlig et vejkapel for fromme forbipassende –, og dette ombyggedes til munkenes klosterkirke (indviet 1427). Højest sandsynligt har kapellets/kirkens højaltertavle haft en fremstilling af St. Anna, formodentlig som "St. Anna selvtrødte", dvs. siddende i en tronstol med datteren, Jomfru Maria, på skødet, hun holdende det lille Jesusbarn. De tre generationer, "den hellige familie", var et særdelse yndet motiv. På klosterguardianens nu forsvundne segl dat. 1446 er netop denne gruppe aftegnet, og man tør vel tro, at tegningen netop gengiver det centrale motiv på højaltret. – Resens Atlas Danicus.

1483 gav den meget gavmilde slotshovedsmand på Kronborg Poul Laxmand 100 lysbske mark til

klostret som sjælegave, for at alle brødrene til evig tid hver dag i koret skulle synges den latinske hymne Gaude Marie med alt tilbehør "til ro og lise" for giversens, hans forældres og alle kristne sjæle. Denne daglige sjælemesse har sandsynligvis været holdt foran et *Jomfru Maria sidealter*, anbragt i koret (?).

St. Nikolaj kloster (dominikanere ell. sortebrødre)
Den anden tiggermunkeorden, dominikanerne, kom 1228 til Danmark, hvor de i Ribe byggede deres første kloster. Deres ordensstifter var den spanske kannik og senere helgen Dominicus, som 1216 grundlagde den som en tigger- og prædikeorden. Munkene kaldtes også prædikebrødrene eller efter farven på deres kutter sortebrødrene. De ville som deres konkurrenter franciskanerne i nærkontakt med byens jævne befolkning, lære dem, prædike for dem på dansk o.s.v. og ikke som de efterhånden velbjergete herreklostres benediktinere, augustinere, cisterciensere o.s.v. tilbringe tiden med private studier og samle sig rigdomme ved godserhvervelse og landbrug. De missionerede, alt mens de tiggede mad og penge sammen. De fik mange tilhængere.

1425 gav Erik af Pommern sortebrødrene et stykke jord ved byens sydvestlige udkant, placeret sønden for byen uden for graven (Strømmen) og ind til Adelvejen (vejen til Gurre, København, d.v.s. Stengade), og paven gav dem tilladelse til at opføre et klosteranlæg, Helsingørs andet kloster, med kirke og de nødvendige bygninger – lader, stalde, tegllade, lergrav, haver o.s.v. Han overlod dem det lille kapel, de havde bygget til en begyndelse, og de fik lov til at ombygge det til et anseligere Gudshus. Kirke og kloster indviedes til St. Nikolaj.

Det lille kapel, der nævnes, har måske allerede stået der, før munkene kom, som kirke/kapel for den ældste bykærne, Valdemarstaden, måske samtidig som et havnekapel, og kan fra gammel tid have været indviet til St. Nikolaj. Måske har det været den kirke, som Erling Skakke opsøgte 1167? Tanken ligger nær, selvom håndgribelige beviser mangler.

Det må være gået ret langsomt med klosterbyggeriet. Hele tre tiggermunkeklostre stiftet i løbet af tiåret 1420-30 har været en stor mundfuld at sluge for den lille by, selv om kongen var meget gavmild. 1441 stadfæstede Christoffer af Bayern kong Eriks gavebrev, og 1451 gav paven atter tilladelse til byg-

geriet, idet han oplyste at munkene stadig kun havde deres kapel.¹⁸ Grunden til denne gådefulde forsinkelse kender vi ikke. 1464 skænkede Jeppe Nielsens enke Gyda en humlehave, vel som sjælegave til et *ukendt sidealter* i kirken. Den utrættelige Poul Laxmand gav i 1483 100 mk. til klostret (som til de andre), og for dette anselige beløb skulle der læses de sædvanlige daglige messer for ham og hans forældre foran *Vor Frues alter*. Kirken må efterhånden være blevet færdig. Den har vel været énskibet, hvis vi kan dømme efter den omtalte smalle karré mellem Munke- og Gråbrødregade, hvori den lå. Om klostrets virksomhed véd vi meget lidt. 1498 nævnes, at den nordiske dominikanerprovins' gene-

Priors i sorte brødre kloster

AAR 1446

Helsingørs andet kloster var sortebrødre- eller dominikanerklostret St. Nikolaj, som blev grundlagt 1425 i den ældste bydel, "Valdemarsbyen". Dets kirke, som måske kan gå meget langt tilbage, muligvis som det oprindelige kapel (af træ?) for den lille fisker- og færgemandshbyggelse, lå i den lange, smalle karré mellem nuværende Gråbrødrestgade og Munkegade og kan have været indviet til St. Nikolaj, længe før munkene kom. På klosterkirkens alter har der sandsynligvis været en fremstilling af St. Nikolaj. Klosterpriorens nu tabte segl dat. 1446 viser helgenbispen med mitra og bispestav. Bag ham ligger en nøgen og fattig stakkel, som den godgørende bisphjælper. Dette kan udmærket godt være en detalje af altertavlen. – Resens Atlas Danicus.

ralprior var St. Nikolajs prior. Han forsøgte at reformere brødrene, som efter sigende levede under skandaløse forhold. Nogle af dem synes forøvrigt at have sejlet som skibspræster, både på handels- og på kaperskibe.¹⁹

Ved reformationens indførelse 1536 blev munke- ne forjagede. Samme år gav Christian III klostret med kirke, jord, søvnhus (*dormitorium*), bryggers, bagers samt teglgården med teglovn, mølle o.s.v. til byen "at nyde, bruge og beholde kvit og frit" til evig tid under den betingelse, at den deraf skulle "gøre og stifte et hospital og sygehus til syge menneskers ophold." Som hospital viste det sig dog at være for lille, og 1541 flyttede det til det større Vor Frue kloster, som så blev Helsingør almindelige Hospital. St. Nikolaj kloster forsvandt derpå i langsomt tempo. Så sent som i 1582 lod Hospitalet nedrive et gammelt stenhus i klostret, hvilket gav 6700 tagsten og 54 stk. egetømmer. En murmester rev selve bygningen ned mod at få hver ottende mursten. Hospitalet selv fik 48.190 mursten og 12 læs halve sten. Grunden blev derefter udlagt til byggegrund og sattes til en årlig jordskyld. Kvarteret hed op til vore dage Gammel Kloster.

Kirkens *St. Nikolaj-hovedalter* må formentlig have haft en figur af denne helgen. Priorens segl fra 1446 viser måske altrets omtrentlige udseende. Bag helgenen med mitra og stav ses en nøgen mand liggende halvt på jorden. Scenen viser måske, hvordan Nikolaj giver penge til de fattige.

Af de sidealtre, der må have været i kirken, kender vi kun navnet på *Vor Frue alter* (se ovenfor).

Vor Frue eller St. Maria kloster (karmeliter)

Dette det tredje af Helsingørs klostre blev oprettet 1430 ved kong Erik af Pommerns for- sorg. Paven billigede det 1431. Kongen skænkede munkene en grund til at bygge på, beliggende på sydsiden af Krogen, tydelig nok en del af den tidligere åbne og ubebyggede markedsplads, hvis eksistens som før nævnt næppe kan betvivles.

Karmeliternes orden af Vor Frue brødre af Karmels bjerg (*fratres de monte Carmeli*) grundlagdes omkr. 1150 i det Hellige Land. Det var både en tigger- og en Maria-orden. Omkr. 1240 kom den til Europa. Man undrer sig såre over at Helsingør i løbet af ti år fik tre klostre, der alle skulle forsørge

sig ved tiggeri, men det lå måske i tidens ændrede religiøse signaler og samfundenes urbanisering Europa over. Købstæderne voksede sig store, og befolkningen skulle aktiveres ved munkenes personlige kontakter og uhøjtidelige prædikener. Karmeliterne med deres ufarvede hvide kutter stod dog i fornemhed over de andre tiggermunke, idet deres klostre var centre for en højere kultur og større lærdom. Deres kloster var da også det største og smukkeste i byen. Heldigvis står det endnu bevaret, omend ret hårdt restaureret, som Nordens bedst konserverede klosterkompleks.

Vor Frue er den samme som Jomfru Maria, men alligevel skelner man mellem Vor Frue kloster og St. Marie kirke. Samme vaklen træffer vi allerede fra først af. Da klostret efter reformationen som nævnt i 1541 overtog St. Nikolajs funktion som Hospital – en kombination af sygehus og alderdomshjem –, kaldtes det i lighed med andre lignende stiftelser for Helligåndshuset (fortysket til Helliggejst). Kirken, der 1576 helt mistede kontakten med klostret og blev givet af kongen til den tysk-hollandske menighed, kaldtes da St. Marie kirke eller slet og ret den tyske kirke. Munkene gik straks igang med at opføre en smuk og sirlig kirke. Desværre brændte den 1450, før den var færdig. Det var vel navnlig stilladser og træværk, der gik op i luer, og efter en pause tog man fat igen. I kirkens mure og piller kan man den dag i dag tydeligt se, hvor langt byggeriet var kommet inden branden. I sammenligning med St. Olais byggehistorie gik det ret hurtigt med at få kirken færdig, – kun ca. 50 år. Den var dog allerede taget i brug forinden. Mange milde gaver flød ind. F. eks. trådte Poul Laxmand også til her med en flot gave på 100 mk. 1482, 1493 forhøjet til 900 lybske mk. Kansler og lensmand på Krogen Johan Oxe gav kostbart messerede, og der var mange andre givere. Man behøver blot at tænke på Christian I's rigsadmiral, sørøveren Hans Pothorst, hvis portræt blev malet i en hvælvingskappe i søndre sideskib; desværre var hans ansigt ødelagt ved en tværgående revne inden kalkmaleriernes restaurering i begyndelsen af 1900-årene, så den gamle søhane, som i 1470'erne, 20 år før Kolumbus, betrådte Amerikas jord, nu fremtræder som en ung flødeskæg. Hvad han betalte til sin sjæls frelse, vides ikke. Han har måske bekostet kalkmalerierne.

Helsingørs tredje kloster, karmeliternes endnu bevarede Vor Frue eller St. Maria kloster, grundlagdes 1430. Både kirkens højalter og et sidealter var indviet til Jomfru Maria. På priorens segl (tidligst kendt fra 1482) ses bebudelsesscenen. Ærkeenglen Gabriel (til venstre) hilser jomfruhen med den såkaldte "englehilsen" (i skriftbåndet): Ave (Maria), gracia plena! (Hil dig Maria, fuld af nåde!) og giver hende det glade budskab, om at hun skal føde Jesus (Lukas 1, 26-38). Et af Maria-altrene i kirken har sikkert vist denne afholdte scene. Den latinske indskrift om det mandorla- eller mandelformede segl lyder på dansk: Prioren for den hellige Jomfru Marias broderskab af Karmels bjerg i Øre Krogs segl. – Efter Fr. Kaas.

Klostrets lærdomshistorie skal ikke fortælles her. Dets betydeligste kraft var lektor Poul Helgesen, hvis kamp mod reformationen er velkendt. Han offentliggjorde 1528 i et skrift et fremragende program for oprettelsen af gode hospitaler, og han havde vel været med i arbejdet 1516 med at oprette et sygehus for syge søfolk, som passerede Helsingør. Det var det såkaldte Karmeliterhus i Hestemøllestræde (nu en del af Bymuseet), et af byens mest be-

undringsværdige socialmindesmærker. Efter reformationen overtog Hospitalet i Vor Frue kloster dette maritime sygehus' opgave.²⁰ I hjørnenichen mod Hestemøllestræde var opsat en figur, uden tvivl af Jomfru Maria med barnet. Efter at den i århundreder var borte, anbragtes her i 1960 billedhugger Eigil Vedel Schmidts figur med samme motiv.

Reformationen i Helsingør gennemførtes forbausende stilfærdigt og fredeligt. De katolske præster blev pensionerede, og klosterlivet fortsatte en kort tid endnu. Som nævnt blev St. Nikolaj kloster omdannet til hospital, men måtte opgives 1541, da det var for lille, og det større Vor Frue kloster blev dets efterfølger. Gamle og syge rykkede ind og fik ophold og pleje. 1560 meldte den tidligere abbed for Æbelholt kloster, Anders Ibsen, sig med alt sit gods og sine indtægter og søgte ophold her, for hvilket han gav hvad han ejede. Overalt i købstæderne blev enkelte klostre på samme måde omdannede til Helligåndshuse med sociale formål; andre blev kontorer, latinskoler o.s.v. Helsingørs latinske skole flyttede også ind i klostret. Men hvad der ikke var brug for, blev revet ned.

Om altrene i klosterkirken har vi enkelte oplysninger, selv om det kun er tilfældigt, hvad der er overleveret.²¹

Højaltret i katolsk tid var *Vor Frue alter* eller *Jomfru Marias alter*. Det ældste havde intet alter-skab, men var malet i kalkmaleri på væggen. Klosterpriorsens segl, kendt i hvert fald fra 1482, viser bebudelsesscenen: ærkeenglen Gabriel hilser Jomfru Maria med ordene: Hil dig, Maria, du benådede blandt kvinder! og fortæller hende, at hun skal føde Guds søn. Denne scene kan godt være afbildet på et af kirkens Maria-altre.

1482 skulle der daglig synges Jomfru Marias lov (Gaude Maria) for Poul Laxmand, hans familie og alle kristne sjæle (betalt med de omtalte 100 mk.). 1492 gav han som nævnt yderligere 900 mk. lybsk for flere messer (jfr. Helligtrefoldighedsaltret).

Efter 1492 skulle der hver tirsdag synges en messe for væbneren Anders Gugge og familie, betalt med en gave på to boder i København (jfr. St. Nikolajaltret).

Det synes, som om den første rigtige højaltertavle var den endnu på Nationalmuseet bevarede tavle, som Christian II stiftede 1514. Den forestiller dom-

medag, og i forgrunden har den estniske maler Michel Sittow 1515 indmalet kongen og hans unge brud Elisabeth (Isabela) som stifterfigurer, knælende ved hver sin pult. Tavlen, der i folkeoverleveringen fejlagtigt mentes at vise Dyveke, kongens elskerinde, som en af de fortabte sjæle, har som midtpunkt Kristus som verdensdommer, flankeret af Jomfru Maria og Johannes Døberen, men er ikke nogen speciel Maria-tavle, hvad man ville vente. Efter reformationen er den måske givet tilbage til kongehuset. I 1690 befandt den sig i Kongens Kunstkammer.

Muligvis har der også været et *sidealter*, *indviet til Vor Frue*. Helt op til ca. 1735 fandtes der i en krog af kirken anbragt en udskåret figur af Jomfru Maria "i fuld Positur", men den blev brændt.²²

I klostrets segl, kendt fra 1482, ses en afbildning af Jesus, segnende under sit kors på gangen til Golgatha (nu brugt som St. Maria menighedsråds segl). Dette motiv kunne også være taget fra en sidealtertavle, men i så fald en, vi ikke kender noget til. Det Guds Legems alter, det naturligst ville høre til, er yngre end seglet.

Af sikre sidealtre haves oplysninger om de følgende:

Helligtrefoldigheds- eller Treenighedsalter (nævnes 1488 også *Helligkorsalter*), stiftet 1488 af lensmanden Johan Oxe (jfr. hans kapel i St. Olai), stående "næst kordøren sønden til". Et pavebrev 1488 forkyndte, at alle, der besøgte hans altre i forskellige kirker, bl.a. også dette, på indvielsesdagen, fik aflad.²³

1492 købte Poul Laxmand en messe at holde daglig foran dette alter – om lørdagen skulle den synges – til ære for Jomfru Maria og forbundet med en procession af alle brødrene (munkene) straks aftensangen var endt.

Guds Legems alter stod (1492) "næst for Helligtrefoldighedsalter næst prædikestolen". Det var også stiftet af Poul Laxmand. 1493 siges, at der hver torsdag skulle synges en messe for ham og familien, og om aftenen skulle følge en procession med "Guds legeme" (også kaldt "Corpore Christi" – d.v.s. den indviede hostie) – hen til dette alter under afsyngelse af lovsang til Guds legeme.

St. Nikolaj alter. Efter 1492 skulle der holdes en messe her for væbner Anders Gugge og familie hver mandag (jfr. hovedaltret).

I karmeliterklostrets segl findes motivet fra gangen til Golgatha med Kristus segnende under det tunge kors. Han har tornekronen om issen og Kristusglorie. Man fristes til at tro, at det gengiver en scene fra et af kirkens altre. Da vi ikke kender alle sidealtrene, kan vi ikke sige hvilket. Guds Legems alter, som netop er et passionsalter, ville passe godt til emnet, men det er først stiftet omkr. 1492-93, mens seglet i hvert fald forekommer 1482. Det kunne eventuelt også tænkes at gengive et kalkmaleri fra lidelsehistorien. – Den latinske indskrift lyder på dansk: Brødrene af den hellige Maria af Karmels ordens klosterfællesskab i Helsingørs segl.

Sekundære helgenindfremstillinger

I søndre sideskibs 6. fag findes som kalkmaleri to helgeninder:

1. kvindeskikkelse med stav (skal være en pil) i hånden. Over hende et skriftbånd med ufuldstændig tekst: "Sancta (Ur)sula";
2. en kronet kvindeskikkelse holdende et tårn. På skriftbåndet "Sancta (Barb)ara".

Om disse helgeninder eventuelt har haft hver sit alter, er uvist.

I fratergangens vestlige omgang findes over en dør et næsten forsvundet kalkmaleri af Jomfru Maria i solgislen. Foran hende knæler St. Katharina af Alexandria, der efter legenden havde trolovet sig med Jesusbarnet. Han rækker sin hånd frem mod hende.

Helsingør er munkenes Auricula Benedicta

Munkene plejede gerne at latinisere de danske navne, hvor deres klostre lå, som f.eks. Øm: *Cara insula* (den kære, dyrebare ø), Løgum: *Locus dei* (Guds sted), Vitskøl: *Vitæ schola* (livets skole) o.s.v. At de tre helsingørske klostres munke, der må have præget bybilledet stærkt, var glade for deres by, fremgår af, at de gav byen det latinske tilnavn *Auricula benedicta* – det velsignede øre –, dannet ud fra det danske navn Helsing-, der sattes i forbindelse med held, velsignelse, samt -ør, som de mente kom af et (menneskeligt) øre (latinsk *auris*, med formindskelsesformen *auricula* = lille øre, øreflip).²⁴

I forbindelse med den kirkelige horisont i Helsingør må endnu nævnes de øvrige gudelige huse og institutioner.

St. Jørgens gård eller hus

I middelalderen lå der mange steder uden for byerne St. Jørgensgårde, som specielt var indrettet til isolationsboliger for de stakler, der led af den smitsomme og uhelbredelige spedalskhed. Fromme kristne tog sig af dem, gav dem mad og husly i disse stiftelser, som stod under den hellige Jørgen (Georg). De måtte ikke komme i kontakt med andre mennesker, hvorfor de advarede dem med en skralde, når de mødte nogen. I kirkerne anbragte man nogle steder huller i korets sydmur, så de udefra kunne overvære messen og eventuelt få den hellige nadver rakt derigennem. Ofte havde St. Jørgensgårdene deres egne kapeller.

At Helsingør også har haft en sådan institution, er sandsynligt, men ubevisligt. 1757 skrev L. Boesen, at en gammel mand i sin tid havde vist ham, hvor gården havde ligget, nemlig i Møllevænget, nær kirkegården, ikke langt fra den endnu eksisterende lægedomskilde, St. Hans kilde (som den dog intet havde at gøre med; den besøgte endnu omkr. 1700 af mange syge St. Hans aften). Der er aldrig fundet rester af denne gård, så det er usikkert, om traditionen var rigtig.²⁵ - Omkr. 1500 synes spedalskheden forøvrigt at være stærkt på retur i Danmark.

Et eventuelt St. Jørgens kapel må have fremvist et alterbillede af den tapre ridder.

Helligkorskapel

1492 nævnes i et gavebrev til Esrum kloster et

“hællikors capellæ” på Sletten ved Helsingør. Sletten er det lille flade jordsmon, hvor den ældste del af den “nye kirkegård” anlagdes 1580. Rester af dette kapel er aldrig påvist, og det må vel have opført med at eksistere efter reformationen. Det har formentlig været et lille andagtskapel med et krucifiks som alter, bygget for vejfarende, hvor Esrumvejen løb ind i byen.²⁶

St. Jakobs (syge)hus

1528 byggede og indrettede kirurgen, Mester Curt Bartskeer, sammen med andre medbrødre et hospital i St. Jakobs hus, som lå øst for St. Olai kirke ved Sanden (den sandede udløber af Krogen, nu Havnegade), “fattige, syge, såre (skrøbelige), elendige (fremmede) mennesker til hjælp og trøst”. Midlerne hertil kom ved “Guds og gode menneskers almisser”, og han var selv forstander for dette lille sygehus. På grund af krigen (Grevens fejde) havde det dog ikke “taget nogen fremgang”, indrømmede han 1541, og da, som vi har set, St. Nikolaj kloster i 1536 var blevet indrettet til almindeligt Hospital, overførte han sit sygehus til dette, der forøvrigt som omtalt samme år blev afløst af Vor Frue kloster som hospital.

Liste over helgener og altersymboler i kirker, klostre m.m. i Helsingør

St. Andreas, apostel og martyr (helgendag 30. nov.)

Han var bror til Simon Peter, begge fiskere ved Genesaret sø og begge Jesu disciple. Efter Jesu død skal han have udbredt evangeliet blandt skyterne nord for Sortehavet som russernes apostel. Korsfæstet i Patras (Grækenland) på et liggende kors i X-form (“Andreaskorset”) kort før år 100. Som speciel fiskerhelgen blev han populær især omkring Middelhavet. Hans rester hviler i St. Andreas-katedralen i den gamle sørepublik Amalfi. Han blev også Ruslands og Skotlands værnehelgen (jfr. St. Ninian). I det engelske unionsflag (Union Jack) er det skotske Andreas-flag med det liggende kors kombineret med St. Georgs (Jørgens) korset.

Nogen særlig tilknytning til Danmark og Helsingør har han ikke haft. Grunden til at han kom med i St. Olais helgenskare var nærmest den, at han var afbildet i kirkens højalter fra 1521 sammen med

den ligeledes uvedkommende St. Vincent og hovedpersonen St. Olav, for hvis skyld det var opsat. Altbordet har sikkert indeholdt en relikvie af ham.

*St. Anna, Jomfru Marias moder
(helgendag 9. december)*

Blev ret sent en af de mest populære helgeninder i den katolske verden som Jesu mormor. De tre generationer udgjorde "den hellige Familie", der ofte afbildedes som "St. Anna selvtrædte" med den purunge Maria på skødet, som igen holdt Jesusbarnet. I biblen nævnes hun ikke, men da Marias ubesmitte- de undfangelse blev fastslået som dogme af kirken, kom hun stærkt i søgelyset. Som bedstemortype blev hun en ægte familiehelgen, som man trygt og fortroligt henvendte sig til med små og store problemer. Hospitaler og godgørende stiftelser antog hende som skytshelgen. De rejsende hjalp og beskyttede hun, og en kreds af broderskaber og lav oprettede altre for hende.

I Helsingør blev hendes vejkapel 1420 spiren til St. Anna gråbrødre kloster. Dettets kirkes højalter var indviet til hende, og i St. Olai havde hun et sidealter. I byen fandtes et St. Anna kompagni, som senere videreførtes som det Lille ligkompagni.

*St. Barbara, jomfru og martyr
(helgendag 4. december)*

Hun var en smuk og rig jomfru i Nikomedia (Lilleasien). Hendes hedenske far lod hende indemure i et tårn, hvilket ikke hindrede hende i at lade sig døbe. Til straf fik hun bryster og hår skåret af, blev pisket og flået og blev til sidst halshugget af faderen, som dog straks blev dræbt af en lynstråle (ca. år 300). Hun er en rent legendarisk person. Som en af de 14 nødhjælpere (se disse) værnede hun som helgeninde mod lyn og torden, feber og brat død, og efter krudtets opfindelse mod eksplosioner, hvorfor hun blev artilleristernes beskytter. På de latinske folks orlogsskibe kaldtes krudtkammeret Sainte Barbe, Santa Barbara.

Som omtalt findes hun afmalet med sit tårn på et kalkmaleri i Vor Frue klosterkirke, men om hun har haft et alter der, vides ikke. Hun afbildes også på Niniantavlen i St. Olai.

St. Gertrud af Nivelles, jomfru og abbedisse

(helgendag 17. marts)

Gertrud (626–59) var datter af en højfyrstelig familie i Brabant (Belgien), og hendes far Pippin blev stamfar til karolingernes kongeslægt i Frankrig. Hendes mor grundlagde et kloster i Nivelles, syd for Brussel, som hun blev abbedisse for. Nogen tungtvejende grund til at den fromme dame blev helgenkronet, vides ikke, men hen på middelalderen blev hun en af de mest afholdte helgeninder, især i Nordeuropa, hvor hun først og fremmest tog sig af de rejsende folk, pilgrimme, fremmede, fattige og syge. I utallige byer opførtes hendes gæstehuse og hospitaler, hvor de kunne finde nattely, pleje og sjæletrøst. Overalt oprettedes gilder og broderskaber og byggedes vejkapeller for hende. Når skipperne sejlede ud på deres farlige færd, drak de forinden St. Gertruds skål til afsked. Mange steder i det fri stod hendes statuer, som forgyldningen nok kunne gå af, hvis de ikke blev vedligeholdt. Man troede, at de afdødes sjæle blev hos hende den første nat, hvorefter hun ledsagede dem til St. Michael (Mikkel), som engang skulle veje alles gode og onde gerninger på dommens dag og sende dem til paradiset eller helvede.

St. Gertruds broderskab i Helsingør tog sig af strandvaskere og begravede dem (1514). I St. Olai kirke var der hele to sidealtre for hende, dels ved indgangen bag kirkedøren, dels det mere fornemme, hvor fromessen læstes.

*St. Jakob (Jep, Ib), apostel og martyr
(helgendag 25. juli)*

Jacobus major (den ældre, Zebedæus' søn) var bror til evangelisten Johannes og nevø til Jomfru Maria. Han hørte til inderkredsen af apostelhierarkiet og var den første apostel, der led martyrdøden, idet han år 44 på kong Herodes Agrippas bud blev halshugget. Ifølge legenden havde han forinden missioneret i Spaniens barske nordvestlige egne. En anden legende, kendt fra en dansk folkevise, fortæller, at hans døde krop sejlede på en sten fra Palæstina til Spanien, hvor han blev begravet. Stenen vises endnu i den lille by Padrón (=sten), hvor den flød i land (den bærer en latinsk indskrift og er måske en romersk grænsesten). Hans rester blev fundet i en hule og blev centrum for hans dyrkelse. En tredje legende fortæller, at han som ridder på en hvid hest hjalp spanierne med at overvinde og dræbe de isla-

miske maurere i tusindvis. Intet under at han under navnet Sant Iago blev Spaniens skytshelgen. Hans mirakelgørende rester ligger i den storslåede katedral i Santiago de Compostela, hvortil fromme pilgrimme i tusind år har valfartet og stadig gør det. Også for protestantiske turister er det blevet et yndet rejsemål langs de gamle pilgrimsveje gennem Frankrig og Nordspanien, kantet med katedraler, klostre, kapeller og gæstehuse. I 1993 ventede man 7 millioner pilgrimme og turister til dette næst efter Rom Europas største katolske valfartssted. St. Jakobs pilgrimstegn er "ibskallen", den karakteristiske riflede kammuslingskal, som kan samles op i sandet langs kysten ved Kap Finisterre, i sin tid det kristne Europas vestligste grænsepost. Man finder dem endda her i Norden i middelalderlige pilgrimsgrave. Helgenen regnes ikke blot som søfarts- og pilgrimsbeskytter, men også som værner af fattige, syge og elendige (fremmede) mennesker. Hans hellige kraft var overalt anset for meget stor. I hele Europa var han højt æret, og mange broderskaber undervejs tog sig af de fromme valfærende, der vovede sig ud på den lange og farefulde vandring.

Muligvis har St. Jakob været kong Erik af Pommerns personlige vænehelgen. Det ældst bevarede dannebrog, der 1942 gik til grunde i Maria-kirken under Lybæks bombardement, var erobret af lybækkerne 1427 i Sundet ud for Helsingør og ophængt som trofæ i kirken dér. Det viste både rigsvåbnets insignier og Jomfru Maria med barnet samt St. Jakob. Skibet har måske heddet "St. Jacobus".²⁷

Vi ved ikke, hvordan helgenens alterbillede i St. Olai har set ud. Sandsynligvis har han været afbildet som pilgrim med bredskygget hat med ibskallen, kofte, travesko, stav, græskarvandflaske og pilgrimstaske. Han ses på St. Niniantavlen. – Øst for kirken lå privathospitalet St. Jakobshuset.

St. Jørgen (Georg), ridder og martyr (helgendag 23. april)

Georgios – på dansk Jørgen – var en tapper kristen ridder i Kappadokien i Lilleasien, som blev martyr under kejser Diokletian år 306. Han blev spiddet, sønderrevet, anbragt i en gryde kogende vand o.s.v. Den eventyrligende, der har gjort ham elsket, fortæller hvordan han dræbte en drage og derved frelste en prinsesse. I utallige kirker er han afbildet

højt til hest, stødende sin lanse i det hæslige udyr, et yndet motiv: andre dragedræbere blandt helgenerne er ærkeenglen Mikael, St. Olav og St. Margrethe af Antiochia. En folkevis digtedes derom.

Som en helt anden person træffer vi ham i kristent perspektiv, hvor han som en af de 14 nødhjælpere havde specialiseret sig i pest og farsot, ikke mindst den frygtelige spedalskhed, der red Europas hårdt plagede menneskehed som en mare op til omkr. år 1500. Ordet spedalsk hænger sammen med hospital, og udenfor næsten hver eneste by blev der, mest for private gaver, bygget St. Jørgensgårde, hvori de syge kunne isoleres og få religiøs trøst i de tilhørende kapeller. Mere formåede man ikke at gøre, for sygdommen var uhelbredelig. Efter reformationen fortsatte disse gårde ofte som hospitaler, kombinerede alderdomshjem og sygehuse. Helst forestillede man sig helgenen som den tapre ridder på sin ganger. Han blev som sådan ridderskabets helgen, ikke mindst korsfarernes. 1222 blev han vænehelgen for England (jfr. St. Georgs-flaget).

Hans alter i St. Olai må have vist ham under dragekampen. – Efter traditionen skal Helsingør også have haft en St. Jørgensgård, hvad der lyder troværdigt, selv om dens nøjagtige beliggenhed aldrig er blevet påvist.

St. Katharina (Karen) af Alexandria, jomfru og martyr (helgendag 25. november)

Denne, efter Jomfru Maria måske den mest folkekære helgeninde i middelalderen, er næppe historisk. Hun skal have været en klog og lærd kongedatter fra Kypern (?), som den romerske kejser Maxentius ville lade dræbe, da hun ikke ville ofre til de hedenske guder, men ved sin fasthed og sin veltalenhed omvendte mange af hans klogeste folk. Da hun derefter afslog at ægte ham, fordi hun havde trolovet sig med Kristusbarnet, dømte han hende til bålet, som dog slukkedes. I stedet for skulle hun sønderskæres af et hjul med påsatte rageknive. Men en engel knuste det. Til slut halshuggedes hun. Englene bragte hendes døde legeme til Sinaiørkenen, hvor St. Katharinaklostret byggedes. Denne gyserhistorie var det vel, som gjorde hende afholdt overalt: en ung, intelligent og køn pige udsat for sexuel chikane og pirrende sadisme er godt legendestof. Kirkernes kalkmalerier svælgede i hendes marty-

*St. Ninian, missionær, biskop og bekender
(helgendag 16. september)*

Nynian eller på latin Ninianus var en skotsk helgen, der missionerede blandt de vilde pikter og byggede landets første kirke. Han døde år 432. Uden for sit hjemland er han lidet kendt. Her i Danmark bragte skotske indvandrere ham med til Helsingør og København omkr. 1500. Hans altertavle i St. Olai, der endnu eksisterer (på Nationalmuseet), viser ham i midterfeltet, udkåret i relief, som velsignende biskop i selskab med apostlen Jakob i pilgrimsdragt og apostlen Andreas, der var Skotlands nationalhelgen. På fløjene ses i maleri foruden helgener som evangelisten Johannes (med giftbægeret), St. Martin af Tours, St. Barbara og St. Erasmus scener fra hans legende, hvor han vælges til biskop, opvækker døde, besøger forbrydere (i gabestokken), giver almisser til spedalske og gravlægges. Som omtalt sås St. Andreas også på St. Olais højaltertavle fra 1521. St. Jakob havde sit eget sidealter dér.

De fjorten nødhjælpere

Det var et slags "udrykningskorps" af helgener, som havde en særlig kraft til ved deres "faglige" forbøn at beskytte de troende, der anråbte dem, mod akut fare, nød, sygdom, tandpine og andet ondt, og sikre dem hjælp efter døden. Hver helgen havde sit speciale. Denne "arbejdsgruppe" opstod i Sydtykland under den sorte død og imødekom et stort behov hos den lidende menneskehed. Den bredte sig især i 1400-årene over hele Tyskland og Norden. Til gruppen hørte bl.a. St. Barbara, Kristoffer, Jørgen, Erasmus og Katharina. Jomfru Maria opfattedes som deres patronesse.

*St. Olav (Oluf, Olov), konge og martyr
(helgendag 29. juli)*

Vikingekongen Olav den Digre (fede), der med krabate midler tvangskristnede Norge, blev efter sin død på slagmarken ved Stiklestad 1030 Nordens første helgen og tillige dens første helgenkonge, ret hurtigt anerkendt i Skandinavien. Legenden beskrev i eventyrlig stil hans kamp mod hedenske magter tillands og tilvands. Blandt andet optrådte han som dragedræber og kapsejler. Han blev den nordiske købmænds og søfarers skytspatron og Gotlands apostel. Flere Olavskirker byggedes, ikke

mindst hvor handelsmænd fra Norden slog sig ned, bl.a. i London, Baltikum, Rusland, hvor der også stiftedes flere St. Olavsgilder. Hans helgenskrin i Nidarosdomen (Trondhjem) blev Nordens navnkundigste valfartsmål. På sin vis har den rødskæggede skikkelse med sin vikingeøkse afløst heden-skabets Tor.

Der er ikke særlig mange Olavskirker i Danmark, hvor den danske kongehelgen Knud blev langt mere dyrket. Den største Olavskirke i Danmark er vor nuværende domkirke St. Olai i Helsingør. Om den oprindeligt er opført som et lille markedskapel (af træ?) af norske købmænd, kan ikke bevises. At kirkens hovedalter fra først af må have været viet til ham og må have haft relikvier af ham, er åbenbart. Dens afløser, altertavlen fra 1521, var dediceret til ham og desuden til apostlen Andreas og St. Vincent. Fra protestantisk tid haves i kirken flere afbildninger af ham med den overvundne drage – som har hans ansigtstræk – : på de øverste kirkestolsgavle (ca. 1650), i korgitteret (1651), i korets lysekrone (1662) og over hoveddøren (1742, – oprindeligt over porten ind til kirkegården). Han er klædt i renæssanceharnisk og kappe, med krone på hovedet og holdende rigsæblet i den ene og hellebardøksen i den anden hånd.

Hvordan kirkens værnehelgen St. Olav var fremstillet på dens oprindelige altertavler, vides ikke. På sin vis er det uventet, at han i protestantisk tid forekommer flere steder i kirken. Over den vestlige hovedindgang ses dette relief af ham som en rigtig helgenfigur, dog klædt i 1500-årenes panser og plade, stående med kongekrone og rigsæble, og med sit attribut hellebardøksen. Samtidig vises han som dragedræber, – men dragen med en slags hundeforkrop og snoet hale har hans eget kronede og skæggede ansigt. Efter folkelig tradition skal det fredeligt udseende uhyre symbolisere, at helgenen har overvundet det onde i sig selv. Oprindeligt var det vel hedenskabets, han sejrer over. Tavlen blev 1742 opsat over hovedindgangen til kirkegården som en gave fra det Islandske kompagni. Billedhuggeren Vilhelm Bissen måtte 1885 lave en kopi af den, da den var meget medtaget. – Foto på Helsingør Bymuseum.

*St. Rochus, pilgrim og bekender
(helgendag 16. august)*

Han var født som rigmandssøn i beg. af 1300-årene i Montpellier i Frankrig med et rødt korsmærke på brystet, og drog som from pilgrim afsted efter at have skænket sin arv bort. Han kom i Italien gennem egne, hvor pesten havde hærget, og helbredte de pestramte ved at gøre korsets tegn over dem. Selv blev han også smittet af pesten. På afbildninger af ham fremviser han – klædt i pilgrimsdragt – gerne

pestbylden på sit lår. En engel helbredte ham dog. Som pesthelgen blev han ganske populær i en tid, da pesten med korte mellemrum hærgede overalt, og afløste som sådan den gamle pesthelgen St. Sebastian i slutn. af 1400-årene. Han opfattedes også som lægernes helgen og nævntes som patron for flere hospitaler.

I St. Olai havde han et velaflagt sidealter. Man kan gætte på, at han var afbildet på dette, fremvisende sin byld.

*St. Ursula (og de 11.000 jomfruer),
jomfru og martyr (helgendag 21. oktober)*

Hun var en kristen, britisk kongedatter, der med sine 10 jomfruer, hver af dem ledsaget af 1000 jomfruer (i virkeligheden er tallet en fejllæsning, idet *xi m.* (=11 martyrer) blev tolket forkert som 11 tusind (mille)), drog pr. skib på pilgrimsrejse til Rom for at undgå at ægte en hedensk prins. På hjemrejsen, da de sejlede ned ad Rhinen, blev de overfaldet af hunnerne, som havde erobret Køln, og alle dræbt, – Ursula med en pil. Det skal være sket år 238 (hunnerne kom dog først til Vesteuropa omkr. år 450). Legenderne om de mange pigeboern er modstridende, som man kan tænke sig. De blev alle kanoniserede, hvilket var en fordel relikviemæssigt set, for da middelalderens storforbrug af relikvier udtømte markedet, var man så heldig år 1106 at finde en gammel jernaldergravplads i Køln, og den troede man var stedet, hvor de var jordede. De fundne knogler mættede markedet for en lang tid. Både Lunds og Roskildes domkirker forsynede sig f.eks. med flere skeletter, hovedskaller, tænder, fingre o.s.v. Mange skeletdele havnede i "helgengravene" i alterborde. – Ursula var ikke mindst æret af søfolk, da hun selv mentes at have bygget sine skibe. De nuværende Virgin Islands (Jomfruerne) i det Karibiske område fik dette navn af Kolumbus i 1493, fordi der var så mange øer og skær. – St. Ursulas helgenskrin, dekoreret af Hans Memling (1489), findes i St. Johannes-hospitalet i Brugge. – De fuldstændig utrolige legender om Ursula og hendes stakkels piger med den grumme skæbne blev meget populære overalt, også i Helsingør. St. Olai havde et sidealter for dem. I Vor Frue kirke findes et kalkmaleri af hende, men det er uvist, om hun havde et sidealter her.

*St. Vincent, diakon og martyr
(helgendag 22. januar)*

Diakonen Vincent var spanier og blev martyr under kejser Diokletian år 303. Efter legenden, der sikkert er påvirket af St. Laurentius' martyrhistorie, blev han stegt på en rist. Liget blev kastet i søen, bundet til en møllesten, men bjergedes i land ved Valencia. Han blev højt æret i Spanien og var Portugals nationalhelgen, jfr. forbjerget Cabo São Vicente. Han dyrkedes særligt af søens folk og var den kendte prins Henrik Søfarerens skytshelgen. Ofte fremstilles han med en skibsmodel i hænderne. Også i Norden var han kendt, omend næppe folkelig. Bl.a. ejede Svend Estridsen et skrin med relikvier af ham, som han førte med i slaget på Niså 1062. Desværre for ham tabte han slaget, og hans fjende kong Harald Hårderåde erobrede helligdommene.

Ligesom apostlen Andreas var han afbildet på St. Olai kirkes højaltertavle fra 1521 sammen med St. Olav. Hverken Andreas eller Vincent havde ellers nogen særlig tilknytning til kirken. Da man skulle anskaffe den nye altertavle, har der måske ikke været nogen St. Olav-tavle med ham alene til salg, men kun med de to andre, og så har man måttet tage dem med. Noget lignende hændte ofte. – Det må nævnes, at Helsingørs romersk-katolske kirke fra 1930 er indviet til St. Vincent.

*Alle Sjæles alter (også Hellig Sjæles alter, latin:
Altare Sanctorum Animarum)
(allesjælesdag er 2. november)*

Dette alter kaldes i 1548-listen over altergodset i St. Olai for Sanctorum Martyrum-Althere, d.v.s. Alle martyrs alter, hvilket må forstås sådan, at det skulle være oprettet til forbøn af alle martyrhelgenerne. Det er dog tydeligt nok en fejlskrivning for Alle Sjæles alter. Dets funktion var den, at man ved dette alter kunne bede for alle de døde og derved lette deres pinsler i ilden, selv om man ikke udtrykkeligt nævnedes navnene på dem, hvad man ellers gjorde, når man bad for sine kære.

*Kristi (også Guds eller Hellig) Legems alter
(lat. Altare Corpore Christi)
(festdag: torsdag efter Trinitatis)*

Sådanne altre, der hørte til de allerhelligste, fandtes i de fleste større kirker, i Helsingør således både i

St. Olai og i Vor Frue klosterkirke. De var ofte anbragt foran skranken, der skilte koret fra kirkens hovedskib, hvor lægfolkene samledes. Det var Kristi eget alter, hvor de fromme lægfolk kunne knæle og samle tanker om frelserens lidelse og død. Alteret kaldtes ofte lægmandsalteret, fordi ikke-præsteviede lægmænd og -kvinder måtte komme her og modtage nadveren i form af hostien på visse dage. Ellers celebrerede man messen med nadveren normalt ved højaltret. Alle sidealtre havde dog kalke og diske, så der har også været altergang ved dem. På alteret kunne være en billedlig fremstilling af Kristus under lidelsen: som smertensmand efter hudstrygelsen (Se hvilket menneske!), som korbærer, som gravlagt, som opstanden. Det kunne også fremstille pave Gregor den Stores messe (ca. år 600), hvorunder Kristusfiguren på alteret blev levende og trådte frem med sine blodige sår, et synligt bevis på kirkens lære, at der skete et under hvergang messen holdtes: hostien blev Guds eget kød, og vinen blev hans blod i bogstaveligste forstand. Kristi Legemsfest blev indstiftet 1264 til minde om passionshistorien og nadverunderet. Den fejres stadig med store helgenprocessioner i katolske lande omkring første torsdag efter Trinitatis.

Hellig Legems broderskaber eller gilder (Guds Legems lav) stiftede og vedligeholdt ofte disse altre. Sådanne kendes fra f.eks. Ålborg, Randers, København, Næstved, Haderslev. Det er uvist, om Helsingør har haft et lignende.

*Helligkorsalter (lat. St. Crucis altare)
(Korsets ophøjelse 14. september)*

Mange gange fungerede et sådant alter som lægmandsalter og var anbragt foran korgitteret. Det stod til minde om Kristi kors, specielt om det "sande" kors, som kejser Konstantins fromme moder, kejserinde Helena, fandt i Jerusalem omkr. år 320 og lod rejse på den formodede Golgatha-høj. På den anden side blev en del af dette kors (efter sigende bagsiden, hvor der ikke var spor af Kristi dyrebare blod) fliset ud i utallige småsplinter og i hele kristenheden anvendt som relikvier i private krucifiks'er og korssmykker eller anbragt i alterbordene på Helligkorsaltrene. Over lægmandsalteret hang og hanger endnu i de fleste kirker, også de protestantiske, et stort krucifiks under kor- eller triumf-

buen, hvis det da ikke er flyttet hen på en sidevæg. Ofte står korset på en tværbjælke eller et lektorium og er flankeret af figurer af Jomfru Maria og Johannes evangelist. Det kaldes også lægmands- eller triumfkrucifikset.

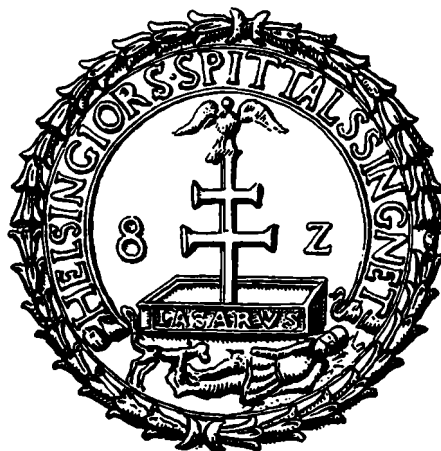
St. Olai kirke havde både et Helligkorsalter og et lægmandskrucifiks – endnu bevaret –, og Vor Frue kirke havde et nu tabt krucifiks. – Det nævnte Helligkorskapel “på Sletten” har selvfølgelig også haft et Helligkorsalter. – I flere byer eksisterede der Helligkorsgilder, som stiftede og vedligeholdt kapeller og altre. Et sådant kendes dog ikke fra Helsingør.

Hellig Trefoldigheds- eller Treenighedsalter (latin: St. Trinitatis) (Trinitatis: første søndag efter pinse) Som omtalt styres kristendommen af Treenigheden, bestående af Gud Fader, Gud Søn og den Helligånd. Mens Gud Fader og Gud Søn ikke volder besvær at forstå for de fleste, ligger det noget vanskeligere med Helligånden, der i reglen afbildes som en due. I Lunds Domkirkes relikvieskat havde man som nævnt taget det så bogstaveligt, at man fremviste en fjer af denne due blandt de kostbareste skatte.²⁸ Treenigheden kan også fremstilles i symbolske logoer, især en trekant, måske med Guds øje i midten.

Det ældste af de kendte sidealtre i Helsingør er Johan Oxes St. Trinitatis-alter, som omkr. 1483, måske før, blev opstillet i Trefoldighedskapellet ved St. Olais nordmur. Vi tør med nogenlunde sikkerhed antage, at alteret har afbildet “Nådestolen”, d.v.s. Gud Fader siddende på sin tronstol med Kristi blodige afsjælede legeme på skødet og duen ovenover. I Johan Oxes fundats for alteret 29. juli 1483 bestemmes, at der skal holdes daglig messe og om aftenen synges Gaude Maria med ihukommelse af Treenigheden og St. Anna. Også i Vor Frue klosterkirke stiftede Johan Oxe et Trefoldighedsalter. – Den vigtige katolske festdag for Treenigheden fastsattes 1334 af pave Johan 23. som 1. søndag efter pinse. Stadig tæller man, også i den protestantiske kirke, de mange søndage mellem pinse og advent efter Trinitatis søndag.

Henvisninger og noter

For at begrænse noteapparatet er der kun i specielle tilfælde givet henvisninger til følgende litteratur:

Da Vor Frue kloster i 1541 efter reformationen blev omdannet til Helsingør almindelige Hospital, blev det i lighed med andre klostre, der fik samme opgave, kaldt Helligåndshuset. I dets signet fra 1582 med omskriften HELSINGØRS SPITTALS SINGNET er symbolsk fremstillet et kors med dobbelt tværtræ, det såkaldte dobbelt- eller Lothringerkors, som den første korstogskonge af Jerusalem (1099), hertug Godfred af Bouillon i Nedre Lothringen, førte. I dets top sidder helligåndens due med udslagne vinger. Korset er plantet i en åben grav, på hvis ene karm læses LASARVS. Forneden ligger den fattige Lazarus fra biblen (Lukas 16, 19ff.), hvis sår en hund slikker. Jfr. kalkmalerierne i klostrets refektorium, Lazarussalen. Lazarus med sine ækle sår opfattedes som spedalsk, og Lazarus-brødrene fra ca. 1150 plejede specielt de spedalske under korstogene. Helligkorsordenen, hvis munke kaldtes kors- eller duebrødre, og som kom til Danmark i 1300-årene, brugte både dobbeltkorset og helligåndensduen som deres “logo”, og også efter reformationen holdt Helligåndsstiftelserne fast derved.

1. Helsingørs historie og topografi

(Ludvig Boesen): Den ved Øresund Beliggende Anseelige Stad Helsingørs Beskrivelse (Aalborg 1757).

Danmarks Riges Breve, 1.-4. række (Kbh. 1938 ff.)

Connie T. Jantzen: Helsingørs middelalderlige topografi (1987)

Laurits Pedersen (udg.): Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857 I-II (Kbh. 1926-29), med Register (Helsingør 1992).

Laurits Pedersens arkiv (Helsingør Bymuseum), spec. rum 63: Alterjorderne til St. Olai Kirke, Helsingør Hospitals Regnskab 1548 ff.

Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis (udg. Kr. Erslev & Will. Christensen), 1.-2. rk. (Kbh. 1894-1939).

Peder Hansen Resen: Atlas Danicus, Helsingør (udg. Johannes Knudsen, Kbh. 1928).

Allan Tønnesen: Helsingørs udenlandske borgere og indbyggere ca.1550-1600 (Ringe 1985).

Aarsberetninger fra det Kgl. Geheimearchiv, III-IV (Kbh. 1861-70) med tillæg (Helsingørstoffet udgivet som særtryk: *Diplomatium Helsingoranum*).

2. Kirker og helgener

Göran Axel-Nilsson: *Thesaurus Cathedralis Lundensis* (Göteborg 1989).

Sv. Aa. Bay & J. Busch: *Den romersk-katolske Kirke* (Kbh. 1967).

Johs. S. Dalsager: *Helsingør almindelige Hospitals Historie 1541-1941* (Helsingør 1941).

Samme: *Helsingør St. Mariæ Kirkes Historie 1450-1950* (Kbh. 1950).

Danmarks Kirker (udg. af Nationalmuseet), Frederiksborg amt. *Danske kalkmalerier* (udg. af Nationalmuseet) I-VII (Kbh. 1985-92).

Den danske kirkes historie: III (red. Niels Knud Andersen & P.G. Lindhardt, Kbh. 1965).

Tue Gad: *Legenden i dansk middelalder* (Kbh. 1961).

Samme: *Helgener*. Legender fortalt i Norden (Kbh. 1971).

Hans Richard Fabricius: *Dansk Kirkekunst* (Kbh. 1941).

L.P. Fabricius: *Danmarks Kirkehistorie I-II*, 1. (Kbh. 1934-36).

Lise Gotfredsen & Hans Jørgen Frederiksen: *Troens billeder* (Herning 1987).

H. Grotefend: *Taschenbuch der Zeitrechnung* (4. Aufl., Hannover u. Leipzig 1915).

Henning Henningsen: *Vor Frue Karmeliterkloster og -kirkes segl*, i Sct. Mariæ sogns kirkeblad 1994, nr. 1-2.

Henning Henningsen & K.Th. Tofte: *St. Olai kirke i Helsingør* (Helsingør 1959).

Ellen Jørgensen: *Helgendyrkelsen i Danmark* (Kbh. 1909).

Kirkeleksikon for Norden I-IV (Aarhus og Kbh. 1900-1929).

Ulla Kjær & Poul Grønder-Hansen: *Kirkerne i Danmark*. Den katolske tid. Indtil 1536 (Kbh. 1988).

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder Iff. (Kbh. 1956ff.).

Niels-Knud Liebgott: *Hellige mænd og kvinder* (Højbjerg 1981).

Samme: *Dansk middelalderarkæologi* (Kbh. 1989).

Vilh. Lorenzen: *De danske Klosters Bygningshistorie* Iff. (Kbh. 1912ff.).

Lucidarius. *En Folkebog fra Middelalderen* (udg. Johannes Knudsen, Kbh. 1909).

Peder Palladius: *Visitatsbog* (udg. C. Rosenberg, Kbh. 1911).

Poul Svensson (red.): *Løjtavlen - Et sønderjysk alterskab* (Frøsløv 1983).

Noter

¹ *Saxonis Gesta Danorum* (ed. Olrik & Ræder) I (Kbh. 1931), 458; *Saksens Danesaga* (overs. Jørgen Olrik) II (Kbh. 1925), 268.

² Frederiksborg Amts Stednavne (Kbh. 1929), vii f., xix f., 79f.

³ *Saksens Danesaga* II, 395.

⁴ *Henning Henningsen*: Vogt jer for Lappesand! i *Handels- og Søfartsmuseets årbog 1984*, 56ff., spec. s. 77ff. Den stadig fremførte påstand, at Erik af Pommern skulle have opført Krogen omkr. 1426 i forbindelse med øresundstoldens indførelse, kan ikke opretholdes. I nyeste tid er det ved dendrokronologiske undersøgelser fastslået, at de underste stokværk i Helsingborgs kærmetårn er bygget 1310-11, og det er at formode, at de to borge, Sundets vogtere, så nogenlunde følger hinanden. Jfr. *Torkel Eriksson*: "Castrum Nostrum Helsingburgh" – Erik Menved und Schloss Helsingborg, i *Castella maris Baltici* I (1993), 79ff. Desværre er der næppe muligheder for at datere Krogen, idet der ikke eksisterer oprindelige trædele.

⁵ "Ved Byfogdens Stræde", avisartikel, genoptrykt i *Helsingør Museumsforenings Medlemsblad Forening og Museum* 1/1993; senere i *Laurits Pedersens fortjenstfulde vejleder "Gennem Helsingør"* (Kbh. 1936), 32f.

⁶ En undersøgelse af "Sømandens skytshelgener, strandkapeller og valfartskirker" er under udarbejdelse.

⁷ *Danmarks Riges Breve*, 2. rk. IV, 124.

⁸ *Henning Ring* i *Fra Frederiksborg Amt* 1976, 9.

⁹ *Kenno Pedersen* i *Helsingør Kommunes Museer*, årbog 1989, 129ff.

¹⁰ *Henning Henningsen* i samme årbog, 151ff.

¹¹ *Danmarks Kirker*, Frederiksborg amt, 1078ff.

¹² *Resens Atlas Danicus*, Helsingør, 5.

¹³ Afskrift i *Laurits Pedersens arkiv* på Helsingør Bymuseum (rum 63); jfr. *Dalsager*: *Hgør alm. Hosp.* 1541-1941, 39ff.

¹⁴ *Svensson*: *Løjtavlen*, 50.

¹⁵ *Knud Hornbeck m.fl.*: *Træk af Nyborg Vor Frue Kirkes Historie 1388-1988* (Nyborg 1988) 16f.

¹⁶ *Traps Danmark* (5. udg.), Vejle amt (VIII, 3), 829.

¹⁷ *St. Olai kirkeregnskab* (i *Laurits Pedersens arkiv*).

¹⁸ *Acta pontificum Danica* III, nr. 1972.

¹⁹ *Jarl Gallén* i *Jungfrusund 2. Maritima medeltidsstudier* (Åbo 1989), 45.

²⁰ *C. Jantzen*: *Helsingørs middelald. topografi* 129f.; *Henning Henningsen* i *Helsingør Kommunes Museer*, årbog 1989, 152 ff.

²¹ *Kaare Rübner Jørgensen* i *Helsingør Bymuseums årbog* 1979, 21ff.

²² *Boesen*: *Helsingørs Beskriv.* 157.

²³ *Rübner Jørgensen*, se note 21.

²⁴ *Boesen*: *Helsingørs Beskriv.* 32, 37, 195.

²⁵ *Boesen* 220; *Jantzen*: *Hgørs middelald. topogr.* 140f.

²⁶ *Danmarks kirker*, Fr.-borg amt, I, 541; kapellet har tidligere fejlagtigt været henført til fiskerlejet Sletten ved Humlebæk.

²⁷ *Kopi* på Frederiksborg-museet. *Farvetavle i Danmarks Riges Historie* II (1898-1905), ved s. 438.

²⁸ *Göran Axel-Nilsson*: *Thesaurus* 27, note 19.

Aktstykker vedrørende Helsingør kommunes køb af ejendommen Marienlyst 1851 – og lidt mere om Marienlysts jorder

af Lars Bjørn Madsen

I 1992 fandt museet under revidering og registrering af Helsingør-historikeren Laurits Pedersens omfattende arkiv, en pakke indeholdende originaldokumenterne vedrørende Helsingør Kommunes køb af Marienlyst med tilhørende jorder i 1851, heriblandt selve skødet, som indeholder et fyldigt inventarium over hele ejendommen. Dette inventarium har dannet grundlag for den følgende artikel, som sammen med inventariet og andre kilder hermed publiceres som et bidrag til Marienlysts historie, og som et supplement til det i 1988 udgivne bogværk om Marienlyst Slot.

Ejendommen Marienlyst

Foruden selve slotshaven, hvis historie tidligere indgående er beskrevet,¹ har Marienlyst, i hvert fald siden det nuværende Marienlyst ved Grev A.G. Moltkes mellemkomst blev opført 1759-64, altid haft et betydeligt jordtilliggende, et langstrakt areal, der strakte sig fra Claessens reberbane (den nuværende Claessensvej) i syd til Helsingørs Overdrev (den nuværende Højstrupvej og volden nord for nuværende Birkebo) i nord; afgrænset mod øst af Øresund og mod vest af Hammermøllevejen (nuværende Gammel Hellebækvej). Det ældste kort vi har over arealet viser A.G. Moltkes have og jorder, og er tegnet i 1760.² Det viser, at kun selve slotshaven bag murene har været underkastet havekunstens stramme regler, medens de øvrige arealer hovedsagelig har været dækket af dyrkede marker og enge til kvæg og høslet, og den nordligste del bevokset med spredte træer. Først under kronprins Frederik, den senere Frederik den Sjette, blev store dele af arealet inddraget i haveanlægget. Det skete, fordi den landskabelige have, hvor man i haven lod indgå overraskende naturscener krydret med stemningsbilleder fra den menneskelige kultur, blev moderne på den tid. Det var den tyske gartner Johan Ludvig Mansa, der fik opgaven at tilpasse Marienlysts delvis bortforpantede og dyrkede jorder den

landskabelige og romantiske haves mønster.³ Han gjorde det uden at ødelægge mulighederne for en fortsat dyrkning af jorderne, bl.a. ved anlæggelse af en frugt- og planteskole i den såkaldte Sandhave, som var det areal, der i dag er afgrænset af Opheliavej, Slotsvej, gangstien for foden af skråningen og Nordre Strandvej. En udateret og farvelagt plan signeret af Mansa omkring 1790 viser, hvordan hele området kom til at se ud.⁴

Kroghs landsted

I 1796 var Marienlyst blevet bolig for kongens trofaste ven, kammerherre Adam Gottlob von Krogh, der samme år havde fået en stilling som kammerrer ved Øresunds Toldkammer, som han senere blev direktør for. Samtidig med slottet, fik han overdraget 42% tdr. land af Marienlysts jorder i forpagtning på den betingelse, at det var »til Nytte og Brug« mod en årlig afgift på 115 rdl., en pris, der blev udregnet på grundlag af, hvad slotsforvalteren på den tid fik for salget af »det Biergede Høe« på arealet.⁵ Krogh brugte en betydelig sum penge på områdets opdyrkning. Han lod også opføre en bygning ud til Hammermøllevejen; det såkaldte Gydehus, som var en 15 fag lang bindingsværksbygning med stråtag og tilhørende indhegnet gåsefold. Bygningen, der først blev nedrevet for nogle årtier siden, lå ved indgangen til den nuværende Ferieby og huskes stadig af ældre borgere. I den nordlige del af arealet opførte Krogh desuden et lille landsted og lod hertil anlægge en tilhørende lysthave, som siden kaldtes den Kroghske Have⁶. Kroghs landsted, som var en 9 fag lang stråtekt bygning beliggende nær kanten af den stejle kystskråning med vid udsigt over Øresund, blev siden afløst af landstedet Birkehøj. Alle bygninger herfra er idag væk, men haven findes stadig, nu som et skovbevokset område, og ligger ved Høllebo Park og Birkebo. Huset benævntes i 1848 som »Kammerherreinde v. Kroghs Landsted«⁷. Ægteparret Kroghs glæde over stedet blev

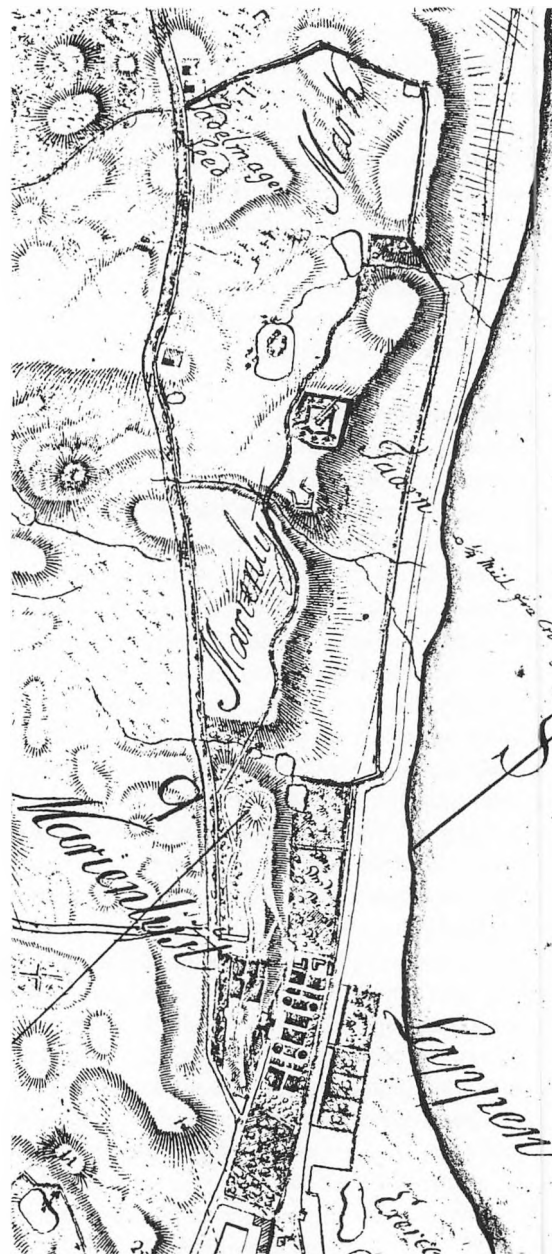
ikke mindst udtrykt ved, at Krogh lod sætte sin hustru og kusine Magdalene von Krogh et varigt minde i form af stednavnet »Magdalenehøj« som betegnelse for den lille bakkeknoild på toppen af skråningen nær »Himmelstigen«. I dag æres hendes minde ved navnet Magdalenevej, en villavej mellem Strandvejen og Eremitvej neden for bakken. Efter A.G. von Kroghs død i januar 1839, fik hans enke lov til at beholde boligen på slottet samt brugen af de dertil hørende jorder, og samme år lod hun bortforpagte jorderne til slotsforvalteren på Marienlyst Johannes Schebel for resten af hendes levetid.⁶ I forpagtningskontrakten forbeholder hun sig ret til at beholde det lille landsted med det indhegnede haveanlæg. Desuden ønskede hun at beholde bygningen og gåsefolden ved Hammermøllevejen, samt den stadig eksisterende sø med en dengang indhegnet ø lidt nordøst derfra⁴. Endelig ville hun ikke give afkald på sin eneret til Magdalenehøj.⁷ Året efter underskrev Schebel en kontrakt, hvorefter han af kongen fik overdraget Marienlysts køkkenhave syd for slottet; det område, hvor nu Slotsgården er opført, og Sandhaven med arboret lige nord for slottet.⁸ Schebel havde dermed rådighed over størsteparten af Marienlysts jorder, men han måtte underkaste sig de restriktioner, der nu var sat for at sikre Marienlyst-jordernes landskabelige skønhed i al fremtid til glæde for Helsingørs borgere.

Området »fredes«

I 1840 var Marienlyst kommet under Overhofmarskallatets og Domænedirektoratets⁹ bestyrelse, hvorunder også haveinspektionen sorterede, og her sørgede man for, at den rekreative brug og komercielle udnyttelse af jorderne var forenelige størrelser. Hertil benyttede man sig af den velrenommerede

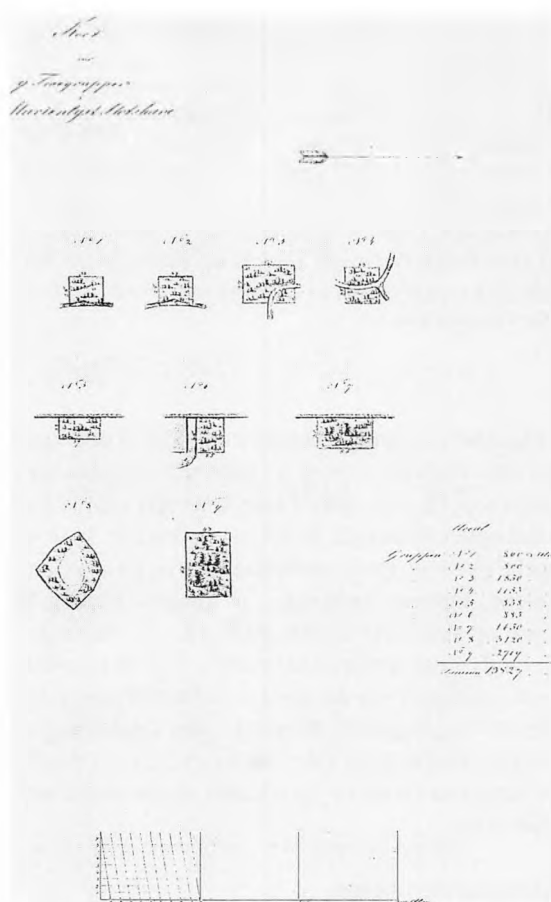
Udsnit af kort fra 1790 over Helsingørs omegn, hvor korttegneren har fremhævet de væsentligste punkter på Marienlysts jorder. Således vises tårnet og den nærliggende skanselignende konstruktion, som også er vist på Mansas kort. Søen med Hjerteøen ses nær tårnet og helt ud mod Hammermøllevejen (Gl. Hellebækvej) ligger Gydehuset. Marienlysts nordre grænse er tydeligt markeret. Det på kortet angivne Sadelmagerled på Ham-

mermøllevejen markerer grænsen mellem Helsingørs markjorder/Marienlysts jorder og Helsingørs overdrev. Længere ude på overdrevsjorderne ligger gården Godthaab med en lille have mod syd. Kroghs landsted er endnu ikke opført. Mod syd ser man Rakkerrenden med de 4 opdæmmede søer. Den sydøstlige sø ligger i Sandhaven.

slotsgartner på Fredensborg, Rudolph Rothe, der allerede i 1835 havde ytret sig om Marienlysts haveanlæg.¹⁰ Han var af den opfattelse, at Marienlysts gamle velordnede slotshave bag muren sammen med det mod nord tilstødende skovareal ud til Rakkerenden og endelig Sandhaven, skulle betragtes som den egentlige have. Resten af Marienlyst-området skulle betragtes som de for haven så vigtige landskabelige omgivelser dannet ved grupper af skovtræer, »der ere beliggende paa de skjønneste Udsigtpunkter« blandt de opdyrkede marker.¹¹ Slottets omgivelser var ifølge Rothe »store og kraftfulde«, hvorfor »Gjenstandene, som skulle begrænse Øiets Vei dertil« ligeledes skulle være store og kraftfulde, thi ellers ville de være uden virkning og blot være noget, som man ønskede fjernet.¹² Således var han bestemt ikke uenig med Mansa eller æstetikerens C.C.L. Hirschfeld. I marts 1843 kunne Rothe aflevere et forslag til beplantning af de dyrkede arealer med grupper af skovtræer, men arbejdet blev ikke iværksat formedelst mangel på både arbejdskraft og træer; en besynderlig situation.

I december 1847 døde Magdalene von Krogh, hvorefter Schebel anmodede Overhofmarskallatet om fortsat at beholde forpagtningen af jorderne. Man agtede dog ikke umiddelbart at forny kontrakten, da ejendommens skæbne var uvis efter at kongen, der nu var Christian den Ottende, atter havde rådighed over den. Der indkom flere ansøgninger fra interesserede om at forpagte eller købe jorden, og særlig stor var interessen for den nordlige og allerskjønneste del af jorderne; dér, hvor Krogh i sin tid havde opført sit landsted. Kammerjunker og assistent på Øresunds Toldkammer Bie ønskede således at anlægge en have og bygge sig en bolig, og han kunne »forsikre Deres Majestæt, at De om faae Aar med Deres ophøiede Sands for alt skiønt, vil erfare, at Deres Naadesbeviisning er faldet i en Haand, der med Kierlighed og Omhu skal have omdannet denne Plet til en Prydelse for en af Naturen saa herligt udstyret Egn«.¹³ Også skovfogeden i Teglstup Hegn, Carl Ferdinand Bruhn, ytrede ønske om at kunne få denne del af jorderne til rådighed, så han kunne sikre sig lidt mere udbytte end hans embedsjord levnede ham, og dermed også give hans kone lidt mere økonomisk tryghed i tilfælde af hans død.¹⁴ Overhofmarskallatet var da også umid-

Rudolph Rothes forslag til 9 trægrupper på Marienlysts jorder. Rigsarkivet.

delbart sindet at lade jorderne forblive bortforpagtede, især efter at man havde ladet gartner Rothe foreslå de »nødvendige Clausuler med Hensyn til Betingelserne for Bortforpagtningen af Jorderne«. Samtidig havde Rothe endelig fået lejlighed til at lade »indpæle« 9 stykker på de dyrkede arealer, som skulle beplantes med grupper af skovtræer ifølge hans forslag fra 1843. Desuden foreslog han anlæg af en ny vej, der tildels skulle løbe langs Hammermøllevejen (Gl. Hellebækvej), som kunne give Helsingørs borgere »en hidtil savnet Leilighed til at see flere Landskaber og en behagelig Inddeling

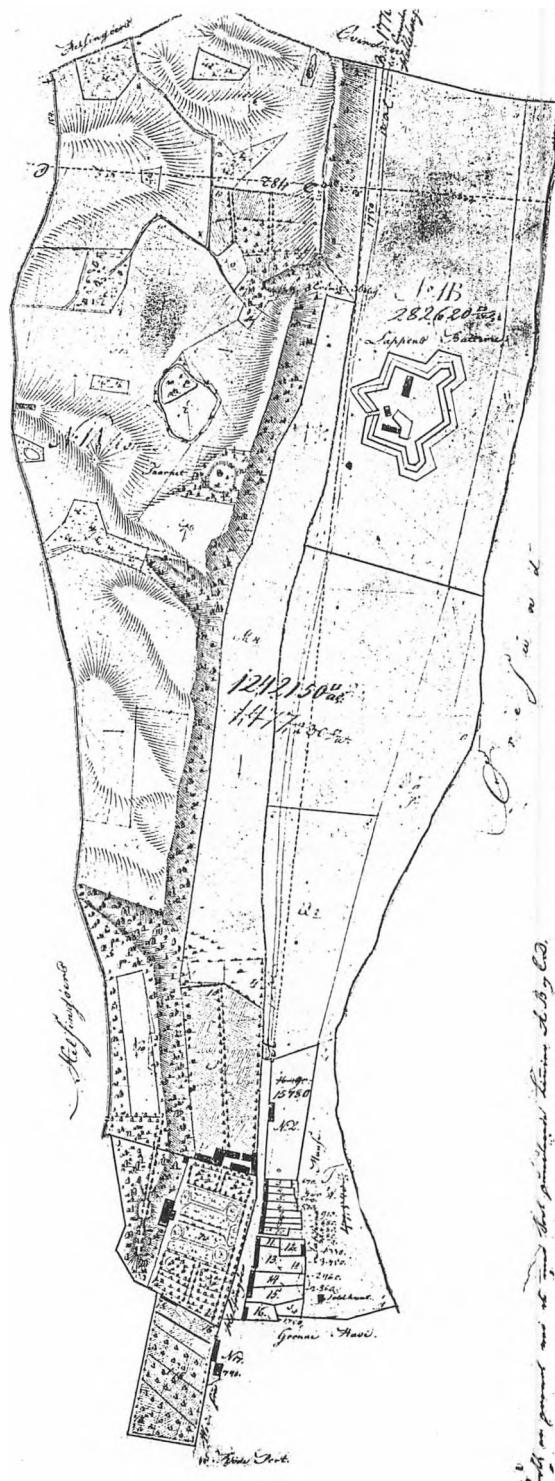
Det ældste matrikelkort over Marienlysts jorder er opmålt i 1810 af P. L. Krebs. Man ser længst mod nord Den Kroghske Have, medens huset tilsyneladende endnu ikke er opført. Gydehuset ved Hamtermøllevejen er til gengæld vist, såvel som »Eremitboligen« ved den nordligste kløft. Også tårnet og søen med Hjeretøen er indtegnet. I den sydlige del ses Sandhaven med en træbevokset allé i midten, som fører hen til gartnerboligen og Den Kroghske Gaard. Jardins haveanlæg er nu omlagt; den strenge symmetri er ved at være brudt. Kort- og Matrikelstyrelsen.

af Spadseretourene«. Vejene i området skulle være $4\frac{1}{4}$ alen brede og forsynet med en 9 tommer bred græsabat på hver side. I sine klausuler gjorde han klart opmærksom på, at det var forbudt at køre og slæbe plove og andre arbejdsredskaber på spadserevejene, ligesom kreaturer var forment adgang til disse og skulle stå tøjrede på markerne. Adgangen til de dyrkede arealer skulle alene ske ad bestemte veje. Ligeledes var det strengt forbudt at »gøre nogen Art af Hugning, Kapning eller Oprydning af nogetsomhelst Træ- eller Buskvæxt, hvorsomhelst de staar paa Jorderne, hvadenten de ere indpælede eller ikke«.¹⁵

Ejendommen sælges

Christian den Ottende døde kun en måned efter Magdalene von Krogh, og tronfølgeren Frederik den Syvende valgte i anledning af krigen i Sønderjylland at forære Marienlyst med alt tilliggende til et Invalide-Hotel for sine tapre soldater, som forsvarede fædrelandet.¹⁶ I den forbindelse købte man Kroghs landsted med have af boet for den beskedne sum af 250 rdlr. Marienlyst egnede sig imidlertid ikke til formålet, og da driften tillige viste sig at blive for dyr, besluttede man sig til at sælge hele ejendommen og i stedet lade pengene herfor tilflyde invalidefondet.¹⁷ Ejendommen blev derfor udstykket i 7 parceller, til hvilket formål der blev udarbejdet detaillerede kort over hver parcel.¹⁸ Finansministeriet fandt det imidlertid tilrådeligt at foretage en yderligere udstykning i 16 parceller, som enten kunne sælges stykvis eller samlet.¹⁹

Domænedirektoratet kunne i marts 1851 avertere ejendommen Marienlyst til salg, og dette skulle ske

ved 3 auktioner, som afholdtes med en uges mellemrum, begyndende med den første auktion den 26. marts 1851. Den eller de højstbydende måtte ved denne første auktion vedstå deres bud på de følgende auktioner og først ved den tredje og sidste, ville det endelige salg ved hammerslag finde sted til højstbydende. Dog havde sælger ret til at begære en fjerde auktion afholdt, hvis det højeste bud ikke umiddelbart var tilfredsstillende. Sælger kunne dog forpligte sig til at sælge til den eller de højstbydende ved den tredje auktion, hvis der ikke kom overbud ved den fjerde auktion. Højstbydende måtte til gengæld forpligte sig til at stå ved budet fra den tredje auktion og blot håbe på, at der intet overbud ville ske ved den fjerde auktion.

Syns- og taksationsforretningen

I det følgende gengives den historisk-topografisk set meget interessante syns- og taksationsforretning, som blev gjort efter udstykningen af ejendommen i 16 parceller. De i teksten indsatte noter supplerer beskrivelsen.²⁰

»År 1851 den 31. Marti Kl. 10 Formiddag blev Helsingørs Bytingsret sat paa Raadhuset i Overværelse af Retsvidnerne Knudsen og Frøde. Retten administreredes af den ordinaire Dommer Overauditeur Crone og i Byskriverens Forfald (Notarialforretningen) ifølge Amtets Constitution af Fuldmægtig Linderup. Prokurator Jeppesen, som mødte, fremlagde en af Tømmermester Unmack, Muurmester Christensen og Gartner A. Jensen ifølge Rettens Udmeldelse af 17de dennes under 19. til 25. dennes til Auctions Efterretning afholdt Syns- og Taxationsforretning over Eiendommen Marienlyst med tilhørende Bygninger og tilliggende Jorder, hvilken Forretning han bad de udmeldte Mænd, som han fremstillede, admitterede til at leedige fremlagte Forretning ud til Indlemmelse saalydende:

Aar 1851 den 19de Marts og følgende Dage mødte ifølge Rettens Udmeldelse af 17de dennes, vi undertegnede Muurmester Christensen, Gartner A. Jensen og Tømmermester J. D. Unmack paa Marienlyst Slot og tilhørende Eiendomme, for til Licitations Efterretning at syne, beskrive og vurdere nævnte Eiendomme i følgende Parceller, der bleve os paaviste af Hr. forhenværende Slotsforvalter

Schebel, efter det af Hr. Landmaaler Wilsbeck forfattede Kort.²¹ Og fandt vi samme som følger:

Parcelen No. 1

- a. En Deel af den sydligste beliggende Kjøkkenhaug, hvilken Parcel indeholder efter ovennævnte Kort 8.860 Qvadratalen.
- b. Og paa de 3 Sider indhegnet med 66 Fag Plankeværk og en Laage.
- c. Med 102 Stk Frugttræer og 487 Stk forskellige Frugtbuske.

Denne saaledes beskrevne Parcel med derpaa værende Træer og Buske have vi til Auctions Efterretning ansat til en virkelig Værdi af 9 S pr. Qvadratalen.

Parcelen No. 2

- a. Ligeledes en Deel af samme Hauge indeholdende efter nævnte Kort 7.630 Qvadratalen.
 - b. Med 60 Stk. Frugttræer og 26 Stk. Buske.
 - c. Indhegnet paa 2 Sider med 26 Fag Plankeværk.
- Denne saaledes beskrevne Parcel have vi til Auctions Efterretning ansat til virkelig Værdie af 8 S pr. Qvadratalen.

Parcelen No. 3

- a. Ligeledes en Deel af samme Hauge og ligeledes efter nævnte Kort indeholder 6.880 Qvadratalen.
 - b. Med 30 Stk. Frugttræer og 43 Stk. Frugtbuske.
 - c. Paa 2 Sider indhegnet med 23 Fag Plankeværk.
- Denne saaledes beskrevne Parcel have vi til Auctions Efterretning ansat til virkelig Værdie af 8 S. pr. Qvadratalen.

Parcelen No. 4

- a. Ligeledes en deel af samme Hauge og ligeledes efter nævnte Kort indeholdende 9.730 Qvadratalen.
- b. En Bygning opført af Grundmuur og Muur og Bindingsværk, 35½ Alen lang, een Etage høi med Vinkeltag. Étagen er indrettet til et Kammer med Brædegulv og Bræddeloft, hvittede Vægge. Det øvrige til Materialkammer med Bræddeloft. Over hele Bygningen Loft.²²
- c. Paa de 2 Sider indhegnet med 23½ Fag Plankeværk, en Port og 12¼ Alen Grundmuur med 41 Stk. Frugttræer, 10 Stk Viinstokke til Espallie, 5

- Et Kammer med Steengulv, Bræddeloft, hvide Vægge. Over hele Bygningen Loft. Foran denne Indgang til Bygningen 8½ Alen Grundmuur.
- c. Et Bræddeskuur med Tegltag, 20 Alen lang, heri en Lue af Tømmer og Brædder.
- d. 2de Bremersteens Trapper med 4 Stk. Piedestaler med 4 Vaser af Sandsteen. 5 Stk. Piedestaler med 5 Stk Vaser. 16 Stk. Piedestaler med 14 Stk. Blyfigurer og 2 Figurer af Sandsteen.²⁷
- e. 10 Stk. forskellige Haugebænke. 3 Fag Stakit, 24 Fag Rækværk, 180 Stk. Lindetrær og en Deel Buske.
- f. En Ringmuur paa 3 Sider af Parcellen, 600 Alen lang, heri 4 (rettet til 3 med blyant) Porte og en Laage. Uden for denne Ringmuur til Lappen, en Fortougsplads.

G. Den Kroghske Gaard.²⁸

- a. En Bygning, 39 Alen lang, 12 Alen dyb, opført af Grundmuur og Muur og Bindingsværk, een Etage høi med Vinkeltag, hvorpaa 6 Jern Tagvinduer. Under Bygningen en liden Kielder. Etagen er indrettet til en Gjennemkjørselsport med Steengulv, Bræddeloft, hvide Vægge. Et Vaskehuus med Muurstensgulv, Bræddeloft, hvide Vægge, heri en muuret Bagerovn med Jerndør og 3de ditto for Trækket. 2de Kamre med Bræddegulv, Gibsloft, hvide Vægge. Heri en muuret Ovn med en Jerndør og circa 6½ Alen Jerndør. (Skal nok være jernrør). En Vognport, broelagt med Bræddeloft. Et Materialkammer med et ramboneret Bræddegulv, Bræddeloft, hvide Vægge. Fra Vadskerhuuset en Trappe til Loftet, som er over hele Bygningen.
- Udenfor denne Bygning 2de Steentrapper.
- b. En Siidebygning opført af Muur og Bindingsværk og Grundmuur, een Etage høi med Vinkeltag, indrettet til Loe, Lade og Vognport. I Loen Plankegulv. Vognporten broelagt og Bræddeloft.
- c. En Bagbygning, 35¼ Alen lang, opført af Muur og Bindingsværk Bagsiden hvilende paa Muuren tilhørende Parcellen No. 7. (Med blyant tilføjet: Bagsiden er fælleds med Konrad Jørgensens Ejendom). med Vinkeltag, hvorpaa en Qvist. Etagen er indrettet til en Vognport, broelagt, Bræddeloft, hvide Vægge, (med blyant tilføjet i margin: 1 Kostald indrettet til 3 Heste og 2 Køer).

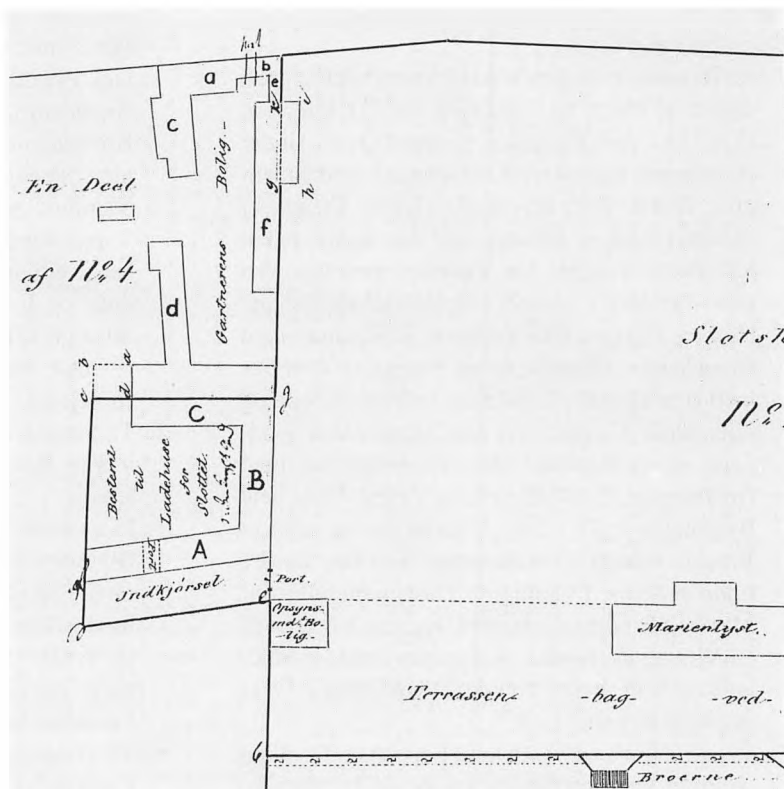

Fotografi optaget 1878 visende en del af Den Kroghske Gaards hovedbygning (t.h.) og opsynsmændens bolig (t.v.) Bemærk, at sydgavlen lå i skellet til slotsparken, hvilket også gjaldt sidebygningen mod øst, som her er skjult bag træet i forgrunden til højre. Det er de bygninger, som i inventariet er betegnet med bogstaverne A (hovedbygningen) og B (sidebygningen). Den oprindelige mur fra 1608 blev således i sin tid fjernet til fordel for disse to bygninger, medens den var bevaret ud for gartnerboligen. Efter opførelsen af de nuværende bygninger Hamlets Gaard og Lindegaarden omkring århundredskiftet, blev en helt ny nordre mur opført. Allerede i 1875 i forbindelse med anlægget af Nordre Strandvej, var en del af den oprindelige østmur nærmest Lindegaarden blevet revet ned, da vejen fordrede et knæk på dette sted.

herfra Trappe til Loftet. En Koestald til 12 Køer, (De sidste 9 ord overstreget med blyant og erstattet med ovennævnte tilføjelse med blyant) broelagt, Bræddeloft, (Sidstn. ord overstreget og erstattet med): Gibsloft. hvide Vægge. Laden bro-

Udsnit af kort over Marienlyst Slot og nærmeste omgivelser, visende Den Kroghske Gaard og gartnerboligen (Lindegaarden). Kortet er tegnet efter øjemål omkring 1849-50 og viser forslag til en ny indgang fra gartnerboligen til slotshaven. Den parcel, der på kortet er angivet som nr. 4, henviser til den gamle parcelinddeling. Den svarer til parcel nr. 7 i inventariet. De store bogstaver i bygningerne er tilføjet af forf. og refererer til de tilsvarende bogstaver i inventariet. Alle bygninger på kortet, på nær opsynsmandens bolig, blev nedrevet i slutningen af 1890'erne og erstattet af de nuværende bygninger. Rigsarkivet.

Se også note 28, 34, 35, 36 og 37.

lagt og de 2 Kamre med Bræddeloft og hvide Vægge.²⁹

d. Et brolagt Gaardsrum indhegnet med 4 Fag Plankeværk, hvoraf 4 Fag staar ind paa Parcellen No. 7. (Med blyant tilføjet følgende: I Gaarden en liden Bygning opført af Mur og Bindingsværk, 1 Etage m.m.).

e. Et lidet Huus af Tømmer og Brædder og med Tegltag, indrettet til Locum og Svinehus. En steensat Kule, en muuret Brønd med Dæksel og Opstander med Jernpumperedskaber og et Bræddeskur.

H. Brand-Redskaber

En Kobber-Sprøite med Presinding, en Brandstige, en Hage, et Vandkar, 2de Vandtønder, en Tragt, 8 Spande, 4 Lygter, en mindre Sprøite. Denne saaledes beskrevne Parcel med derpaa værende nagelfaste Ting, have vi ansat til Auctions Efterretning til virkelig Værdi af 12.000 Rdlr.

Parcellen No. 6

Indeholder $5^{1.920/4.000}$ Tønder Land med 1 Skp., 1 FK., $1\frac{1}{4}$ Alb. Hartkorn.³⁰

a. En Ringmur 314 Alen lang, heri en Port. Uden for denne Ringmur ud til Landeveien, circa $\frac{1}{4}$ Tnd. Land med Skov.³¹

b. 2de Broer, hvilende paa Søiler af Tømmer og Planker og en Balustrade, ligeledes af Tømmer.³²

c. 4 Stk. Bænke, 2de Piedestaler med 2de Frugtkurve,³³ en Steenstøtte, en stor Allee af Lindetræer.

d. En Lystskov circa $2\frac{1}{2}$ Tønde Land, herpaa en Vendelaage, 17 Fag Stakit og 8 Bænke.

Denne saaledes beskrevne Parcel med derpaa værende nagelfaste Ting have vi ansat til Auctionsefterretning for virkelig Værdi af 2.055 Rdlr.

Parcellen No. 7

Indeholdende $12^{10.080/4.000}$ Tnd. Land og skyldsats for 4

Skp. 3 FK., 2½ Alb. Hartkorn med derpaa værende Bygninger m.m.

A. En Bygning beliggende ud til Veien mod Lappen opført af Muur og Bindingsværk, 11 Fag, een Etage høi med Vinkeltag, hvorpaa Qvist. Under Bygningen Kjælder i 3 Afdelinger med Steengulv, Bræddeloft; heri nogle Hylde. Etagen er indrettet med en Forstue med Steengulv, Gibsloft, hvide Vægge, 2de Værelser med Bræddegulv, Gibsloft, Fodpaneel og oliemalede Vægge. Heri en 2 Etages Jern Vindovne. Et Kammer med Bræddegulv, Gibsloft, hvide Vægge. 4 Værelser med Bræddegulv, Gibslofter, fodpaneelerede og oliemalede Vægge; heri 2de 2etages Jern Vindovne og en Piedestal Ovn. En Haugestue med Bræddegulv, Gibsloft, malede Vægge. Over hele Bygningen Loft i 2de Afdeeling og med et Brædde-afdeelt Pulterkammer. Ved den nordre Ende af denne Bygning en Tilbygning opført af Muur og Bindingsværk med Tegltag, indrettet til en Virante (Veranda), et Kammer med Bræddegulv og Loft, hvide Vægge, et Hønsehuus. Over den hele Bygning Loft.³⁵

B. I samme Linie til Veien mod Lappen en Bygning opført af Muur og Bindingsværk, 6 Fag, een Etage høi med Vinkeltag, hvorpaa en Quist indrettet til Gjennemkjørselsport, brolagt, med Bræddeloft, hvide Vægge, en Vognremise med Bræddegulv. Bræddeloft, hvide Vægge. Over hele Bygningen Loft. Det bemærkes at den søndre Gavlvilker paa Ringmuren³⁶ af Parcellen No. 5.

C. Til høire Side i Gaarden en Bygning opført af Muur og Bindingsværk, 5 Fag, een Etage høi med Vinkeltag, indrettet et Kjøkken med Bræddegulv og Loft, hvide Vægge, heri en Koge- og Bageindretning af Jern, 3de Tallerkenrækker og 3 Hylde. Et Pige-kammer med Bræddegulv, Gibsloft, hvide Vægge. Et Vaskerhuus med Steengulv, Bræddeloft, hvide Vægge. Heri en Vask, et Bord og 5 forskellige Hylde. Et Spise-kammer med Steengulv, Bræddeloft, hvide Vægge; heri 7 forskellige Hylde. Fra Vaskerhuuset Trappe til Loftet, som er over hele Bygningen med et bræddeafdeelt Pulterkammer.

D. Paa samme Side i Gaarden en Bygning opført med 9 Alen Grundmuur og 7 Fag Muur og Bindingsværk, een Etage høi med Vinkeltag, hvor-

paa 2de Qviste, indrettet til Hestestald til 3de Heste med Spiltouge, Krybber og Hække, brolagt, Bræddeloft, hvide Vægge, en Foderloe med Bræddeloft, hvide Vægge, et Karlekammer med Bræddegulv og Loft, hvide Vægge. En Forstue med Steengulv, Bræddeloft, hvide Vægge, Et Værelse med Bræddegulv, Gibsloft, hvide Vægge med Fodpaneel, heri en Jern Vindovne, en Etage høi med Tromle, 2de Kamre med Bræddegulv og Loft, hvide Vægge. Et Kjøkken med Steengulv, Bræddeloft, hvide Vægge, 2de Kamre med Steengulv, Bræddeloft, hvide Vægge, forskellige Hylde. Over hele Bygningen Loft.

E. Til venstre i Gaarden en liden Bygning af Tømmer og Brædder med Tegltag, indrettet til Sprøitehuus.³⁷

F. Paa samme Side en Bygning og Port af Muur og Bindingsværk, 30¾ Alen lang, een Etage høi med Vinkeltag, hvorpaa en Qvist indrettet til 5 forskellige Afdelinger med Steen- og Jordgulv og hvide Vægge. Det bemærkes, at denne Bygnings Bagside hviler paa Ringmuuren tilhørende Parcellen No. 5.

G. En Bagbygning 35¼ Alen lang, opført af Grundmuur til de 2de Sider og den ene Ende, een Etage høi med Vinkeltag, hvorpaa en Qvist og en Tagrende indtil Parcellen No. 5, indrettet til Hestestald til 12 Heste, med Spiltouge, Krybber og Hække, brolagt, med Bræddeloft, hvide Vægge. Over hele Bygningen Loft. Det bemærkes, at den søndre Ende af denne Bygning hviler paa Ringmuuren til Parcellen No. 5.

H. Et brolagt Gaardsrum indhegnet med en Port, 2 Fag Stakit og en Stakitlaage, heri en steensat Brønd med Opstander og Jern og Pumperedskaber, 4 Fag Stakit og en do. Laage, 2de Rosenbuske til Espallier, 3de Lindetræer og et Valnøddetræ.

J. En Baggaard, brolagt og indhegnet med 6 Fag Plankeværk, heri et aabent Skuur, opført af Tømmer og Brædder med Tegltag, 2de smaae Huse opført af Muur og Bindingsværk, samt Tømmer og Brædder med Tegltag, indrettet til Locum og Svinesti med muuret Kule, 2 Fag Stakit og en Laage.

K. En Frugt- og Driveriehuus,³⁸ med

a. En Bygning til Veien ved Lappen opført af

Grundmuur, indrettet til Drivhuus med tilhørende 16 opstaaende Vinduer og 16 liggende Vinduer med tilhørende 32 Lemme. I Huuset Muursteensgulv, Gibsloft, hvide Vægge og 2de Skillerum med Vinduer, 35 forskellige Hylde.

- b. I samme Flugt en Bygning opført af Muur og Bindingsværk, een Etage høi med Vinkeltag, under Bygningen Kjelder med Bræddeloft heri 8 Stk. Reoler til Frugt. Etagen er indrettet til Materialhuus med Bræddegulv.
- c. 10 Fag Espallier Plankeværk.
- d. 2 Fag Plankeværk, en Stakitlaage og en Port, 45 Fag Stakit og 2de Porte, 10 Fag Plankeværk, hvortil et Skuur opført af Tømmer og Brædder med Tegtag, til Materialier. En muret Brønd med beskadiget Opstander og Jernpumpedredskaber. En Muret Kjelder med Vinkelstraatag. I Kjelderren Bræddeloft. I Haven 93 Stk. Frugttræer og 61 Stk. Frugtbuske.

L. En med Gersel (Gærdsel) indhegnet Lysthauge, Sandhave, kaldet. Heri endeel Frugttræer og Blomsterbuske. 3de Haugebænke, en steensat Grotte og et Vandfald med Egetømmer og en Broe.

M. Circa 1½ Tnd. Land Skov, heri 3 Vandfald med Egetømmer og en Plankebroe, og 1 Tnd. Land samt en Sandflod ned til Søen.³⁹

Denne saaledes beskrevne Parcel med alle nagelfaste Ting efter dens Beliggenhed er til Auctions Efterretning ansat til virkelig Værdi af 3.400 Rdlr.

Parcelen No. 8

Indeholder $6^{11.550}/_{4.000}$ Tnd. Land med Hartkorn 1 Skp 3 FK. 2½ Alb.

- a. Til Landeveien cirka 3 Tnd. Agerland og ¼ Tnd. Land Skov.
- b. Neden for Skoven 3 Tnd. Agerland. Det øvrige Sandflod ned til Søen.

Denne saaledes beskrevne Parcel have vi ansat til Auctions Efterretning for virkelig Værdi af 890 Rdlr.

Parcelen No. 9

Indeholder $7^{5.200}/_{4.000}$ Tnd. Land med Hartkorn 2 Skp -FK. ¼ Alb.

- a. Til Landeveien cirka 3½ Tnd. Agerland og ¼ Tønde Land Skov.

- b. Neden for Skoven ¾ Tnd. Agerland; Resten Sandflod ned til Søen.

Denne saaledes beskrevne Parcel have vi ansat til Auctions Efterretning for virkelig Værdi af 960 Rdlr.⁴⁰

Parcelen No. 10

Indeholder $8^{4.600}/_{4.000}$ Tnd. Land med Hartkorn 2 Skp 1 FK. 1 Alb.

- a. Til Landeveien cirka 4 Tnd. Agerland, hvorpaa en Vendelaage og ¼ Tnd. Land Skov; heri enstensat Kjelder med Vinkel Rørtag, hvorpaa 2de Qviste og over Kjælderren Bræddeloft.
- b. Nedenfor Skoven 3 Tnd. Agerland, samt en Sandflod ned til Søen.

Denne saaledes beskrevne Parcel have vi ansat til Auctions Efterretning for virkelig Værdi af 1.250 Rdlr.⁴¹

Parcelen No. 11

Indeholder $8^{5.910}/_{4.000}$ Tnd. Land med Hartkorn 2 Skp 2 FK. ½ Alb.

- a. Til Landeveien cirka 4 Tnd. Agerland.⁴²
- b. En Bygning til Landeveien, opført af Muur og Bindingsværk, 15 Fag, een Etage høi med Vinkel Rørtag og indrettet til Lade, 4 Skure med Bræddegulv og Lofter, hvide Vægge. Heri en Jern Bilæggerovn. 2de Gange med Steengulv, Bræddeloft, hvide Vægge. 2de Kjøkkener med Steengulv, Bræddeloft, hvide Vægge; i det ene en Bræddeafdeeling og et Bord. 2de Kamre med Bræddegulv og Loft. Ved samme Bygning 3 Fag Bindingsværksmuur og et Locum af Tømmer og Brædder.⁴³
- c. Circa ¼ Tnd. Land Skov.
- d. Neden for Skoven cirka 2 Tnd. Agerland samt Resten Sandflod ud til Søen.

Denne saaledes beskrevne Parcel have vi ansat til Auctions Efterretning for virkelig Værdi af 1.340 Rdlr.

Parcelen No. 12

Indeholder $6^{4.420}/_{4.000}$ Tnd. Land med Hartkorn 2 Skp 3 FK. ½ Alb.

- a. Til Landeveien cirka 5½ Tnd. Land Agerland.
- b. Circa ¼ Tnd. Land, hvorpaa en Øe omgivet med Vand og Skov med en Broe af Tømmer og Brædder.⁴⁴

Maleri af Gydehuset, som for få årtier siden stadig lå på det nordlige hjørne af Gl. Hellebækvej og indgangen til Feriebyen. Huset hørte med til Marienlyst og var således indbefattet i A.G. von Kroghs forpagtningskontrakt. Bemærk de to søjler ved indkørselsvejen. De blev efter åbningen af Marienlyst Kur- og Søbadeanstalt opsat ved alle indgange til Marienlysts jorder, antagelig på Nathanssons eller Anders Jensens foranledning. Stadig kan man se et par af disse ved den private indgang til Nationernes Allé fra Nordre Strandvej. Foto fra Erik Trolles Samling.

Denne saaledes beskrevne Parcel have vi ansat til Auctions Efterretning for virkelig Værdi af 1.100 Rdlr.

Parcelen No. 13

Indeholdende $14^{10,910/4,000}$ Tnd. Land med Hartkorn 2 Skp.

- a. Ovenfor Bakken circa $1\frac{3}{4}$ Tnd. Agerland og circa $1\frac{1}{2}$ Tnd. Land Skov.
- b. Nedenfor Bakken 3 Tnd. Agerland. Resten Sandflod ned til Søen, hvorpaa det saakaldte Lappesteens Batterie.⁴⁵

Denne saaledes beskrevne Parcel have vi ansat til Auctions Efterretning for virkelig Værdie af 880 Rdlr.

Parcelen No. 14

Indeholder $16^{7,050/4,000}$ Tnd. Land med Hartkorn 4 Skp. 3 FK. $1\frac{1}{2}$ Alb.

- a. Til Landeveien circa 6 Tnd. Agerland.
- b. En Frugt- og Kjøkkenhauge circa 2 Tnd. Land, heri 152 Stk. forskellige Frugttræer og 264 Stk forskellige Frugtbuske. 12 Stk Valnøddetræer. 2de Fag Stakit, en Deel levende Hegn, 2de Stakitporte og en Laage.
En Bygning opført af Muur og Bindingsværk, 9 fag med Vinkelrørtag. Under Bygningen en Kjælder. Etagen er indrettet til 3 Værelser med Brædegulv, Gibsloft, oliemalede, fodpanelede og hvide Vægge; heri Trappe til Loftet og under Trappen et Bord. Over Bygningen Loft.⁴⁶

- c. 8 fag steensat Skuur med Rørtag.
d. Circa 1 Tnd. Land Skov.
e. Neden for Bakken Sandflod ned til Søen.
Denne saaledes beskrevne Parcel have vi ansat til Auctions Efterretning for virkelig Værdi af 3.100 Rdlr.

Parcellen No. 15

Indeholder $13^{5.500}/4.000$ Tnd. Land med Hartkorn 2 Skp 1 FK. 2 Alb.

- a. Til Landeveien circa 6 Tnd. Agerland; herpaa en Vendelaage. 1 Tnd. Land skov; heri et Rækværk og en Piedestal af Steen.⁴⁷
b. En Sandflod til Søen.⁴⁸

Denne saaledes beskrevne Parcel have vi ansat til Auctions Efterretning for virkelig Værdi af 860 Rdlr.

Parcellen No. 16

Indeholdende $4^{10.280}/4.000$ Tnd. Land med Hartkorn 2 Skp. 2 FK. 1 Alb. Denne Parcel er beliggende paa Byens Mark imellem de paa Kortet antegnede Marker, og have vi ansat samme til Auctions Efterretning til virkelig Værdi af 950 Rdlr.⁴⁹

Summa Rdlr. 31.838

Denne saaledes ovenfor i Parceller beskrevne Eiendom med alt tilhørende, og efter dens Beskaffenhed og Beliggenhed, have vi efter vore bedste skjønnende og Overbeviisning taxeret den samlede Eiendom i Et og Alt til Auctions Efterretning for den Summa 30.000 Rbdlr., skriver Tredive Tusinde Rigsbankdaler.

Denne Forretning er foretaget efter vort bedste skjønnende og Overbeviisning, saaledes at vi trøste os til naar forlanges, inden Retten endelig at afhiemle samme.

Helsingør den 25de Marts 1851.

J. Christensen J.D. Unmack A.E. Jensen⁵⁰

Kommunens køb af ejendommen

Domænedirektoratets auktioner fandt sted på prokurator Otto Jespersens kontor i Stengade 37 under formel ledelse af byens borgmester Jacob Olrik. Den første auktion kunne hurtigt overstås, da ingen

interesserede købere mødte op. På samme måde forløb næste auktion den 2. april. Den tredje og sidste auktion den 9. april, hvor domænedirektøren selv var tilstede, fik imidlertid de mange »lysthave«⁵¹, som man kaldte dem dengang, til at møde op. Nu var det jo alvor. Blandt de mange interesserede var rådmand Otto Rehling, der på vegne af Helsingør Kommune skulle forsøge at erhverve hele ejendommen. Kommunalbestyrelsen havde nemlig kort tid forinden enstemmigt besluttet at købe Marienlyst til byen og havde til formålet nedsat en komité bestående af 2 medlemmer af magistraten (kommunalbestyrelsen) og 4 af borgerrepræsentationens medlemmer, som derefter ved et hemmeligt møde skulle finde ud af, hvor meget kommunen kunne byde for ejendommen. Betingelsen var dog, at et lille udvalg af »Byens skatteydende Indvaanere«⁵² ved et senere møde ligeledes ville finde et køb af Marienlyst i kommunens interesse. Det gjorde de, hvorefter kommunalbestyrelsen bemyndigede komitéen til at købe Marienlyst Slot med tilliggende, forudsat at ejendommen kunne erhverves for en sum af maksimalt 40.000 rigsdaler.⁵¹

Foruden Otto Rehling var også medlemmer af kommunalbestyrelsens komité for jord- og vejevæsenet, samt af bygningskomitéen mødt op; primært for at fremhæve kommunens ret til de vejstrækninger, der førte over Marienlysts jorder; en ret, der dog ifølge sælger kun kunne påberåbes for vejen langs stranden fra Helsingør til Hellebæk. Først opræbtes hver af de 16 parceller for sig og herefter hele ejendommen samlet. Rehling blev højstbydende med 25.100 rbd., men dette var betydeligt mindre end det laveste bud, som kunne approberes af sælger, nemlig 32.000 rbd. Rehling valgte derfor at byde dette minimumsbeløb, hvorved Helsingør Kommune blev den ny ejer af ejendommen Marienlyst.⁵² Der var dog delte meninger om prisen, thi flere i byen var af den formening, at kommunalbestyrelsen havde forhastet sig ved at byde de 32.000 rbd., da den utvivlsomt ville have kunnet få ejendommen ved et bud på 30.000 rbd. ved en fjerde auktion. Det gjorte bud stod imidlertid ikke til at ændre, og kommunen måtte endog yderligere af med 660 rbd. for de på Lappestensbatteriet værende bygninger, som ejedes af militæret. Bygningerne, som kommunen ligeledes havde bemyndiget komitéen til at købe,

Fotografi fra omkring 1900 visende vejen langs skråningen set mod syd fra »Verdens Ende« ved Højstrup. Vejen til højre går op gennem den nordligste kløft, hvor eremitboligen engang lå. Til venstre, uden for billedfeltet, ligger Lappestens Bateria. Billedet er fotograferet omtrent udfor Sophies Minde, og motivet er så godt som uforandret i dag; kun er stien blevet asfalteret.

vurderedes af denne kun af værdi for andre til nedbrydelse, da de jo nu stod på kommunal grund, men militæret ønskede ikke at afhænde dem uden fortjeneste. Kommunen havde ved auktionen over disse bygninger regnet med at erhverve dem for 400 rdl., men da en muremester fra Hellebæk bød summen op, faldt hammeren først ved kommunens bud på 660 rbd.⁵³

Kommunalbestyrelsen nedsatte en særlig »Comitee for Marienlyst«, der skulle sørge for det videre fornødne og frem for alt få en rimelig forretning ud af den ny erhvervede ejendom. Komitéen bestod af 6 medlemmer valgt på samme måde som den til selve købet nedsatte komité, og iøvrigt stort set bestående af de samme personer, »som kunde tage under Overveielse og foranstalte Alt, hvad der fra Communens Side maatte være fornødent at iagttage, dog saaledes, at Communalbestyrelsens Approbation vil være at indhente med Hensyn til Indde-

ling og Salg af Parceller, Udleie af Bygninger m.m.«. Eventuel juridisk bistand skulle varetages af prokurator Nyborg.⁵⁴

Da byen kun havde interesse i selve Marienlyst Slot med nærmeste tilliggende, samt bevarelse af den skovbevoksede kystskråning og strandjorderne, valgte kommunen at udstykke resten i 12 parceller, som man solgte ved auktion.⁵⁵ Ved udparcelleringen lagde man dog vægt på nøje at overveje »Bibeholdelsen af alle de nuværende Spadseregange«, da disse i høj grad var til glæde for byens borgere. En smule pietetsfølelse for områdets skønhed var der således at finde hos den ny ejer, omend hensynet til økonomien vejede langt tungere. Selve skødet på ejendommen Marienlyst blev endelig underskrevet den 20. maj og tinglyst den 27. maj 1854. Salget indbragte en fortjeneste på ialt 26.764 rbd., hvorved Marienlyst Slot tillige med de arealer, som kommunen ønskede at beholde, kom til at stå byen i 5.895

rbd. I 1880 udstykkede man tillige strandjorderne i parceller og solgte dem ved offentlig auktion samme år.⁵⁶

Ejendommen Marienlysts videre skæbne

Resten af den gamle ejendom Marienlysts historie er udtryk for, at kommunens salgsiver dengang har været alt for stor. I begyndelsen af dette århundrede besluttede man sig nemlig for at købe størstedelen af jorderne tilbage igen. Det var et led i Helsingørs navnkundige borgmester Peder Christensens planer for et grønt Helsingør. »Der er andre Værdier i Livet end Mad og Drikke« skriver borgmesteren i 1928 og fortsætter: »Det er navnlig Adgangen til Naturens Herligheder, Sol, Luft, Vand og Skov. Den arbejdende Befolkning kræver af Kommunestyret i Nutiden videst mulig Adgang til disse Livsværdier, dels ved selve Boligen, men ogsaa ved offentlige Lystanlæg, Parker, Skov- og Strandarealer, samt Kolonihaver. Den almindelige Bolig maa nødvendigvis blive begrænset i en Købstad, og forøvrigt overalt i Forhold til Arbejdsfortjenesten, men Byen som saadan og dens Omegn skal give rigelig Adgang for dens Befolkning til at nyde det Velvære og den Sundhed, som Naturen giver til alle uden Hensyn til Stand eller Stilling, Rig eller Fattig. Købstaden er Borgernes fælles Hjem, og ligesom den enkelte Borger smykker sit private Hjem og gør det hyggeligt og godt, saavidt Evnen rækker, saaledes skal det ogsaa være Kommunestyrets Opgave, at gøre Byen i sin Helhed smuk, sund og tiltalende. Historiske Værdier, landskabelige Skønheder og arkitektonisk Kunst skal ikke alene værnes og bevares, men fremelskes hvor Mulighederne derfor er tilstede«.⁵⁷

Borgmesteren var af den opfattelse, at »det var en utilgivelig Synd, at Kommunen i sin Tid solgte det meste af Marienlyst-Arealerne, istedet for at holde Stranden langs nordre Strandvej fri for Bebyggelse og holde hele Skovskrænten mellem Byen og Statsskoven aaben for Offentligheden«. Målet var derfor, at hele arealet mellem skrænten og stranden skulle generhverves af kommunen efterhånden som lejlighed bød sig.

I 1917 købte kommunen som det første den gamle glasværksgrund ved Højstrup; i dette tilfælde dog primært fordi kommunen ønskede at lave nye vand-

boringer for at forøge byens vandledningsanlæg,⁵⁸ men også fordi man ved købet kunne friholde det tilbageværende strandareal for fremtidig bebyggelse.

I 1919 købte kommunen ejendommen Sommariva af enkefru Jüttings dødsbo for 300.000 kr, en ganske net sum i relation til de godt 64.000 kr, som hele Marienlystområdet i sin tid havde kostet. Også her sikrede man derved, at det tilhørende strandområde blev friholdt for bebyggelse, og samtidig blev den af ejeren i sin tid så smukt anlagte park offentlig tilgængelig. Samme år som købet af Sommariva skete, købte kommunen også grundene mellem Opheliavej og Blokhusvej, en del af de gamle parceller nr. 7, 8 og 9, tilbage for 147.000 kr. Det var de såkaldte »Adlerske Grunde«, ejet af firmaet D.B. Adler & Co., og disse blev de følgende år omlagt til stadion for fodbold og anden fri idræt, og senere, i 1929 og 1935, blev også tennisbanerne og en badmintonhal anlagt og opført på den anden side af Strandvejen.

Ejendommen Taarnhøj⁴⁴ blev som det sidste i »Kong Peder«s regeringstid tilbagekøbt af kommunen i 1930 og udlagt til offentligheden. På en del af jorderne blev Feriebyen anlagt i 1959, og senere blev Birkehøj⁴⁶ generhvervet og bebygget med boliger og plejehjem, som en slags kopi af Jørn Utzons aldrig antagne vinderprojekt til LO-skolen. Med generhvervelsen af alle disse stykker af Marienlysts gamle jorder, lykkedes det kommunen at få sikret sine borgere et sammenhængende naturområde mellem Marienlyst og Teglstrup Hegn, selv om det dog aldrig er lykkedes at få anlagt en offentlig sti langs skrånningen over Højstrups jorder, hvor nu LO-skolen ligger, trods ihærdige forsøg gennem hele dette århundrede.

Det er interessant at se, hvorledes bystyret lige fra købet af Marienlyst har prioriteret den natur- og kulturhistoriske værdi af området meget højt. Samtidig har den store økonomiske værdi imidlertid fået idealismen til at vakle mere eller mindre gennem tiderne, for af og til helt at forsvinde til fordel for den altid slunkne kommunekasse. Det var trods alt for dyrt at sikre borgerne fri adgang til hele strandområdet, og det var for svært at modstå fristelsen til en lang række andre udstykninger. Glædeligt var det, at »Kong Peder« siden fik købt så meget tilbage til

borgerne, selv om han ikke kunne hindre sine efterkommere i at sprede Feriebyens småhuse ud over Taarnhøjs smukke park eller lade markerne i områdets nordlige del forblive urørte. De store bygningskomplekser Hellebo Park og Birkebo måtte absolut opføres dér og virker unægtelig noget anmassende.

I stengærddet mod Gl. Hellebækvej, den gamle grænse mod Helsingørs Markjorder og vestgrænsen af de gamle parceller nr. 14 og 15, står nogle pragtfulde århundredgamle bøgetræer, som har oplevet Mansas og Rothes anlæg. Nu danner de et oplivende og malerisk værn mod de store bygningskomplekser. Deres del af kulturhistorien er imidlertid flygtig og deres dage er talte. Den smukkeste af de tilbageværende kæmper faldt for motorsaven i 1993 på grund af råd, og de andre vil følge efter. Snart vil ingen af træerne på Marienlysts jorder kunne fortælle om dengang, da jorderne var en højt skattet kulturperle for såvel de kongelige som for Helsingørs borgere. Meget andet er dog tilbage. Højen, hvorpå tårnet stod, det nordre stengærde til Den

Krogshke Have, Hjerteøen, resterne af et monument på Magdalenehøj, Ophelia Kilde og frem for alt de tre dybe kløfter og den stejle skovbevoksede kystskrånning, som har dannet rammen om det hele. Vi har stadig en pragtfuld og enestående del af Helsingørs kulturhistorie bevaret i Marienlysts jorder. Den behøver ikke at være flygtig.

Fotografi af hovedbygningen til landstedet Birkehøj. Den blev omkring 1880 opført på samme sted som Kroghs landsted, antagelig indtil da, havde ligget. Til venstre i billedet er kanten af kystskrånningen og til højre en del af haven. Birkehøj blev nedrevet i 1960'erne og kun haven med stengærddet er tilbage, nu som et skovbevokset areal. Erik Trolles samling.

Noter

- ¹ Lulu Salto Stephensen i: Marienlyst Slot, København 1988 (Marienlyst), s. 15 ff, 215 ff. Kunsthistorikeren Ph.d. Lulu Salto Stephensen har som havehistoriker et indgående kendskab til Marienlyst-området, hvorfor hendes artikel i nævnte bogværk er det mest uddybende materiale vi har om dette spændende område. Også i Laurits Pedersen: Kronborg Have, København 1920, kan der hentes væsentlige oplysninger.
- ² »Grundrisz des Ihro Hochgräffl. Excellentiz dem Herrn: Greiffen von Moltke zugehörigen und bey Helsingeur gelegenen Garten und Landes«. Rigsarkivet. Publ. i Marienlyst, s. 217.
- ³ Lulu Salto Stephensen skriver nærmere om denne del af havens historie i Marienlyst, s. 216 ff.
- ⁴ Kortet findes publ. i bogen om Marienlyst som tillæg.
- ⁵ Rigsarkivet (RA): Domænedirektoratet; Ekspeditionskontoret for Domænesager, pk. 101: Div. Sager Marienlyst: Brev af 8. 1. 1819 fra Krogh.
- ⁶ RA: Domænedirektoratet; Ekspeditionskontoret for Domænesager, pk. 101: Div. Sager Marienlyst: Brev af 21. januar 1840.
- ⁷ RA: Domænedirektoratet; Ekspeditionskontoret for Domænesager, pk. 101: Div. Sager Marienlyst: Uddrag af forpagtningsskontrakt mellem Magdalene v. Krogh og slotsforvalter Johannes Schebel af 30. april 1839, punkt 1. Forpagtningsskontraktens fulde ordlyd er følgende:
»Jeg Magdalene v. Krogh bortforpagter til Slotsforvalter Schebel de til Marienlyst hørende Jorder, hvis Nytte og Brug med hans Majestæts allemaadigste Resolution er mig tilstaaet for min Levetid, paa følgende Vilkaar:
1) Fra denne Forpagtnings Contract ere undtagne og Forpagteren aldeles uvedkommende; den paa Jorden anlagte og indhegnede Hauge med tilhørende Huus, ligesom og den paa Lodden indhegnede Øe, hvis Afbenyttelse jeg aldeles forbeholder mig, ligesom jeg og reserverer mig den ved det paa Lodden opførte Huus, indhegnede Gaasefold og det afpælede Stykke uden for Haugen, samt den liden saakaldte Magdalene Høi. At der tilkommer mig til de nævnte Deele i de paa Lodden anlagte Veie, uindskrænket Adgang baade for Fodgængere og ved Vogne, er en Selvfølge, ligesom og at Forpagteren vedligeholder forsvarligen de Veie, der føre dertil.
2) Med Undtagelse af de nævnte Lodder og Deele overdrages Herr Slotsforvalter Schebel uindskrænket Nytte og Brug af Jordene hørende til Marienlyst, dog paa de Vilkaar, at han aarlig forsvarligen giøder 1/6 Deel af Jordene, og ei bortleyer eller paa anden Maade overdrager nogen hvemsomhelst Jorderne til Afbenyttelse ligesom han ei heller har Ret til enten at skjære Træer eller fælde nogen af de paa Lodden værende Træer.
3) Foruden Jordene overlades i Forpagtningstiden til Herr Schebel til Afbenyttelse Stalden og Loftet med det overanførte Huus, opført paa Lodden ved Hammermølleveien, ligesom den paa Lodden opførte Kjælder, samt Loftet derover, og endelig Loftet over Hestestalden i Udhuset ved Marienlyst. Ligeledes overlades til Forpagteren en Deel af bemeldte Hestestald saaledes at mig forbeholdes Plads til 4 Heste; 6 i

den øvrige Deel, som Herr Schebel selv foranstalter og bekofter afdeelt derfra er til hans Disposition, men iøvrigt beholder jeg udelukkende Ret til Afbenyttelse af de øvrige Deele af Udhusene og Gaarden, der aldeles ere Forpagteren uvedkommende.

4) I Forpagtningsafgivet svarer Herr Schebel aarlig 160de Dlr. som erlægges hvert Aars 1ste November og 1ste Mai hver Gang med det Halve. Da Contracten træder i Kraft 1ste Mai dette Aar, saa erlægges følgelig Afgivet første Gang den 1ste November dette Aar. Desuden tilstaaer mig Ret til at have hvert Aar fra den Tid Græsningen begynder indtil den ophører, en Koe paa Græs paa den bortforpagtede Lod eller Forpagterens mange Jorder, hvilken kan anvises Plads blandt Forpagterens Køer, med hvilke den flyttes og vandes tillige med hans egne, for hvilken Græsning jeg aarlig erlægger 5 Rdlr.

5) Denne Contract indgaaes for min Livstid, og kan i den Tiid fra ingen af Parternes Side opsiges. Skulde imidlertid Forpagteren i den Tiid ved Døden afgaae eller forflyttes til andet Embede, da ansees Contracten hævet uden Opsigelse fra den 1ste Mai at regne, som følger umiddelbar efter Dødsfaldet, eller hans Fraflyttelse ligesom og i tilfælde af min Død, Forpagteren er forpligtet at fratredde Forpagtningen efter den 1ste Mai den følgende nærmeste efter min Død. I begge Tilfælde forbeholdes Forpagteren Ret til Godtgjørelse for den Sæd, der beviseligen da maatte være nedlagt i Jorden, dog ej for Arbeidet. Denne Contract, hvoraf Originalen forbliver i Frue Kammerherreinde v. Kroghs Væрге og en fidemieret Afskrift leveres mig indgaar jeg som Forpagter i alle dens Deele og Puncter og forpligter mig saaledes at opfylde stricte de ifølge samme paa-liggende Pligter.

Dato til Bekræftelse under mine Hænder og Segl
Marienlyst den 30te April 1839

Magdalene v. Krogh

At denne Afskrift er ligelydende med den originale indgaaede Contract bevidnes af M. Krogh J. Schebel.«

^a Laurits Pedersens arkiv (LPA) på Helsingør Bymuseum, nr.69: Skjøde paa Ejendommen Marienlyst: Indhæftet udkast af 4. november 1840 til kontrakt underskrevet af Schebel:

»Marienlyst Slotshave overdrages med hans Majestæts aller-naadigste Approbation Slotsforvalter og Gartner Schebell til Dyrkning for hans egen Regning paa efterstaaende Vilkaar: Kiøkkenhaven og Sandhaven driver han og dyrker han saaledes, som han anseer tienligst, og alt Productet, saavel af Jorden som af Træer og Buske tilhører ham, saavel som af Mistbedene og Blomsterhuset.

Ham overleveres derfor alt havens nuværende Inventarium og Blomsterhuset, ved Syn og efter fortegnelse, saaledes som han ved sin Tienestes Tiltrædelse har imodtaget, og senere er anskaffet; og skal han i den Tid, Haven er ham overdragen til Brug, holdt alt tilbørligen vedlige, samt naar noget deraf afgaar, igjen anskaffe nyt af samme Slags og Beskaffenhed, saaledes at han til alle Tider er istand til at aflevere alt i samme Stand som han har imodtaget det. Dog observeres herved at Blomsterhuset er for to Aar siden sat i fuldkommen Stand. Til Inventariet fraregnes det Antal Blomsterpotter med Blomster og Planter som han ved Tiltrædelsen imodtog.

Til den Gartner Schebell paahvilende Vedligeholdelse regnes ikke Bygningerne (undtagen Blomsterhuset, hvis tilbørlige Vedligeholdelse, som ovenmeldte, paaligger ham), Plankeværker, Stakitter, Porte, Broer, Havebænke, Borde, Figurer og Vaser, men ellers alt andet.

Det er en Selvfølge, at Haverne gjødes tilbørligen, og for Resten i alle Henseender behandles, som Havejord tilkommer, Træer, Espaliers og Buske beskiæres og pleies, og, naar noget af dem gaar ud, skaffer Gartneren andet i dets Sted af god Sort. Ligesom Gartneren nu ved Overleveringen imodtager Haverne besaaede og beplantede med Jordfrugt, nemlig Urter, Kaal, m.v., samt besaaet med saadanne Sager, som skulle staae Vinteren over til Fremvæxt i Foraaret, saasom Spinat, Kørvel, Blomster m.v. saaledes skal han igjen aflevere den. Ligeledes skal ved Afleveringen findes lige saa mange unge Jordbær og Asparges-Land og af samme Størrelse, som nu forefindes. Imidlertid da Haven først overleveres den 1ste November dette Aar, saa følger deraf, at saadan Jordfrugt som til den Tid skal være høstet, saasom Løg, Kartoffler, m.v. samt Træ- og Buskfrugt ikke tilhører ham, ligesom at han ved Fratrædelse ikke har at aflevere saadant.

Det lille Arborete i Sandhaven skal han forstørre ind til de nu langs med samme løbende Gang og for Resten omhyggeligen pleie dette Arborete til Ziir for Haven og til Fornøielse for dem som besøge den.

Denne førstnævnte Have skal vel ikke være aaben for alle og enhver, men ingen Reisende og ingen velklædte og ellers ordentlig Person maae nægtes Adgang til den; for muelig Beskædigelse paa Blomster eller andet maae Gartneren selv forsikre sig.

Paa Plainerne i Lystskoven og paa Grønningen ligesom samt Terrasserne ved Slotet maa Gartneren føre sig Græsset til Nytte, men det skal slaaes saa ofte og for Resten altid behandles saaledes, at det har friskt, lyst og smukt Udseende. Den store Plaine i Lystskoven skal han pløie eller grave til Græsvæxtens Forbedring og Forskiønnelse, og maa han til den Ende engang, nemlig et Aar besaa den med Havre, hvori de tillige udsaaes fornødent Græsfrøe.

Gartneren skal for dette ham overdragne Brug ikke svare nogen egentlig Afgift. Derimod skal han istedetfor anden Afgift holde den Deel af haverne, som er offentlig, til alle Tiider ziirrig og reen, saaledes som for en kongelig Have hvori Hans Mayestæt har tilladt frie Adgang, er tilbørligt, uden at ham dertil ydes nogensomhelst Godtgjørelse eller Betaling; og er han i denne Henseende undergIVEN det Tilsyn, som maatte blive bestemt.

I Lystskoven skal han med Fliid og Omhyggelighed forbedre Træevæxten ved Udplantning af unge smukke Træer og Buske, og med passende Beskiæring. Da Træplanter, som dertil maatte behøves, skulle paa hans Requisition blive ham leverede fra de andre kongelige Haver eller Planteskoler; men han har da selv at afhente dem og besøge dem plantede.

Skulle i den Tid Haven saaledes er Slotsforvalteren overdragen til Brug nogen Forandring i Arbejdet i Lysthaven eller Lystskoven foretages, da skulle de dertil udfordrende Arbejdere blive ham godtgjorte efter Regning.

Det er en Selvfølge, at fra den Tid, Haverne overleveres til Gartner Schebell, ophører al Udbetaling af hans Majestæts Kasse til Dagleiere, Lugekoner, Dreng, Redskaber og deslige. Dog nyder Gartneren endnu for indeværende Aar de sædvanlige Godtgjørelser for Kiørsel, Giødning og Ildebrændsel.

Da den Kongelige Slotshave ikke kan bortforpagtes eller overdrages paa nogen bestemt Tid, saa, ligesom Slotsgartneren paa den ene Siide beholder uden Forandring den ham, som hans Mayestæts Embedsmænd allermaadigst tillagte Gage, og Emolumenter, saaledes paa den anden Side fratræder han den herved skete Overdragelse, til hvilket Aars 1 November ham derom tilsiges inden samme Aars Julii Maanedes Udgang; og afleverer han da Haverne saaledes som foranført, i et og alt. Ligeledes forbeholdes ham at kunne frasige sig denne Havernes Overdragelse, til Fratrædelse hvert Aars 1ste November; men saadan Opsigelse fra hans Side skal skee inden Julii Maanedes Udgang; og bliver i saa Tilfælde nærmere at bestemme, hvorledes med Havernes fremtidige Drivt skal forholdes. Overstaaende Udkast antager jeg for min Deel i et og alt, og haver derefter modtaget Haugen.

Marienlyst den 4. November 1840.

Allerunderdanigst Schebel.

⁹ Dannet ved en ændring af Rentekammerets organisation pr. 30.12.1840.

¹⁰ Have-Tidende, nr. 17, 1835, s. 262 ff. Se også Marienlyst, s. 227 ff.

¹¹ RA: Domænedirektoratet; Ekspeditionskontoret for Domænesager, pk. 101: Div. Sager Marienlyst: Brev fra Rothe af 11. april 1848 til overhofmarskal, kammerherre von Levetzau.

¹² Have-Tidende, nr. 17, 1835, s. 262 ff.

¹³ RA: Samme: Brev af 5. januar 1948 til hofmarskallen fra Bie.

¹⁴ RA: Samme: Brev af 25. Marts fra Bruhn til overhofmarskallen.

¹⁵ RA: Domænedirektoratet; Ekspeditionskontoret for Domænesager, pk. 101: Div. Sager Marienlyst: Brev fra Rothe af 11. april 1848 til overhofmarskal, kammerherre von Levetzau: De tilladte adgangsveje var vejen fra Hammermøllevæjen (den nuværende vej til Feriebyen; tidligere til Taarnhøj), enten gennem leddet ved Gydehuset eller gennem to nye led, et i vejgærdet og et fra »Lappevejen« (se note 46) op gennem kløften (omtrent ved det nuværende TV2-tårn).

¹⁶ RA: Samme: Brev fra overhofmarskallet af 6.12. 1848: Skænket 22. juli 1848.

¹⁷ Marienlyst, s. 247 ff (Kenno Pedersen: Det borgerlige slot. Helsingørs Avis 19. marts og 2. april 1851.

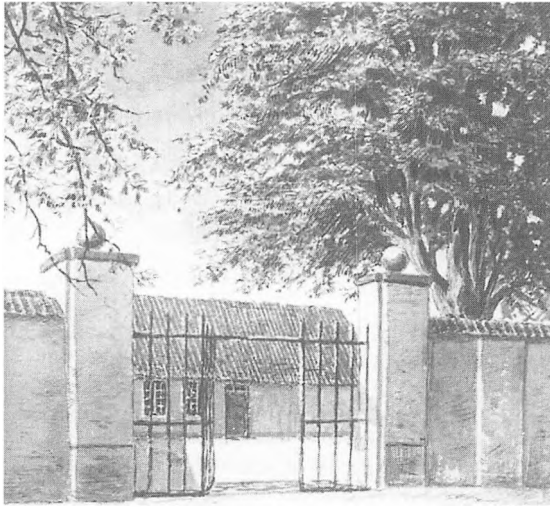
¹⁸ RA: Samme: »Copie Kort over Matr. No. 1a og 1b, Marienlyst Slot, copieret efter Matriculs-Kortet«. 1849. Tillige separate kort over hver af de 7 parceller.

¹⁹ RA: Samme: Brev fra Finansministeriet af 24. oktober 1850 samt brev fra domænedirektør Bang af 21. december 1850. Kort vedlagt i sagen: »Kort over Marienlyst Slots Jorder, Matr. No. 1a og b og no. 70 til Helsingør By«. Udstykket i 16 parceller i 1850 af landmåler A. Wilsbech. Kortet kunne beses af interesserede ved auktionerne.

²⁰ LPA 69: Skjøde paa Eiendommen Marienlyst.

²¹ Se note 19.

- ²² Denne stadig eksisterende bygning er opført 1808 af tømremester Tegner og kaldes fejlagtigt »De Mezas Hus«.
- ²³ De nævnte 4 parceller udgjorde Marienlysts tidligere køkkenhave, som i dag er bebygget med skattekontoret nærmest Claessensvej, opført som garnisonssygehus i 1889 efter tegninger af bygmester H. P. Hansen. Gartner Peter Müller var den første køber ved kommunens salg af de 4 parceller i 1851, der da var sammenlagt til een. I 1893 købte gartner Ferdinand Theodor Mowitz størstedelen af arealet, og helt op til vore dage var Mowitz gartneri en hyggelig del af Helsingør. Hans søn Frederik Mowitz, der overtog gartneriet 1918, solgte i 1960 dette til det konsortium, som lod opføre det nuværende højhus, som bærer navnet »Slotsgården«. I dag betragtes den anmassende bygningskolos af de fleste som en stor skændsel for området.
- ²⁴ De tal, der her og i de følgende beskrivelser for parcellerne nævnes, angiver antal tønder land i hele tal efterfulgt af brøkdeler. Brøkerne angiver et givet antal dele af en tønde land (her forkortet Tnd.; normalt Tdr.), idet en tønde land er 14.000 kvadratalen (konsekvent angivet i brøkens nævner), svarende til 0,55162 hektar. En tønde land eller hartkorn er underinddelt i 8 skæpper (Sk.) af 4 fjerdingkar (FK) af 3 album (Alb.). Hartkorn er en jordværdighed og ikke som de andre betegnelser en arealenhed. Når man målte jorden som her, skete det i tønder land á 14.000 kvadratalen.
- ²⁵ En tromle er en på vindovnens rør anbragt kasse af jernplader, som giver en bedre udnyttelse af røgens varme.
- ²⁶ Opsynsmændens bolig i den nordlige ende af parken.
- ²⁷ Her beskrives trapperne op til zig-zag gangene flankeret af de stadig eksisterende vaser. De nævnte 5 stk vaser må være vædderhovedvaserne i haven samt puttivasen nær udgangen ved Marienlyst Allé. Blyfigurene, der nu er forsvundet, beskrives allerede i 1806 som værende i ringe stand. De blev solgt af Komiteen for Marienlyst ved offentlig auktion 1857. De to figurer af sandsten er ikke umiddelbart til at bestemme, men det kan være nogle af de sandstensfigurer som nævnes i de ældre inventarier.
- ²⁸ Bygningen er vist på fotografiet side 78 og tegningen side 79. a betegner den vestlige bygning, b betegner sidebygningen op mod muren til slotshaven og c betegner bagbygningen mod gartnerboligen på parcellen nr. 7. Den Kroghske Gaard var opført som ladegård til Marienlyst. På Johan Ludvig Mansas plan over Marienlysts jorder fra o. 1790 er gården endnu ikke opført, medens den er vist på et matrikelkort fra 1810. Alt tyder således på, at gården må være opført af Adam Gottlob v. Krogh. Efter kommunens køb af ejendommen benyttedes gården som bolig for kommunens opsynsmand for området. Den Kroghske Gaard blev sammen med slotsgartnerboligen (Lindegaarden) nedrevet i 1890'erne og erstattet af de nuværende nybarokke bygninger opført for ejeren af Marienlyst Kur- og Søbad, slagtermester Anders Jensen i 1899-1908. Anders Jensen havde i 1898 købt de gamle bygninger for 35.000 kr. af kommunen (HByF 1898, s 27, 28, 34, 72, 79; 1899, s. 1, 30). Navnet »Den Kroghske Gaard« (Nuværende Petersborg) er stadig bevaret sammen med »Lindegaarden« og »Hamlets Gaard«.
- ²⁹ Sidstn. sætning overstreget og erstattet med følgende blyantskræve tilføjelse i margin: ?? Karlekamre, Selekkammer, deels brolagt, deels Beg? Resten svært læseligt. Over Koestalden, Porten og Kamrene Loft i 2 Afdelinger. Sætningen overstreget og erstattet med følgende blyantskræve tilføjelse: Over hele Bygningen Loft i 2 Afdelinger.
- ³⁰ Gamle Kongens Have.
- ³¹ Ringmuren mod nuv. Gl. Hellebækvej, som dengang kaldtes Hammermøllevej. Muren blev delvis nedrevet i marts 1933 (Helsingørs Avis 27. marts, 5., 8. og 23. maj 1933).
- ³² De stadig eksisterende, omend gennem årene renoverede broer.
- ³³ Disse frugtkurve af sandsten, der på det tidspunkt stod på deres oprindelige plads, flankerende broen ind til Marienlysts hovedindgang, blev senere flyttet ned i parterrehaven og forsvandt sidenhen. For nogle år siden blev frugtkurvene fundet et sted i Helsingør og rester af piedestalerne gravet op ved trappen i bakken umiddelbart syd for slottet. Piedestalerne er nu genhugget og sammen med frugtkurvene opstillet på deres oprindelige plads.
- ³⁴ Bygningerne, der beskrives i det følgende, er gartnerboligen, som også benævntes Lindegaarden (Btax, nr. 555a og 666). Bygningerne er vist på tegningen side 79. Lindegaarden med den tilhørende store have (beskrevet under litr. K) blev købt af Købmand M. Jørgensen og i 1857 af Hotel Marienlysts grundlægger, vekselerer J. S. Nathanson, men tilbagekøbt af kommunen i 1873. Se også note 28.
- ³⁵ Den ovenfor beskrevne bygning er den største og nordligste ud mod Lappen.
- ³⁶ Muren ind til slotshaven.
- ³⁷ Den lille bygning mod muren til slotshaven mellem bygning B og F.
- ³⁸ Haven, der kaldtes Sandhaven, lå på det område, der i dag er afgrænset af Slotsvej (tidl. Lindevej), Ndr. Strandvej, Opheliavej samt cykle- og gangstien ved kystskrænten. Haven er indtegnet på Johan Ludvig Mansas plan fra o. 1790 over Marienlysts jorder og hørte til slotsgartnerboligen. På Mansas plan er haven inddelt i 8 store kvarterer, og matrikelkortet fra 1810 viser en vej kantet af træer midt gennem haven. Idag er området udstykket og bebygget med flere fornemme bygninger, heriblandt den gamle borgmesterbolig, nu bolig for domprovsten, opført 1908 og »Petersborg« (Opr. »Den Kroghske Gaard«; Arkitekten 1919, s. 53 ff) længere mod nord, opført 1918 efter tegninger af Poul Holsøe.
- ³⁹ De her beskrevne stykker (L og M) må være området omkring den nuværende Opheliavej (Sandhaven) og Rakkerrenden med resterne af I. C. Spåhts vandanlæg fra 1759, hvor man anlagde 3 med dæmninger opstemmede damme i kløften. Dæmningerne var forsynet med »græstrapper«, så vandet gennem en åbning i dæmningen som en kilde vældede fra dam til dam og videre gennem en bæk ud i Øresund. Fra den øverste dam førte man vand gennem en rørledning af pommersk fyr til Marienlyst Slot. Ved den mellemste dams nordside fandtes en kilde, som efter opførelsen af Marienlyst Slot fik navn efter Frederik den Femtes dronning Juliane Marie, nemlig »Marie Kilde«. I 1858 fik kilden sit nuværende navn, »Ophelia Kilde«.

Tegning af Alexander Svedstrup visende en af den gamle gartnerboligs (Lindegaarden) sidebygninger set fra slots-parken i 1890. Der er antagelig tale om den bygning, som er beskrevet i inventariet under parcel nr. 7, punkt c. Porten, som vi ser på tegningen, er antagelig etableret i 1850'erne efter nedrivning af gartnerboligens sydlige sidebygning. Alle spor af denne indgang er i dag væk, da nordmuren efter opførelsen af den nuværende Lindegaarden omkring århundredeskiftet blev revet ned og nyopført.

Sandhaven indeholdt et arboret, som er en træbeplantning dyrket som en slags forstbotanisk have. Det tjente tillige som prydhave, åben for »rejsende, velklædte og andre ordentlige personer«. Navnet »Arboretet« blev betegnelsen for området helt op til 1920'erne.

- ⁴⁰ Parcellerne 8 og 9 er tillige med nr. 10 lange smalle grundstykker mellem Gl. Hellebækvej og Øresund.
- ⁴¹ På denne parcel lå den såkaldte kartoffelkælder om hvilken vi endnu ikke ved meget. På parcellen er i dag tennishallen og TV2's høje tårn opført.
- ⁴² På denne parcel ligger nærmest Gl. Hellebækvej i dag den såkaldte Taarnhøjbane og spejderhytterne. Mod Strandvejen finder man idag Blokhusvej og en del af Sommarivas grund. Blokhusvej blev anlagt længe før den nuværende Strandvej, som adgangsvej fra stranden (se note 46) til Taarnhøjs jorder.
- ⁴³ Det her beskrevne hus kaldtes »Gydehuset«, og er nedrevet for nogle årtier siden. Det lå lige nord for den nuværende indgang til »Feriebyen«. Det er utvivlsomt det hus som nævnes i

Magdalene von Kroghs forpagtningskontrakt med Johannes Schebel under punkt 1 og 3, jfr. note 7. Bygningen findes ikke angivet på Mansas kort, men på et andet samtidigt kort fra 1790'erne. Den i omtalte lejekontrakt nævnte indhegnede ø er ikke den sø med en ø, som angives på Mansas kort nær huset. Allerede i 1810 er søen nemlig indskrænket til et lille vandhul ved Hammermøllevejen. Det er derimod den i note 44 nævnte sø med »Hjerteøen«.

- ⁴⁴ Den her nævnte ø findes stadig og udgjorde oprindelig en del af Mansas haveanlæg, men var ifølge Mansas kort betydelig større. Øen kaldtes »Hjerteøen« (ifølge Chr. Hansen, Ørnholm, jfr. artikelserien »Minder udenfor Byen«; Nordsjælland den 21. oktober 1935, samt HbyF 1875 s.61). Området kaldtes Jorderig i modsætning til Himmerig nord for kløften på parcel 14. Justitsråd Bugge var den første ejer af området. Omkring 1872 kom det i kammerherre og generalmajor C. v. Barners eje for endelig i 1892 at blive købt af oliemøller Carl August Nicolai Petersen, der lod opføre sin privatbolig »Taarnhøj« (Btax. nr. 555e; opført på parcel nr. 11) med tilhørende hønseri og avlsbygninger tilligemed en smuk lysthave, hvori søen og øen indgik. Til ejendommen hørte 26 tdr. land. Gårdens besætning bestod i 1907 af 22 røde danske malkekøer, som leverede mælk til Helsingør. Naboejendommen Lille Godthaab, der stadig ligger på den anden side af Gl. Hellebækvej, købtes omkring århundredeskiftet til Taarnhøj. (La Cour: Danske Gaarde 1907). Hele parcellen er i dag bebygget med Feriebyens små huse.
- ⁴⁵ På denne parcel lod militæret i 1808 anlægge kystbatteriet Lappestens Batteri for at hindre, at fjendtlige skibe skulle kaste anker ved Lappegrunden for herfra at kunne beskyde Kronborg. Man havde nemlig gjort den bitre erfaring i 1801, hvor 24 engelske skibe ankrede op ved Lappegrunden, inden dagen efter bombarderede Helsingør og Kronborg på deres vej til det berømte slag på Rheden (Armholtz: Kronborg, s. 51-52). Lappestens Batteri var med sit næsten fuldstændige bastionære anlæg det største af de kystbatterier, som man i 1807 og 1808 anlagde ved Helsingør. Skandsøre, Smedehagen, Helsingør og Hellebæk var således alle mindre batterier. Lappestens Batteri var udstyret med 10 stk. 36-punds kanoner, 2 stk. 26 punds haubitzer og 2 stk. 100 punds morterer, alle vendende ud mod Øresund. Bag voldanlægget, der var omgivet af en vandgrav, var opført en stor vagtbygning og ved den sydøstlige flanke et lavt ammunitionshus med tykke mure og et langt tøndehvælvet ammunitionsrum. Ej heller en kugleovn og en brønd manglede indenfor voldene. (RA: Samtidige grundtegninger over Lappestens og de øvrige batterier. Det kgl. Ingeniørkorps: Indkomne Breve til Kronborg Fortifikation 1803-11. Se også Armholtz: Kronborg, s. 67 og 79). Batteriet kom aldrig til særlig nytte og i 1815 efter freden nedlagdes det, dog uden at blive sløjftet. Den gamle vagtbygning fik funktion som hospital for kolerasyge patienter, hvilket for inventarets vedkommende gav anledning til problemer omkring ejerforholdet, da militæret senere gjorde rede til at »abandonere« batteriet, men det er en helt anden historie. Se også note 53. På parcellen lå også i sin tid »Taarnet«, senere -efter nedrivningen omkring 1818- kaldet »Taarnhøj«, som ikke har til-

trukket sig vurderingsmændenes opmærksomhed selv om det er indtegnet og navngivet på det første udstykningskort og stadig er med på et matrikelkort fra 1860'erne. Den meget markante jordvold, hvorpå tårnet var opført findes dog stadig. På Mansas plan og kortet s. 72 ses et anlæg, der omfatter mere end det »gothiske« udkigstårn, som skal være opført i årene 1790-91. Tårnet er nemlig befæstet med et bastionlignende anlæg med skydeskår lidt længere mod syd, og svage spor af dette kan stadig fornemmes på toppen af bakken overfor det nuværende TV2 tårn. (Se også Marienlyst, s. 223 f).

⁴⁶ Det var her, at Adam Gottlob v. Krogh opførte sit lille landsted med tilhørende haveanlæg, kaldet Kroghs Have. Bygningen (Btax. nr. 579) nævnes i forpagtningskontrakten mellem Magdalene v. Krogh og Johannes Schebel, punkt 1. jfr. note 7 og er angivet på udstykningskortet. Haven ses på matrikelkortet fra 1810. Omkring 1880 blev ejendommen Birkehøj opført med sin hovedbygning placeret på det sted hvor Kroghs landsted, antagelig indtil da, havde ligget. Kroghs bygning er i hvert fald angivet på Geodætisk Instituts første målebordsblad fra 1857 og er på den følgende udgave af målebordsbladet fra 1880 erstattet af den nye bygning Birkehøj. Den Kroghske have, der mod nord og øst var indhegnet af et delvis stadig eksisterende stengærde, blev nu Birkehøjs have og kan således ses på senere målebordskort. Ejendommen, der efter udstykningen fik matr. nr. 1h og strakte sig over naboparcellen 15, blev efter kommunens salg købt af konsul W. Thalbitzer og blev i 1880 overtaget af manufakturhandler Georg Wilhelm, der antagelig har opført gården Birkehøj. Mod Gl. Hellebækvej er idag en del af det store boligkompleks Hellebo Park opført. Det strækker sig over parcel nr. 14 og 15. I kløften, som i Mansas romantiske haveanlæg var »Verdens Ende«, lå en eremitbolig, som findes angivet på matrikelkortene. I dag er der ingen spor tilbage af dette lille spændende bygningsværk, men mindet om den er bevaret i navnet Eremitvej. Eremitvej er iøvrigt en del af den oprindelige strandvej, af og til kaldet »Lappevejen«, mellem Marienlyst og Hellebæk. Denne strandvej var ikke af væsentlig betydning, idet Hammermøllevejen på toppen af skråningen dengang var hovedvejen mellem Helsingør og Hellebæk. Den nuværende Nordre Strandvej blev anlagt i årene 1874-79 for at lette færdslen mellem Helsingør og Hellebæk. Det var dengang en 14 alen bred vej med grøftekanter og en 6 alen bred kørebane belagt med ler, rullesten og skærver. Vejstykket ud for Lappen blev dog bragt. (Helsingør Byraads Forhandling 1871-1880). Den gamle strandvej mistede nu helt sin betydning og var indtil årene efter anlæggelsen af Helsingør-Hornbæk-Banen blot en forbindelsesvej mellem de nuværende veje Blokhusvej og Eremitvej, samt stadig adgangsvej til det nedlagte Lappestens Batteri. Ved anlægget af Hornbækbanen var det uhensigtsmæssigt, at dette gamle stykke Strandvej i en meget spids vinkel krydsede banelegemet, hvorfor vejen blev fjernet. Sporrene af vejen findes imidlertid stadig i det skovbevoksede område mellem Lappestens Batteri og jernbanen. Den nu helt overgroede vej løber på dette stykke parallelt med jernbanen.

⁴⁷ På denne parcel, hvor nu plejehjemmet Birkebo samt en del af førnævnte Hellebo Park er opført, findes »Magdalenehøj«.

Fotografi fra omkring 1915 visende den stadig eksisterende sti for foden af kystskrænten, samt den ligeledes eksisterende sti op til cyklebanen, som lå i den nuværende Marienlystskov. I baggrunden ses Villa Franka ved den nuværende Blokhusvej. Villaen er i dag næsten skjult af tennishanen.

opkaldt efter Magdalene von Krogh. Den omtales i forpagtningskontrakten mellem Krogh og Schebel, jfr. note 7, som værende ikke indbefattet i forpagtningen. Hertil kunne Kroghs elskede hustru og senere enkefrue vandre fra sit lille »landsted« kort derfra og nyde synet over Øresund, en udsigt, der stadig er lige smuk. På en lav forhøjning nær kanten af skråningen, som er selve Magdalenehøjen, ligger idag et fundament bestående af en granitsten, på hvilken en tilhugget sandsten med et blyfyldt hul er anbragt. Det er en del af den i inventariet nævnte piedestal, om hvilken vi desværre intet nærmere ved.

⁴⁸ På denne del af parcellen tilligemed den foregående parcel nr. 14 søgte fabrikant W. F. Grandjean den 23. november 1848 det ærede Domænedirektorat om tilladelse til at forpagte jorden for herpå at opføre et glasværk, og bemærker i sin argumentation herfor, at »Jorden, det her handler om, netop er af en særdeles ringe Beskaffenhed og hidtil ikke har afgivet uden et meget ubetydeligt Udbytte for Beneficanten«. (RA: Domænedirektoratet; Eksp. Ktr. f. Dom.Sager. 101; div. Sager vedr. Marienlyst). Grandjean kunne imidlertid ikke få sit ønske opfyldt i første omgang, men erhvervede til gengæld arealet ved kommunens salg i 1851. Arealet, der idag kaldes Højstrup, hed i sin tid Godthaab Strandmark efter gården Godthaab

På Magdalenehøj kan man stadig se dette fundament, der består af en granitsten på hvilken en tilhugget sandsten med et blyfyldt hul er anbragt. Det er antagelig de sørgelige rester af et monument rejst af A.G. von Krogh til ære for hans hustru og kusine Magdalene, som også har givet navn til højen. Hamlets grav lå oprindeligt herude i »Himmerig«, men at det er en rest af denne mindsten er næppe sandsynligt. Erik Trolle fot. 1970.

så kaldet Store Godthaab eller Distonsgaarden), som lå oppe ved Gl. Hellebækvej på Helsingørs Overdrevsjorder, omtrent overfor den nuværende golfklub. Denne gård, hvoraf der ingen spor er tilbage, er antagelig opført omkring 1790 af den energiske købmand John Diston, som havde fået jorden i forpagtning af magistraten for en periode af 40 år. Den i dag højttagede maler Johan Thomas Lundbye boede i vinteren 1848 - hans sidste leveår - på gården i 14 dage, hvor han lavede flere dejlige skitser fra området. Navnet Højstrup stammer fra landstedet Højstrup, som nu er en del af LO-skolen. (J.C.B. la Cour: Danske Gaarde, Aarhus 1907. Lassen: Bidrag til Helsingørs Historie; Aarsberetninger for Helsingørs højere Realskole 1866-1877, 1874, s. 32).

- ⁴⁹ På denne parcel lå Marienlyst Dam, som idag er udtørret. Den lå, hvor nu Gefionsparken og Pontsøvej er anlagt og hed oprindeligt Pontsø. Lidt længere mod nord lå Kongedammen. Det var Marienlyst Dam og Kongedammen, der leverede vand til bækken gennem Rakkerenden forbi Ophelia Kilde. Garvmester F. W. Rohde købte dammen ved auktionen 1851. (Lars Bjørn Madsen og Kenno Pedersen: Bygge og byggenem 50 år, Helsingør 1988, s. 107 f).
- ⁵⁰ De tre taksationsmænd fik hver 9 rdlr. for deres arbejde. (RA: Domænedirektoratet; Eksp. Ktr. f. Dom.Sager. 101; div. Sager vedr. Marienlyst: Brev af 25. marts 1851).
- ⁵¹ LA: Forhandlingsprotokol for Helsingørs Communalbestyrelse 1841-1855: Møder 20. marts, 7., 10. og 16. april samt 1. maj 1851. Se også Marienlyst, s. 248.

- ⁵² LPA 69: Skjøde paa Ejendommen Marienlyst: Referat af auktionerne. Følgende bud blev givet på denne tredje auktion:
Parcel 1-4: Julius Schierbeck (Maskinmester Wagner gav et lavere bud på parcel 4).
Parcel 5: Intet bud.
Parcel 6: Prokurator Jespersen 2.100 rbd. pr. kommission. (Vicebrandmajor, møller R. Hansen 2.000 rbd.).
Parcel 7: Gartner P. Møller 4.250 rbd. (Maskinmester Wagner 4.200 rbd.).
Parcel 8: Prokurator Jespersen 800 rbd. pr. kommission. (Forstkandidat Sparre 500 rbd.).
Parcel 9: Prokurator Jespersen 700 rbd. pr. kommission. (Købmand O. Bruhn 650 rbd.).
Parcel 10: Kaptajn P. L. Holm 1.060 rbd. (Forstkandidat Sparre 1.050 rbd.).
Parcel 11: Kaptajn P. L. Holm 1.130 rbd. (Prokurator Jespersen 1.120 rbd. pr. kommission).
Parcel 12: Prokurator Jespersen 1.060 rbd. pr. kommission. (Vognmand Chresten Larsen 1.050 rbd.).
Parcel 13: Prokurator Jespersen 1.000 rbd. pr. kommission. (Husejer Lars Borup 990 rbd.).
Parcel 14: Konsul W. Thalbitzer 3.270 rbd. (Brændevinsbrænder R. Hansen bød først 1.370 og dernæst 3.260 rbd.).
Parcel 15: Fabriksejer Grandjean 1.380 rbd. (Brændevinsbrænder R. Hansen 1.370 rbd.).
Parcel 16: Garvmester F. W. Rohde 810 rbd. (Bager Wulff 800 rbd.).
Herefter blev hele ejendommen opråbt samlet. Prokurator Jespersen (Pr. kommission) 25.000 rbd. Rådmand Rehling (Helsingør Kommune) 25.100 rbd.
- ⁵³ RA: Domænedirektoratet; Ekspeditionskontoret for Domænesager, pk. 101: Div. Sager Marienlyst: Breve af 9. og 21. april 1851 til domænedirektør Bang fra Otto Jespersen, samt brev af 29. marts 1851 fra Krigsministeriet til Jespersen.
- ⁵⁴ LA: Forhandlingsprotokol for Helsingørs Communalbestyrelse 1841-1855; møde den 20. marts og 10. april 1851: Den til købet nedsatte komité bestod af følgende medlemmer: Rehling og Gradmann (magistraten), Kierboe, Rohde, Gad og Unmack (borgerrepræsentationen).
Marienlystkomitéen, nedsat ved møde den 10. april 1851, bestod af Olrik og Gradmann (magistraten), Kierboe, Rohde, Unmack og Grüner (borgerrepræsentationen).
- ⁵⁵ LPA 69: Brev fra Helsingørs Magistrat til etatsråd og domænedirektør Bang, Domænedirektoratet:
»Efter at Helsingør Commune ved Auction den 9de April 1851 som Deres høivelbaarenhed bekiendt, havde kjøbt Slotet Marienlyst med Tilliggende for en Sum af 32000 Rd. besluttede Communalbestyrelsen at afhænde de til Eiendommen hørende Kjøkken- og Frugthaver, Jorder og Bygninger, som uden Skade for det Formaal, Communen ved Kjøbet af hele Eiendommen havde sat sig, kunde afhændes derfra, og Communalbestyrelsen har saaledes i Tidsrummet fra 26. April til 31. Mai sidst leden ved offentlig Auction solgt følgende 12 Parceller med Areal af omtrent 77 Td. Land for nedennførte Kjøbesumme: Kjøkkenhaven med Bygning til Gartner Peter Müller for 3.200 Rdl.

Den saakaldte Marienlyst Dam til Garvermester F.W.Rohde for 1.105 Rdl.

Parcellen No. 1, Slotsgartnerboligen og omtrent 4 Td. Land til Kjøbmand M. Jørgensen for 4.670 Rdl.

Parcellen No. 2 til samme for 760 Rdl.

Parcellen No. 3 til samme for 1.430 Rdl.

Parcellen No. 4 med Lappesteens Batterie og de derværende 2de Bygninger til samme for 2.830 Rdl.

Parcellen No. 5 til Glasfabriquer Grandjean for 300 Rdl.

Parcellen No. 6 til Consul W. Thalbitzer for 2.000 Rdl.

Parcellen No. 7 med den Kroghske Have til samme for 3.500 Rdl.

Parcellen No. 8 til Slagtermester Ziebel for 3.510 Rdl.

Parcellen No. 9 til Justitsraad, Toldkammerer P. Bugge for 1.010 Rdl.

Parcellen No. 10 til samme for 1.620 Rdl.

Summa 25.935 Rdl.

Endvidere er:

Den saakaldte Kartoffelkælder solgt til Nedbrydelse for 200 Rdl.

Forskjellige Inventariegenstande udbragte 313 Rdl. 67 Sk.

Endel Gjærssel og Rodstød solgte for 13 Rdl. 60 Sk.

Græsset paa 5 mindre Parceller solgt til Afhugning for 181 Rdl. 80 Sk.

Fremdeles er det saakaldte Arboret for indeværende Aar bortleiet for 20 Rdl.

Endelig har den aftraadte Slotsforvalter i Anledning af Mangler ved Inventariet forpligtet sig til at tilstaae Communen et Erstatningsbeløb af 100 Rdl.

Da de ovenanførte Parceller samtlige ere solgte paa samme Vilkaar, hvorpaa Communen havde kjøbt dem, nemlig saaledes, at Kjøbesummen afdrages og forrentes med 6 pC Aarlig af det oprindelige Beløb og at additional Sikkerhed stilles for ¼ Deel af Kjøbesummen, har Communen sikret sig den største Deel af det Beløb, som den aarlig vil have at udrede i Afdrag og Rente af Kjøbesummen for hele Eiendommen, og det Manglende vil uden Vanskelighed kunne tilveiebringes ved de Indtægter den tilbageværende Deel af Eiendommen, der bestaar af Slottet med Have, Broer og endeel Agerland, til sammen af et Areal af omtrent 33 Tdr. Land, kan ventes at afgive.

Under disse Omstændigheder vil det være forbunden med flere Ulemper for Communen at give reel Sikkerhed for Kjøbesummen for hele Eiendommen samt at stille additional Sikkerhed for ¼ Deel af denne Sum, og Communalbestyrelsen tillader sig derfor allerærbødigst at andrage paa, at deres Høivelbaarenhed vil bevirke den Modification i de Conditioner, paa hvilke Helsingørs Commune har kjøbt Eiendommen Marienlyst, at Communalbestyrelsen udsteder paa Communens Vegne en Obligation for Kjøbesummen 32.000 Rdl. med Forpligtelse at afdrage og forrente denne Sum fra 1te April d.A. at regne med 6 pC Aarlig af Capitalens oprindelige Beløb saaledes, at af disse 3 pC. søgt afholdes hvad 4 pC aarlig Rente udgjør af den til enhver Tid tilbagestaaende Capital, og at Resten kommer til Afdrag paa Capitalen«. Man vil saledes betale renter og afdrag hvert år den 11. juni og 11. december

terminer, hver gang med det halve eller 3% og første gang i indeværende termin for det siden 1. april 1851 forløbne tidsrum med en forholdsmæssig del af 6%.

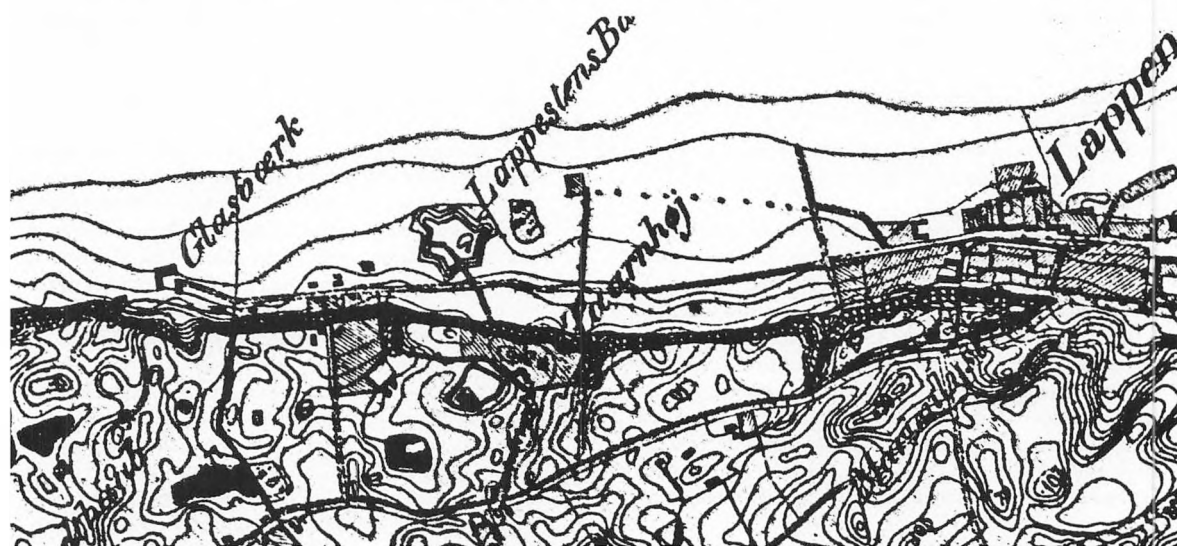
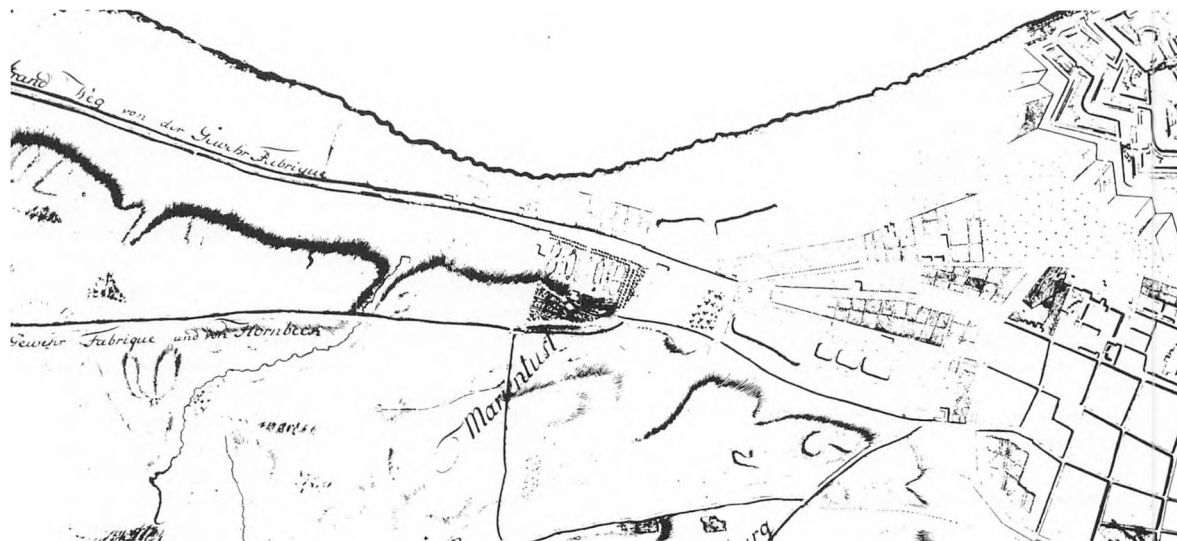
Helsingørs Raadstue den 19. Juni 1851.

⁵⁶ Helsingørs Communalbestyrelses Forhandlinger 1851 (HByF), s. 16-17. Helsingør Kommune beholdt følgende arealer: Matr. nr. 1a, som omfattede Slottet med den af mur indhegnede have, Gl. Kongens Have, den nuværende Marienlyst Skov og selve den skovbevoksede skråning videre mod nord, således, at man sikrede sig en grøn bræmme hele vejen ud til overdrevsjordene. Desuden beholdt man hele arealet ud mod Øresund, kaldet Strandjordene. Arealet blev udstykket i parceller i 1880 og solgt ved auktion i september samme år (HByF, 1880 og 1881) I 1895 vedtog byrådet at udleje arealet mellem Rækkerrenden, Gl. Hellebækvej, skråningen og Taarnhøjs jorder (Marienlystskoven) til anlæg af en cyklebane for Dansk Bicycle Club. Cyklebanen blev anlagt og fungerede til 1906, hvorefter både banelegeme og bygninger blev nedbrudt. Man havde da planer om at flytte Øresundshospitalet ud på arealet, og siden (1909-13) andre planer om anlæg af en sportsplads. Resultatet blev imidlertid den nuværende forstmæssige udnyttelse af arealet. (Lars Bjørn Madsen: Helsingør Cyklebane 1895-1906. Helsingør Bymuseum, årbog 1973-1976).

⁵⁷ Kommunestyret i Helsingør 1890-1930, Helsingør 1928, s. A53f.

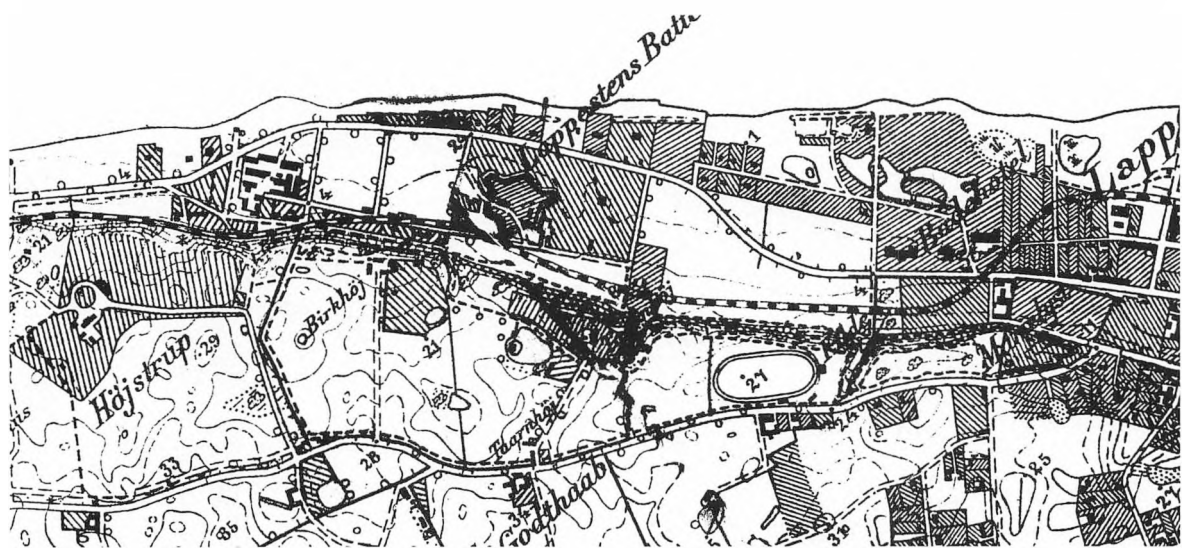
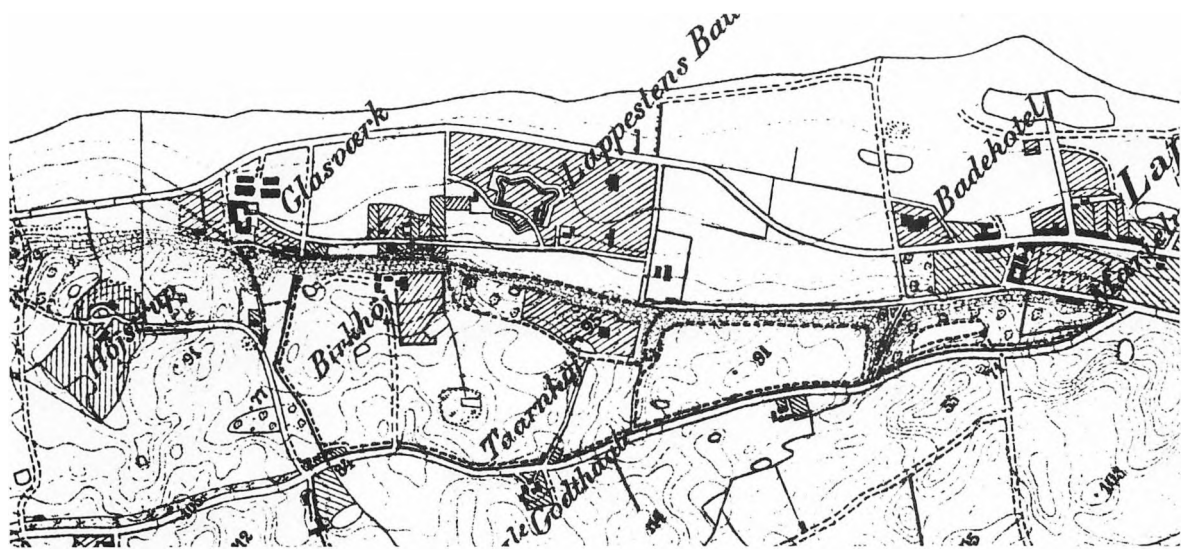
⁵⁸ Disse boreri skulle helst foretages i det af A/S Kastrup Glasværk ejede område. For at undgå for mange tekniske problemer ved disse boreri, tilbød glasværket kommunen at afhænde grunden til denne, hvilket kommunen accepterede, idet man blot kunne sælge en del parceller fra til private for dermed at financiere købet. Desuden bevarede man de til glasværket hørende boliger, som man dels lod istandsætte, dels ombygge til husvilde for at afhjælpe den store bolignød (Historisk Financiel Oversigt over Helsingør Kommune gennem 100 Aar efter Sundtoldstiden, s.36). Resten af grunden blev udstykket i byggemodne parceller, som skulle sælges for 2 kr. pr. kvadratalen (Helsingør Byraads Forhandlinger 1917-1918, s.15, 19, 22, 32, 73, 77) Udstykningsplanen var lavet af arkitekten Poul Holsøe i januar 1918 (Udstykningsplan i Helsingør Bymuseums kort- og tegningssamling). Parcellerne på matrikel 1 m, 17 ialt, blev sat til salg i 1919. Den første parcel som blev solgt, var 1642 kvadratmeter stor og fik fru A. Schaubye som ny ejer. Hun måtte betale 4 kr. pr. kvadratmeter (Helsingør Byraads Forhandlinger 1919-1920, s. 15, 39, 60, 61).

Topografiske kort visende Marienlysts jorder i perioden 1777-1994. Kortene er gengivet i samme målforhold og udsnit.

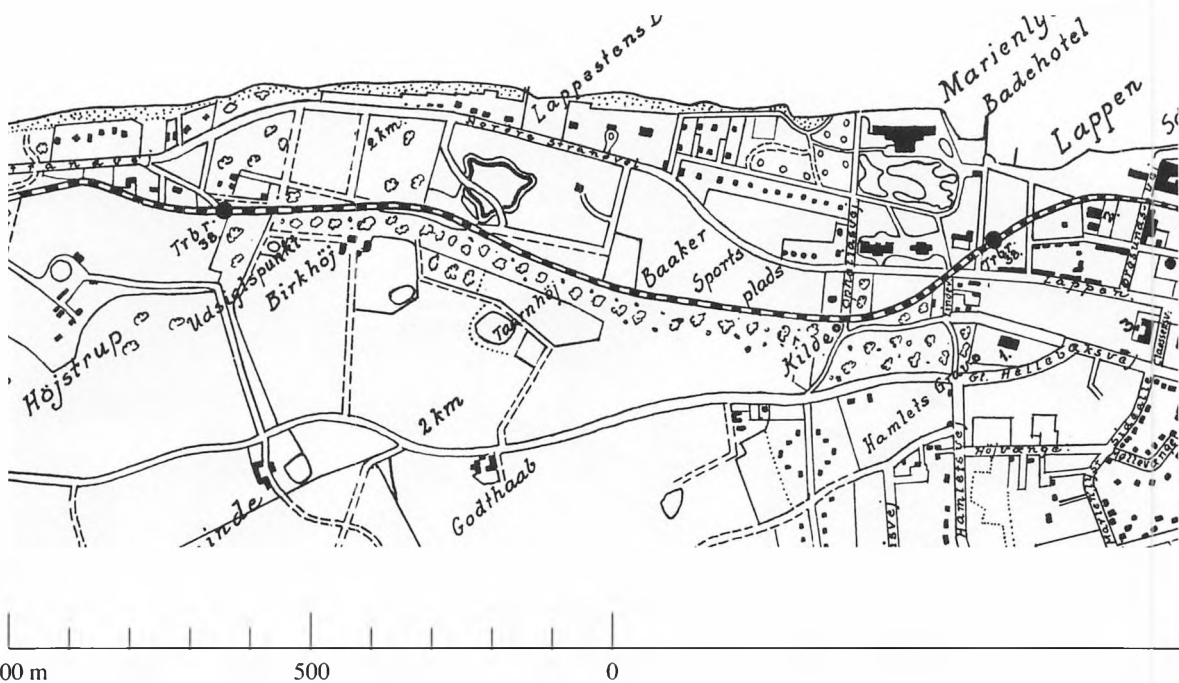
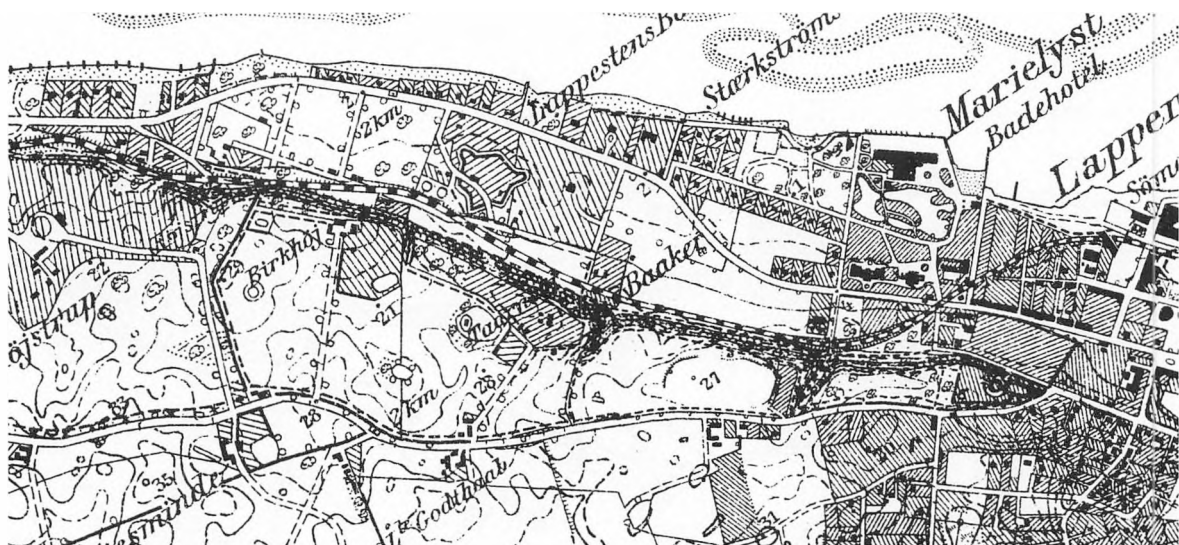
Kort fra 1777: Marienlysts jorder er kanted af de to landeveje til geværfabrikken i Hellebæk, som har været det væsentligste for korttegneren. Strandvejen synes her at have haft samme færdselsmæssige betydning som Hammermøllevejen. Jorderne nord for slotsgartnerens bolig og Sandhaven har her samme status som byens øvrige markjorder. Mod nord er tårnet (Taarnhøj) angivet, hvilket strider mod de hidtil fremlagte oplysninger om, at det er opført omkring 1790. I Rakkerrenden ses tre af de opdæmmede søer, medens den fjerde i Sandhaven synes at være udtørret. Vejen, der gennemskærer ordet Marienlyst er iøvrigt et stykke af Frederik den Andens gamle kongevej mellem Frederiksborg og Marienlyst; dér hvor Rolfsvej og Bjarkesvej i dag er anlagt. Kgl. Bibliotek.

Kort fra 1857: Nordre Strandvej er endnu ikke anlagt. Fra Lappen fører den primitive strandvej tæt forbi Lappestens Batteri ud til glasværket på Godthaab Strandmark, der i dag kaldes Højstrup. Videre mod Hellebæk er det mere et sandet hjulspor end en vej. Den sikre vej til Hellebæk er ad Hammermøllevejen på toppen af skråningen. En stikvej fører fra stranden op til Taarnhøjs jorder. Vejen eksisterer stadig under navnet Blokhusevej. Upubliceret maalebordsblad. Geodætisk Institut.

Kort fra 1880: Nordre Strandvej er nu anlagt (1874-79) og fører gennem landlige omgivelser med fri udsigt til vandet. Et stykke af den gamle strandvej er bevaret mellem Blokhusvej og glasværket tillige med stikvejen over Lappestens Batri. Landstederne Højstrup, Taarnhøj og Birkehøj er nu opført. Den Kroghske Have, der nu hører til Birkehøj, er uforandret. Mod syd er Sandhaven og arboretet stadig fri for bebyggelse. Den lange bygning, som anes på arealet, er det i inventariet nævnte grundmurede drivhus med tilbygget materialhus i bindingsværk på parcellen nr. 7. Maalebordsblad, Geodætisk Institut.

Kort fra 1908: Den største forandring er den nyanlagte Hornbækbane, der løber ind over Sandhaven og i en spids vinkel skærer den gamle strandvej over ved Højstrup. Glasværket er blevet nedlagt, men de mange fabriksbygninger endnu ikke nedrevet. Flere huse er kommet til herude og Højstrupvej og Magdalenevej er anlagt. Langs Nordre Strandvej og omkring Lappestens Batri er villabebyggelsen godt igang. Nationernes Allé er anlagt og de forskelligartede huse er ved at blive opført. I Marienlystskoven ser man Dansk Bicycle Clubs store cyklebane. Længst mod syd, i slottets gamle køkkenhave, er garnissonsygehuset, det nuværende skattekontor, opført. Bemærk det tilsvarende stykke på kortet fra 1777. Maalebordsblad, Geodætisk Institut.

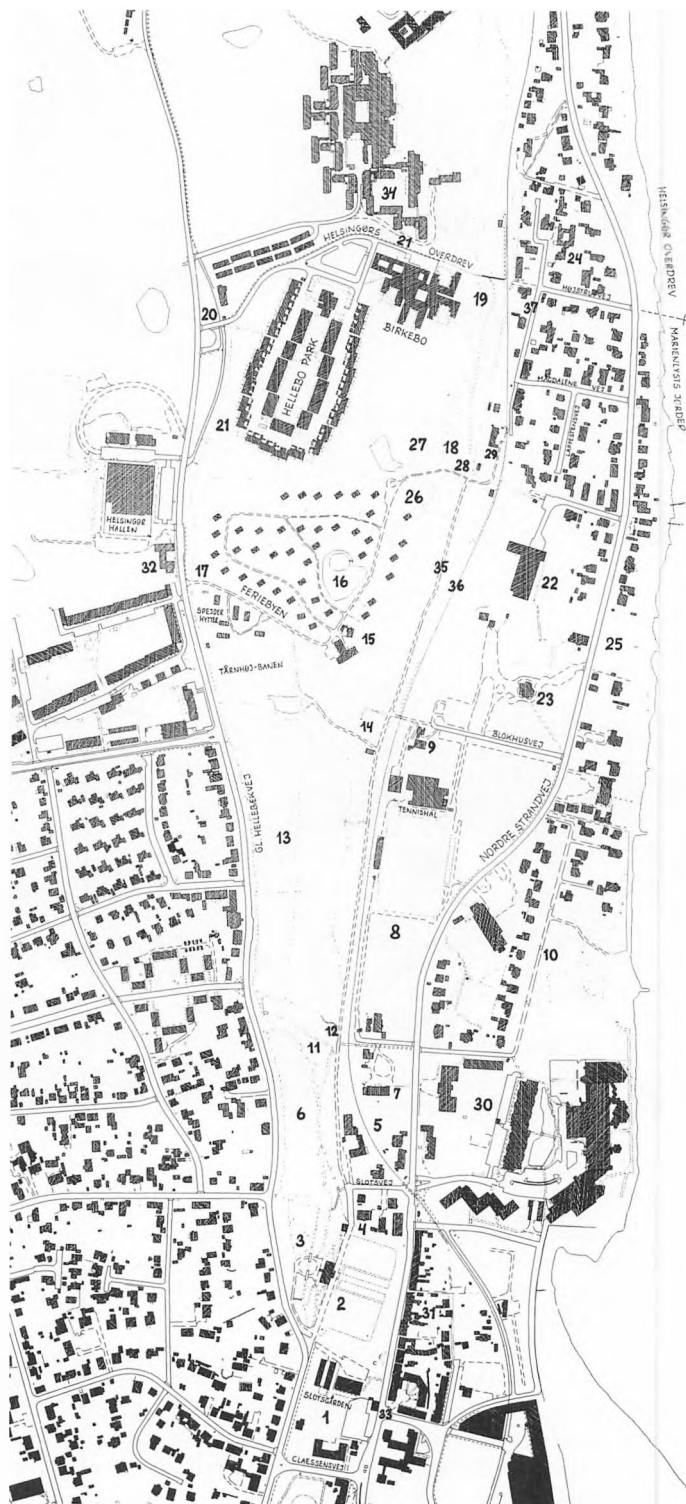

Kort fra 1915: Cyklebanen er nedlagt og kun voldene står tilbage. Alle strandgrundene er nu ved at være bebygget og glasværkets bygninger er nedrevet. Maalebordsblad, Geodætisk Institut.

Kort fra 1923: Her er ingen væsentlige forandringer sket, men kortet er medtaget, da det som turistkort er lidt mindre detaljeret og derfor mere overskueligt. O. Sparre Ulrich, Helsingør 1923.

Teknisk kort over Marienlysts Jorder og nærmeste omgivelser, som de ser ud i dag. Kortet er forsynet med numre tilføjet af forf., som henviser til nedenstående betegnelser. Digitalkort 1994, udarbejdet af Helsingør Kommune, Teknisk Forvaltning. Det kan anbefales tillige at se kortet i Helsingør Kommunes Museers årbog 1991, s. 34-35.

- 1) Marienlysts gamle køkkenhave, nu Slotsgården og skatteforvaltningen.
- 2) Marienlyst Slot og slotshave.
- 3) Slotshaven ovenfor bakken.
- 4) Her lå Den Kroghske Gaard og slotsgartnerboligen.
- 5) Sandhaven og Arboretet.
- 6) Gl. Kongens Have.
- 7) Petersborg, tidl. kaldet Den Kroghske Gaard.
- 8) De Adlerske Grunde, nu fodboldbaner m.m.
- 9) Villa Franka.
- 10) Nationernes Allé.
- 11) Rækkerenden.
- 12) Ophelia Kilde.
- 13) Marienlyst Skov med den tidligere cyklebane.
- 14) Bastionen ved Taarnhøj.
- 15) Her stod Taarnet.
- 16) Søen med Hjerteøen.
- 17) Her lå Gydehuset.
- 18) Her lå Kroghs landsted; senere Birkehøj.
- 19) Magdalenehøj.
- 20) Sadelmagerledet.
- 21) Stengærde markerende Marienlysts jorder.
- 22) Lappestens Batteri og Teknisk Museum.
- 23) Sommariva.
- 24) Her lå Godthaab Glasværk.
- 25) Strandjorderne.
- 26) Jorderig.
- 27) Himmerig. Her lå den Kroghske Have.
- 28) Verdens Ende.
- 29) Sophies Minde.
- 30) Hotel Marienlyst; gamle og nye bygninger.
- 31) Lappen.
- 32) Lille Godthaab.
- 33) Lappen I, »De Mezas Hus«.
- 34) LO-skolen med Højstrupgaard.
- 35) Cykle- og gangsti mellem Marienlyst og Højstrup.
- 36) Hornbækbanen.
- 37) Eremitvej.

Fra åbent ildsted til farve-TV

Fortalt af Else Børgesen

Lokalhistorikeren Christian Sørensen, der har nedskrevet og bearbejdet Else Børgesens erindringer, fortæller om beretningens tilblivelse: "I 1982 kom vi til at bo overfor Else Børgesen i Grydemosegård-bebyggelsen i Espergårde. Vi fik hurtigt et fint naboskab med mange hyggestunder. Else havde en fantastisk hukommelse og fortælleevne. Det gav mig ideen til at nedskrive hendes mange fint fortalte beretninger om sit liv og virke. Else – og sønnen, malermester Erik Børgesen – gav mig frie hænder til at offentliggøre denne interessante livshistorie. Den 27. april 1991 sluttede den da 95-årige Else Børgesen et langt og begivenhedsrigt liv. Hun fik sit sidste hvilested på Egebæksvang kirkegård."

Min barndom hos bedstefar i Harreshøj

Else Chrestine Børgesen, f. Henningsen blev født 1. november 1895 i Harreshøj. Hun er datter af Ejnar Aksel Henningsen, der var apotekersøn fra Næstved. Han var glarmestersvend i Helsingør hos Svendsen, hvor han også havde lært. Elses mor, Hanne Chrestine, f. Larsen i 1872, var datter af husmand Per Larsen og hustru Juliane i Harreshøj. Else havde også en yngre broder Marius født i januar 1899.

Da Else var en 4-5 år forsvandt hendes far. Moderen har aldrig over for Else omtalt faderens forsvinden. De boede hos bedsteforældrene i Harreshøj. En af årsagerne var, at bedstemoderen ret ofte var syg og sengeliggende. Det var Elses mor og bedstefaderen Per Larsen, der styrede livet i og omkring det lille husmandssted.

Else og hendes broder Marius havde et godt hjem hos bedsteforældrene sammen med deres mor. I forhold til tiderne den gang manglede de ikke noget i det lille hjem. De dyrkede alle mulige grønsager i haven, de havde høns, ænder og gæs samt en gris. Bedstefaderen var meget aktiv til langt op i årene.

Huset blev opvarmet af kakkelovne og i køkkenet var der åbent ildsted med et par trebenede stati-

ver til gryder og pander. Else var ca. 11 år, før de fik bygget et komfur i køkkenet. Ildstedet med den åbne skorsten var så stort, at de kunne lege gemme derinde, når fyret var slukket. Fyrstedet kunne aflukkes med en stor trædør. I den åbne skorsten blev flæskeskinkerne røget, og senere hængt op på loftet.

Barndomshjemmet i Harreshøj.

En af de få gange Else var på besøg hos sin fars forældre i Næstved, fik hun skarlagensfeber. Det eneste Else kan huske er, at da hun kom ud fra hospitalet, fik hun en glasæske med hvide mus.

Bedstefaderen, Per Larsen, var ualmindelig, fordi han allerede den gang holdt 8 dages ferie. Han var veteran fra krigen i 1864, en munter mand, der kunne lege med sine børnebørn og fortælle historier. Han havde fire brødre, som han besøgte i sin ferieuge. Da Else var blevet lidt større tog han hende med på disse ture. En broder, Hans Larsen, var ved banen. Han passede togledet ved Flynderupgård. En

*Jens Larsen,
bror til Elses
bedstefar.*

anden broder, Jens Larsen, havde et husmandssted ved Ørsholtgård i Gurre. Han og bedstefaderen havde været grynmalere på Kronborg Ladegård, som tilhørte staten. Else var med sin bedstefader i København og besøge en tredje broder, Jørgen Larsen, der var murerformand på Christiansborg, hvor Else var med nede i de store rum under slottet. I København så hun den første biograf og hun var ude og sejle på kanalerne, men først efter, at hendes onkel Jørgen, som hun kaldte ham, tog med. De var i Zoologisk Have og i de små haver i Pilealle; her var brødrenes koner med med madkurven. På de ture var onkel Jørgen og bedstefaderen meget muntre. En fjerde broder, Rasmus Larsen, boede på Frederiksberg, hvor han arbejdede på et væveri.

Elses bedsteforældre havde en søn og fire døtre. Datteren i Helsingør hed Jensine Madsen, f. 1871; hendes mand var savskærer. De boede i Murergade med 11 børn. En datter Karoline, f. 1865 boede i Humlebæk. Hendes mand Jens Andersen var ved banen, de havde 10 børn. En datter, Karen Marie, f. 1867 var gift med Sofus Larsen i Sorgenfri. Den fjerde af døtrene var Elses mor Hanne, f. 1872, der også havde sønnen Marius. Hun tog sit ungpigenavn Larsen igen efter, at manden havde forladt hende. Bedstefaderen Per Larsens søn Lars og hans kone Johanne boede i Hørsholm med tre børn. De dyrkede grønsager og blomster, som de solgte på Grønttorvet i København.

Alle de mange fætre og kusiner er væk nu, men Else kendte dem alle sammen, fordi de kom til Harreshøj 3. juledag på bedstefaderens fødselsdag. Han

var familiens samlingspunkt lige til det sidste. Elses bedstemor Juliane døde tidligt, hun var aldrig rigtig rask og tit sengeliggende.

Huset i Harreshøj var hendes barndomshjem, som hun arvede efter forældrene. Hendes familie var aldrig blevet omtalt, men i huset var der meget herfra af malm – og kobbering. Elses bedstefar var fra Uglesø mose ved Brunemark i Langerød, der ude hvor ridefogeden Hans Rostgaard i 1659 druknede sin hest. Bag skoven lå et lille husmandssted, som var hans barndomshjem. Bedstefaderen gik en gang om året på skovauktioner på Val-

Husmand Per Larsen med konen Juliane, datteren Hanne og 2-årige Else.

demarslund og Marianelund. Et par karle fra gårdene kørte brændet hjem om søndagen. De lånte heste og vogn på en af gårdene. Når de kom med første læs fik de kaffe, når andet læs kom, var der frokost. Derefter blev hest og vogn afleveret og om aftenen blev der serveret suppe. Det var et større arbejde at save brændet. Det foregik om aftenen, når bedstefar var kommet fra arbejde, så stod han og Elses mor uden for og savede i lyset fra petroleumslampen i vinduet. Men bedstefar kunne opfinde. Han konstruerede en savemaskine og ved hjælp af sønnen Lars og svigersønnerne fik han brændet savet. Han købte også krogede egegrene i skoven, som han lavede havemøbler af til sig selv og naboerne.

Om sommeren arbejdede Elses bedstefar som havemand på Esrumgård, og når kornet var modent fik han en tønde sæd, som skulle høstes på en dag; så var mor og bedstemor med ude for at hjælpe. Han skar også tørv på gården Skovlund om sommeren, både til sig selv og til bønderne der omkring. Som barn var Else med og kantstille tørvene. Else var med sin bedstefar alle vegne. I forårssæsonen, når han hakkede roer, var Else med kravlende på sine knæ og lugede. Når hun kom dødtræt hjem, fik hun fødderne i varmt sæbevand med brændevin i, det tog alt det ømme. "Jeg har altid måttet arbejde" siger Else, "det er nok fordi, jeg har været lidt nævenyttig."

Min barndoms jul

Fjorten dage før jul blev grisen slagtet og al slagtemaden lavet. Det var et stort arbejde, men så var der også masser af god mad til jul og resten af vinteren. Bedstefar lånte hest og vogn på gården Lottes Minde for at køre på torvet til jul og sælge fjerkræ og æg. Samtidig blev der købt ind til julen. Der skulle også købes forskellige ting, som bedstefar brugte, når han lavede træskostøvler. Vi var også i Murgade hos bedstefars datter Jensine med lidt slagtemad og frugt til julen. Engang tog Marius og Else til Helsingør. Det var nogle dage før jul. De havde fået 1 krone til deling af frk. Larsen på villa Godhavn. Else købte en æske klodser til Marius, hvad Else selv fik, husker hun ikke.

På tilbageturen tog de toget til Kvistgård. På den videre vej hjem til Harreshøj blev det et forfærde-

Sofus Larsen og hans kone Karen Marie, datter af Per Larsen. De boede i Sorgenfri, han arbejdede på Lyngby Station.

ligt snevejr. De var bange for de store grantræer med sne på i Krogenberghegn, og der var ingen trafik, så de kunne få kørelighed. Det blev en lang gåtur for dem, men de havde støvler på, i modsætning til om hverdagen hvor de gik i træsko.

Den 24. december stod de tidligt op for at spadse-re til gården Lottes Minde og hente mælk. Else fik et trekantet sjal om ryggen for ikke at fryse, men før de gik, satte hendes mor gær og safran på kakkelovnen til æbleskiver. De brugte safran for at give dejen farve, og kun et enkelt æg. De skulle jo sælges, det var en del af deres indtægt. Når de kom tilbage med mælken, blev æbleskiverne lavet. Det var med ølgær, ølmanden kom med et anker øl, som de tappe-de af. Det kunne gære så meget, at det satte sig i spundsen, og den gær kunne de tørre og bruge. Senere på formiddagen smagte de på sylten med en kop kaffe og æbleskiver bagefter. Rugbrød købte de hos Havreholm-bageren og sigtebrød hos bageren fra Esrum, der kørte rundt med salgsvogne.

Juleaften var de alene med bedsteforældrene. Middagen bestod af flæsketeg og et stort stykke kogt skinke med hvidkål. Juletræet var bl.a. pyntet med kagemænd. Da Marius var mindre, kravlede han rundt om træet og spiste de nederste kage-

Mosteren, Karoline og Jens Andersens børn i Humlebæk. Fra venstre: Bodil, Aage, Frode, Agnete (emigrerede senere til USA) og Otto. Forrest står Charles.

mænd. Et år fik Else dukketøj, som hendes mor havde lavet. Et andet år fik hun en lysegrå, strikket underkjole med røde striber. Den var strikket på et strikkeri i Esrum, hvor Elses mor af og til kom og maskede for dem.

Når familien kom på besøg 3. juledag til bedstefars fødselsdag, var der gerne nogle af dem, som overmattede. Børnene fik tæpper og lagner, og deres soveplads var i høet oppe på loftet. Det syntes de var vældig sjovt, der duftede bl.a. af æbler, som lå på lager. Et år var vejret så mildt, at de legede "To mand frem for en enke" ude på vejen, men Else var sur, hun skulle blive inde i køkkenet og passe på, at chokoladen ikke kogte over.

Nytårsaften fik vi skinke og grønlangkål, og til frokosten var der lavet rullepølse, blodpølse, finker, og fedtegrever, men ikke leverpostej. Der blev også kogt en stor gryde hvidkål med flæsk i. "Vi fik altid god mad, der manglede ikke noget, men til hverdag var maden mere primitiv end i dag" fortæller Else, "det var kål, ærter og suppe og til frokost sild og kartofler." Om efteråret kom fiskemanden i hestevogn og solgte høstsild, som bedstefar selv saltede ned. Vi fik bl.a. stegte spegesild, som blev lagt på en ildtang og stegt inde i ilden. Allerede den gang lærte Else at spise saltsild.

Der blev også lavet nytårsløjer den gang. Folk kom og skød små kinesere af, så blev de budt ind til æbleskiver og sød snaps. På gården Skovlund, hvor bedstefar slog sten om vinteren, var et par børn. De kom sammen med deres private lærerinde og ønskede godt nytår, medens den ældre søn fra gården kom ridende på besøg. Der var nogle som fyldte ærter i en opustet svineblære, den hvinede når de gned på den. Mange af bønderne skød nytår ind med deres jagtgevær, og andre lavede ulykker. De flyttede vogne og "sager", eller puttede et halmknippe i skorstenen så røgen slog ned. Hos Else har der aldrig været ballade, der kom folk bare og fik æbleskiver og sød snaps.

Om vinteren, når bedstefar ikke havde andet at bestille, skar han pilekviste, som han flettede kurve af. Han skar pilene i bøndernes hegn og så flettede han avnekurve til dem for 50 øre stykket. Efterhånden lærte Else også at flette. Hendes første arbejde var en kurv til æg. I vinterperioden blev bedstefar også tilsagt til snekastning, og så kom kanerne frem fra gårdene. Som lille var Else ret ofte syg – doktor Main fra Nyrup sagde engang til Elses mor "se så nu er Else altså rask." "Rask?" sagde hendes mor "med sådan nogle arme og ben, som hun har (de var tynde)." "Ja, men hun er sund," sagde han.

Inden hun kom i skole havde hun haft alle mulige sygdomme. Det begyndte i to-tre års alderen i Næstved med skarlagensfeber.

Skoletiden

Else begyndte sin skolegang i 1902, i den gamle Rytterskole i Tikøb. Bygningen lå lige ud til vejen med en indgang midt på huset. Skolen var ikke stor – kun to klasser, en stor og en lille stue med vinduer til begge sider og i gavlen. Opvarmningen var en stor kulfyret ovn, og på væggene hang billeder af dyr. I den ene klasse sad eleverne to og to, i den anden klasse sad de fire og fire.

Børnene havde kun skolegang hver anden dag. Første og fjerde klasse den ene dag og anden og tredje klasse den anden dag. Vi mødte i skolen den første dag med en ABC bog, en tavle og en griffel. Alle vores skoledage begyndte med en sang og en bøn, hvor vi skulle stå op. Der efter blev vi råbt op og noteret i protokollen, at vi var kommet.

Elses første lærer hed Chr. Hansen. Han var ved skolen fra 1871 til 1906. Hans datter underviste et par timer hver 14. dag i håndgerning. Den anden lærer hed Niels Sørensen Skovbakke. Han var ved skolen fra 1906 til 1910. Chr. Hansen blev i 1906 afløst af førstelærer Peter Valdemar Hermann, som var ved skolen til 1937.

Else fortæller, at det på sin vis var træls at gå i

*Marius Larsen,
født 1899,
Elses yngre bror,
fodermester,
anlægsgartner
og havemand.*

*Førstelærer
Chr. Hansen,
Tikøb skole
1871-1906.*

skole. Hun var kun ganske kort tid i 1. klasse, hvorefter hun blev sat over i 2. klasse. Her blev hun sat til at læse med dem, der ikke kunne. Hun kom hurtigt op i 3. klasse og da hun fyldte 10 år, kom hun i 4. klasse. Else siger selv, at hun var et fremmeligt barn, hun havde jo haft sin bedstemor Juliane til at lære sig bibelhistorie og salmerne. Skolelæreren kunne godt finde på at sige “sæt dig ned Else og lad de andre også sige noget.”

Der blev undervist i almindelige fag, bibelhistorie og salmevers, katekismus, naturhistorie, atlas og geografi. Der var ikke noget med sprog. Desuden havde de regning og dansk, skrev stil og skønskrift. Det var en streng tid for et barn, at skulle gennemgå det samme pensum i fire år, til hun var fjorten.

Else var meget udadventt, hun kom jo meget rundt med sin bedstefar, så hun havde nok at skrive om i skolen. Læreren sagde, at hun var fantastisk til at skrive stil, fordi hun fik det hele med. Else kaldte eleverne i 1. klasse “mine små børn.” I de fire år, hun gik i 4. klasse, legede hun med de små og tog sig af dem. De søgte altid hen til hende. Der var også en pige, Magrethe Andersen fra “Djævlhøjgaarden”. Hende og Else fulgtes ad gennem skoleårene. Da de kom i 4. klasse, sad de som nr. 10 og 11, men lærer Hermann var streng, de skulle op og sidde som nr. 1 og 2, der skulle de sidde resten af deres skoletid.

Der var også en dreng Peter, der var nr. 1 i klassen. Han var søn af tømrer Carl Petersen i Harreshøj. Else blev tit drillet med ham, fordi de mødtes, når de gik efter mælk på gården Lottes Minde. Magrethe var meget misundelig på Else, for hendes møder med Peter. Som voksen blev Magrethe og Peter forlovede. De blev senere gift og flyttede hjem på hendes fødegård. Han var møllebygger, men de er begge døde nu.

Else fik tilbudt en friplads på Almenskolen i Helsingør. Hun kunne få fripladsen og enkelte bøger, men hun skulle have et sted at bo og noget andet tøj. Hendes mor kunne ikke klare det alene, så den skole måtte hun undvære. Elses mor måtte tage, hvad hun kunne få af arbejde. Hun var kogekone gennem mange år, desuden ekspederede hun hver formiddag i butikken på Tikøb mejeri. Hun havde også nogle små jobs i præstegården. De første år af sit ægteskab malkede hun på gårdene, men skulle også passe sin mor Juliane, der tit var syg og sengeliggende. Men Else har nået det, hun skulle, alligevel. Hun har haft en dejlig – men streng barndom, sådan var tiden.

Der var mange andre børn i Harreshøj, men det var altid Else, der skulle hente medicin eller alderdomsunderstøttelse hos sogneforstanderen. Var nogen syge blev der også altid kaldt på hende. “Jeg

fik en seddel med, når jeg gik i skole. Den afleverede jeg i køkkenet på Tikøb kro, så ringede de til doktoren i Nyrup, det kostede 30 øre. Der var kun telefon på kroen og kommunkontoret.” Når Else kom fra skole, var støvlerne stillet frem. Så skulle hun gå til Esbønderup apotek og hente medicin, en tur på ca. 6 km hver vej. En gang måtte Else vente, medens medicinen blev lavet. Det blev sent og meget mørkt, inden hun nåede hjem. Apotekeren fulgte hende ud på trappen og sagde “Jamen barn dog, skal du gå hjem i det mørke?” han vidste jo, hvor hun boede. Der var hverken gadelygter eller transport. Det værste for hende var turen over Tingbakken, hvor der var meget mørkt med store træer og turen uden om var en stor omvej. På vej til apoteket gik hun og sagde til sig selv, “du går ikke over Tingbakken på vejen hjem”, men da hun nåede til skoven, løb hun alligevel over Tingbakken, for der kunne hun se lysene nede i Esrum. Så var hun ikke bange længere, men på den anden side af byen ved Esrumgård, var der en stor nøddehæk, som gjorde hende bange, nu løb hun igen, alt hvad hun kunne.

Folk sagde altid, at Else var så glad “at selv træskoene smilede”. Else siger selv, at hun nok har været en fremmelig en, der ikke gik af vejen for noget. “Men engang imellem sagde mor nej – nu skal du hjælpe til her, nu skal der bestilles noget. Jeg fik somme tider nogle øretæver af min mor og dem siger jeg tak for. Når jeg tænker på det bag efter, så hjalp de alligevel. Jeg kunne være stædig og have en mening, og mor var meget ivrig.”

Skulle folk på hospitalet den gang, var det en af kommunens to sygevoogne, som kørte patienten til Hillerød eller Esbønderup.

Det var en lang, drøj affære for den syge. Det begyndte med, at man fra Tikøb kro ringede til lægen i Nyrup, der så kom i ponnyvogn i løbet af dagen. Når lægen kom hjem igen, ringede han til et af hospitalerne i kommunen, der hentede patienten – mange gange først dagen efter. Efter en tur til Hillerød kunne der være en ny tur fra Hornbæk. Det hændte, der også måtte køres om natten. I andre tilfælde kom folk slet ikke på hospitalet, men måtte passes hjemme.

Når Else gik fra skole, hentede hun Amtsavisen med hjem. Den holdt de sammen med bogbinder Lars Mikkelsen i Harreshøj. Her lærte hun mange

Rytterskolen i Tikøb, grundlagt 1721. Nedlagt som skole 1912.

Tikøb skole på skovtur til Zoologisk Have i 1905.

forfattere at kende, ved at læse bøgerne, der lå til indbinding. Han indbandt engang gratis en lille bog til hende. Den hed "Raadgiver for Hus og Hjem paa Land og i By", og var et gratis følgeblad til Illustreret Familie-Journal, 4. Aargang 1888. Else har en bog mere af samme slags fra 1901, som hun fik af kommunesekretæren i Tikøb.

Else fortæller: "Jeg læste alle vegne, også når jeg kom fra skole. Somme tider har jeg nok glemt et og andet, som jeg har fået besked på. Var det ikke gjort, når mor kom hjem, kunne der godt vanke en på kassen.

Else har kun en gang fået en på kassen af sin bedstefar. Årsagen til den var en særling, som boede på Tikøb kro. Han blev kaldt for Tulle Jens. Folk morede sig med at drikke ham fuld, så blev han tosset. En søndag aften var han kommet ind på

bedsteforældrenes havegang og holdt et farligt hus. Bedstefaderen og Else gik ud, hvor Else sagde, at hun ikke ville have Tulle Jens ind i brændehuset. Morfaderen kunne ikke tåle, at der blev brugt øgenavne til nogen. "Du skal ikke kalde nogen for Tulle Jens, jeg vil ikke høre det" sagde bedstefaderen og så fik Else en på siden af hovedet. En yndet spøg med Jens var, at sætte andre etiketter på ølflaskerne, han kunne smage forskel på de forskellige sorter. Han sagde ikke Tuborg eller Wiibroe, når han smagte, men "du lyver, du narrer mig." Han var ellers meget skikkelig, når han gik og hjalp til ved kroen. Folk i Tikøb kunne godt lide ham, så da Tulle Jens døde, sagde beboerne "nu skal Jens have en fin begravelse," men så sagde sadelmageren, at i stedet for en flot begravelse skulle man sætte en mindesten for Jens – og derved blev det. "For ham fik jeg

en øretæve af bedstefar” siger Else “det har jeg aldrig glemt.”

Else fortæller om gamle Marie Gunnensen i Harreshøj, som hun holdt så meget af: “De kaldte hende “lille Marie” og svigerdatteren “store Marie”. Lille Marie gik til kilden med åg og hentede vand i spande, de havde ingen vand hjemme. Hun sagde til børnene “når jeg engang falder bort, skal I ikke græde, I skal lege.” Da hun døde, var vi en flok børn der legede og dansede ude på vejen. Der var også “Bynke Maren”. Hun samlede bynke til apoteket, det var en vildtvoksende kurveblomst. Hun samlede også uldtotter, som fårene havde afsat i buske og på grene, det spandt hun tråd af.”

Murerformand Jørgen Larsen og kone. Han var bror til Elses bedstefar.

Tikøb kirke.

Else gik i søndagsskole i Tikøb. Hun fik 10 øre i lomme penge om ugen af sin bedstefader. De blev fordelt med 2 øre til Børnebladet i søndagsskolen og 2 øre til sparebøsssen, som var en neger, der nikkede med hovedet, når han fik penge. De sidste 6 ører købte hun kager for.

Da Else var blevet en stor pige, blev hun en gang om ugen sendt til Helsingør med æg. Hun spadserede til Kvistgård station med æggene i en kurv med hakkelse, men en dag gik det galt. Hun faldt og smadrede alle æggene, som skulle være leveret til en forretning på Esrumvejen. På den ugentlige tur til Helsingør, havde hun varer med hjem, som mosteren i Muregade hjalp hende med at købe. Elses moder havde snakket med sognepræst A.C. Kaae i Tikøb om at få hende ud af skolen til konfirmationen i oktober 1909, hvor hun manglede 1 måned i de 14 år. Præsten svarede: “Ja – hvis vi må få hende i præstegården som lille pige i køkkenet.” Hanne blev vred: “Nej, så skal Else passe sin skole.”

Hanne kom i præstegården til vask og strykning. Præstefruen og de fire døtre gav meget strygearbejde. En dag kom pastor Kaae ud i køkkenet til Elses moder lige efter en eksamen i skolen. Han sagde: “Det er en dygtig datter De har, Hanne.” Elses moder svarede: “Ja, det ved jeg da godt.” Hun var ikke

sådan at hyle ud af det. Præstefruen Ellen Kaae og døtrene samt stuepigen var gode nok, men Elses moder havde svært ved at enes med den gamle kokkepige Louise, der var meget sær. Derfor skulle Else ikke underlægges hende i køkkenet.

Konfirmationen

Else blev konfirmeret i april 1910 i Tikøb kirke af pastor A.C. Kaae; hun var nu 14½ år gammel. Der var 16 konfirmander, 6 piger og 10 drenge fra Tikøb og omegn. Pigerne var veninder gennem mange år, men nu er Else den sidste af dem.

Familien gik fra Harreshøj til kirken, der var kun et par kilometer hver vej. Med sig havde de en forældreløs pige, Elna fra Aspegården, hvor hun var i pleje. Efter den kirkelige handling skulle Elna hjem til arbejdet på gården. Men ud på eftermiddage kom hun og festede med hos Else. Medens familien var i kirke, kom stuepigen og kokkepigen fra præstegården hjem til Else og lavede lagkage. Af præstens døtre fik Else et broderet forklæde. Blandt andre gaver til konfirmationen fik Else også 2 kroner af sin morbror Lars Larsen. Hendes mor syntes, hun skulle købe noget til sig selv for pengene. Hos guldsmed Ditlev på Torvet i Helsingør købte hun et sølvkors med kæde. Den svend på værkstedet, der

lavede korsene, fik senere selv forretning i byen.

For nogle år siden havde Else sit sølvkors til reparation. I forretningen huskede de udmærket de sølvkors. De tilbød at lægge det i en gaveæske, de troede det skulle foræres bort. Men det kors, som hun har båret i de mange år, vil Else ikke af med. Else hørte intet fra sin far eller hans forældre i Næstved til sin konfirmation – “nå det var også lige meget, vi havde jo bedstefar” siger Else.

Nu skal Else ud og tjene.

Den lykkelige barndom hos bedstefaderen i Harreshøj er forbi. Else er blevet voksen, nu skal hun ud og forsørge sig selv. Hendes første plads blev i Klostermosens købmandshandel på Gurrevejen. Købmand Andersen stammede fra Langerød og hans kone var gårdmandsdatter fra Dageløkke. Else skulle hjælpe til både i huset og forretningen, men det gik hurtigt over til, at hun kun skulle være med i butikken, som var hendes store interesse. Husholdningen og de fire børn tog købmandskonen sig af. Op ad formiddagen passede Else ofte butikken alene, købmanden havde travlt i sin have og hans kone havde huset og børnene.

De mange folk, som kom i butikken, var fra omkringliggende arbejdspladser – især fra Klostermo-

*Sognepræst i Tikøb
Alfred Cameron Kaae
(1848-1919) og hans kone
Ellen, født Björnsen på
Gurrehus (1866-1943).*

Else Henningsen ved sin konfirmation i april, 1910. Kjolen blev syet på systuen i Esrum, hvor Else senere fik tilbudt en læreplads.

segård teglværk, der også havde et stort landbrug og egen smedie. På Lerbakken lå Ejnar Lassens planteskole, de havde også mange folk, bl.a. elever fra både Tyskland og Finland. Birkedal savværk ved Kongevejen havde også en del folk i arbejde. Lige fra tidlig morgen var der travlt i butikken. Mange skulle handle inden arbejdstid, især øl og snaps. Derfor åbnede de allerede klokken 6 om morgen. Der var ingen problemer med de mange forskellige mennesker, der kom og handlede. Else kunne snakke med dem alle sammen.

De daglige kunder fik deres indkøb noteret på en tavle, som hang i butikken. Så kom de fredag eller lørdag og afregnede. Else, som var god til regning fra skolen, førte hele regnskabet. Om hverdagen lukkede de butikken kl. 8. (20) og om lørdagen kl. 11 (23), herefter skulle hun gøre butikken ren. I teglværkernes højsæson var det almindeligt at holde et par timer åbent om søndagen, hvor hun måtte blive og ekspedere. Hen ad formiddagen havde hun fri og kunne tage hjem.

Med en løn på 4 kr. om måneden plus kost og logi blev Else 16 år før hun havde tjent til sin første

cykel. Senere hen fik hun dog 10. kr. om måneden. De første år gik hun på sin fridag til Harreshøj, en tur på ca. syv kilometer hver vej. Ved Valdemarslund i Gurre gik hun ad den gamle kirkesti gennem skoven til Tikøb, det forkortede vejen lidt.

Drikkeri mellem arbejderne var noget man i forretningen meget sjældent så, bl.a. fordi der ikke måtte drikkes ved butikken. Det var egentlig kun de dage, hvor man på teglværket tømte den store ringovn for sten. Det krævede væske på grund af den stærke varme. Der kunne være arbejdere, de ikke syntes om, men i det store og hele gik det godt.

Else manglede ikke omgangskreds i årene hos købmanden. De var en lille gruppe unge, som mødtes og morede sig sammen. På Lerbakken boede en oberstløjtnant Schmidt; han havde kusk, to kokkepiger og stuepige. Herskabet på Dithmers teglværk havde også kusk og tjenstefolk. En yndet leg mellem de unge var, at kilde hinanden, men Else kunne holde sig alvorlig, derfor lod de hende være i fred.

Else fortæller om en, som hun selv siger, ufor-skammet historie. Medens hun var hos købmanden, var de en del unge mennesker, der morede sig oven

Elses sølvkors med kæde. Pris 2 kr. i 1910.

på den store ringovn på teglværket. En mand, der lå og sov rusen ud, pyntede de som et lig med et lagen og blomster. Han var lidt til en side, men en skikkelig fyr, han tog det hele meget pænt. Else har truffet ham senere, han nåede endda at blive gift.

Else var hos købmanden i to år, men så forlangte hendes mor, hun skulle have en uddannelse. Hun skulle lære at sy, men det ville Else ikke. Hun sagde alligevel sin plads op. Købmandens kone spurgte Else, om hun kunne hjælpe hendes søster og svoger lidt, de ejede "Andreas Minde" ved Kongevejen. Søsteren var kommet til skade med det ene ben og hendes tjenestepige ventede barn, så det blev ikke til ret meget med hende. Else måtte klare det hele – både vask, rengøring og madlavning. Desuden var hun hele det første år hos købmanden hver fredag aften, fordi hun var så kendt med regnskaberne. Den nye pige i butikken kunne ikke omgås folkene, hun var alt for sær, men det var heller ikke let at tage tonen mellem alle de mandfolk. Else kendte og respekterede de, hende har de aldrig generet, men det blev rent galt, da hun rejste. Hver dag spurgte de efter frk. Henningsen. Når Else så kom fredag aften, var der liv og glæde i butikken.

Else blev på Andreas Minde efter fruene var rask. Det var et sted, hun kunne lide at være. Hun malte morgen og aften og var med i markarbejdet. Men Elses mor var godt vred, hun havde jo skaffet hende en syplads, som hun ikke ville have. Moderen blev ved med at plage Else, i det 1½ år hun var på gården, "om at lære noget eller komme i et ordentligt hus." Hun syntes, det var forfærdeligt, at Else skulle malke to gange om dagen, som hun selv havde måttet gøre mange gange. Else tog sig ikke af al sin mors snak, hun var stædig og blev på gården.

En sommeraften i 1914 kørte Else og en datter på gården, en cykeltur til en morbror i Dageløkke. Han fortalte, at militæret havde været på gården og udskrive heste og vogne. På grund af den truende krigsfare var der nu mobilisering og der ville blive ringet med alle kirkeklokkerne næste morgen. Næste morgen ved 4 tiden var Erna og Else ude på marken og malke køerne. Her møder de karlen Hans Peter. De siger til ham, "nå nu skal du snart i krig, du bliver indkaldt." Hans svar var, "tossedetøser, hvor kan I komme med sådan noget sludder."

*Else
(stående)
og datteren
Karen
fra gården
"Andreas
Minde".
Foto 1914.*

Senere på dagen var Else en tur hos købmanden. Ude ved Prøvestensbakken mødte hun Hans Peter med fuld oppakning, så nær var mobiliseringen. Alle broerne langs Kystbanen blev besat af militæret fra Kronborg, for at bevogte dem mod sabotage. Om aftenen var Else en tur i Helsingør. Her kom alle sommergæsterne fra Nordkystens sommerhuse, de ville hjem til København.

En dag i sommeren i 1914 kom Elses mor cyklende ud til Andreas Minde, hun ville tale med Else om at tage en anden plads. Det ville Else godt. En vinter mere på gården ønskede hun ikke. Der var en ledig plads på kommunekontoret i Tikøb hos kommunesekretær Anton Christensen. Hun skulle være i huset, og i fritiden hjælpe til på kontoret. Else kørte op og aftalte med sekretæren, at hun skulle tiltræde pladsen til november. Det var en god plads, bl.a. fik Else hjælp til det grove husarbejde. Lønnen var 18 kr. om måneden plus kost og logi.

Else kendte kommunekontoret fra sin barndom. Det var i 5-6 års alderen hun kom på kontoret med sin mor, som gjorde rent i lokalerne. Hun kan stadig huske det lave, mørke kontor, hvor kommunesekretæren sad og skrev. Her stod kommunens gamle

pengekasse på en taburet. Når de var på kontoret, stod hun gerne og raslede med hanken på pengekas- sen. Det var vældigt sjovt, men det syntes de andre ikke. Senere i sin skoletid kom Else jævnligt på kontoret, bl.a. for at hente attester og betale penge.

Else begynder i sin nye plads.

Den 1.november 1914 tiltrådte Else sin nye plads hos kommunesekretæren. Han var en meget bestemt mand, der havde en lang arbejdsdag. Han gik sjældent fra kontoret før ved sengetid. Han havde et par hjælpere på kontoret, som han selv måtte aflønne. De fik bl.a. kost og logi. Oppe på 1.sal sad en af hjælpere, en ældre mand de kaldte "Kammerråden".

I de 4 år fra 1914 til 1918 verdenskrigen varede, var Else hos kommunesekretæren, hvor hun deltog i alt forefaldende arbejde på kontoret. Hun holdt styr på arkivet, ordnede breve og skattelister.

Det hændte også, at Else måtte ud med rationeringsmærker, der var jo krig og stor mangel på varer.

Det var her på kommunekontoret Else mødte sin Johannes, som hun fire år senere blev gift med.

Johannes Børgesen var en ung malersvend, der arbejdede formalmester Julius Rasmussen i

Espergærde. Han havde alt malerarbejdet for kom- munen, som Johannes gik og lavede. Økonomaen i det store fælleskøkken havde en søsterdatter i køk- kenet, som de kaldte Guddi. Hun var ven med Jo- hannes, men det var Else han fik.

Da Johannes kom ind som soldat blev han syg. Militærlægen sagde det var noget med maven. De troede han simulerede for at undgå soldatertiden. Til sidst var der en oberstløjtnant, som tog affære og fik ham sendt på hospitalet, "men hvis du simu- lerer bliver du puttet i fængsel."

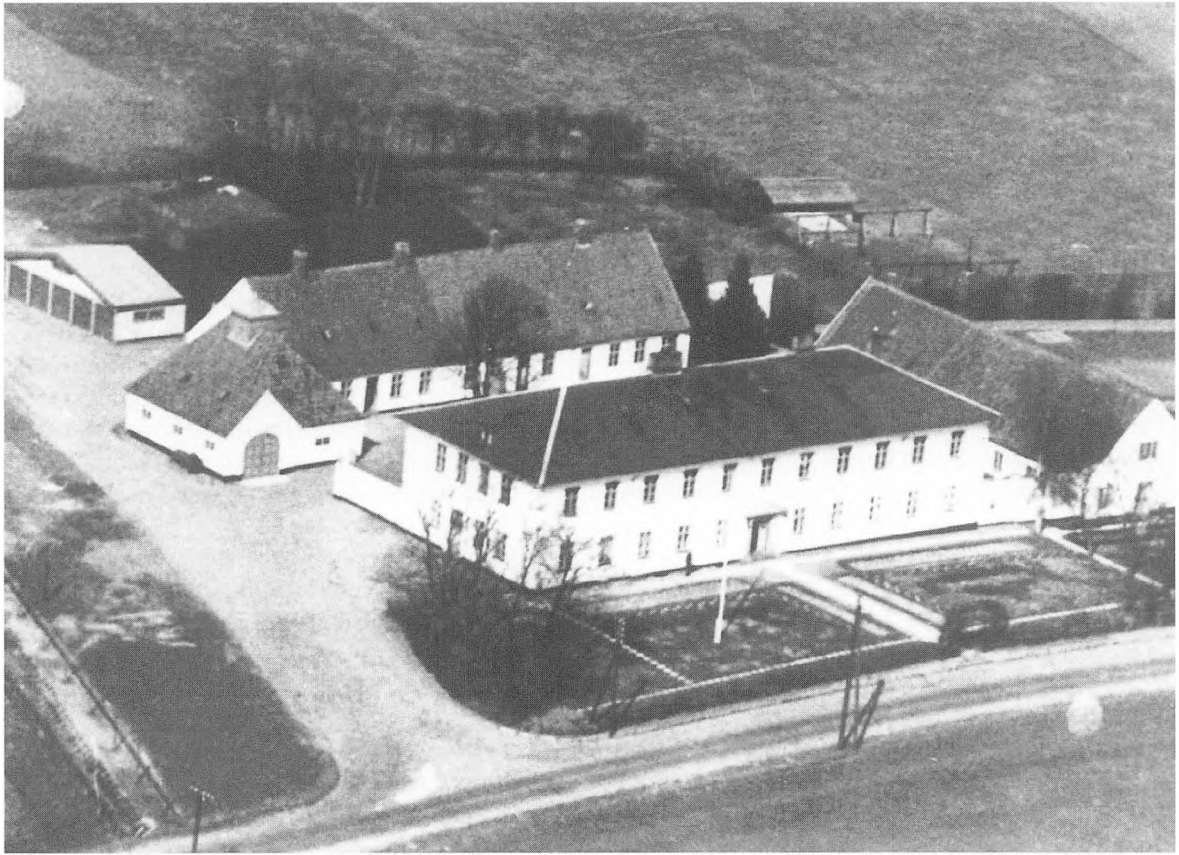
Johannes blev indlagt i Idrætshuset i København, som var lavet om til lazaret. Den overordnede mili- tærlæge udtalte, at hvis han var kommet nogle dage senere, kunne det have kostet ham livet – Johannes havde nemlig en alvorlig lungehindebetændelse. I den sal, hvor Johannes lå, var de over 200 mand og for at gøre det endnu værre, var det streng vinter uden for. Lægen, der undersøgte Johannes, så hans papirer, slog et rødt kryds over dem og sagde, "du kommer aldrig ud og ekcercere mere." Mili- tærlægen ville sende Johannes på et sanatorium, men det nægtede Johannes "fordi han skulle gå i uniform". Johannes lå og var meget syg. Hans for- ældre i Mørdrup, Andreas og Hansine Børgesen, var gamle. Derfor rejste Else ind og besøgte ham. Militæret sendte bud til hans forældre, at han var blevet kasseret. Den overordnede militærlæge Permin lavede en skrivelse om behandlingen af Jo- hannes, der virkelig var syg og ikke simulant. For at give ham oprejsning blev skrivelsen læst op foran kompagniet før han blev sendt hjem.

Men Johannes var meget træt og afkræftet da han kom hjem. Kommunesekretæren inviterede ham til at bo hos dem et par uger.

Doktor Bang fra Nyrup tilså Johannes. En dag sagde han til Else, "I skulle gifte jer, ellers får vi ham aldrig rask", – han skal have noget at tage sig til. Men Johannes ville ikke giftes, han mente, han havde tuberkulose. Når Else kaldte på ham ved spi- setid, var han ikke sulten, han ville hellere hvile sig. Johannes og Else kom meget sammen i de tre uger han boede hos dem. Det gav anledning til en morsom episode. Den ene af kommunens assisten- ter, som hed Kofod, havde en dag udtalt, "Ja – hun skal nok have en unge". Han fortsatte, "Jeg vil lade mig skyde på det". Han var også regimentsmusiker

Tikøb kommunes pengekasse. Nu på Flynderupgård Museet.

Den gamle Tikøb kommunes administrationsbygning ca. 1900.- I den store bygning mod vejen lå alderdomshjemmet. Til højre sindssygeafdelingen. Den bageste bygning rummede kommunekontoret.

på Kronborg og blev senere forflyttet til Sønderborg. Det har senere ærgret Else, at hun aldrig traf ham igen og kunne sige, "du skal skydes, skal du".

En dag var de en del unge ude på cykeltur. Da de kom til nogle bakker bad de Else om ikke at anstrenge sig, hun måtte hellere gå. "Hvorfor må jeg ikke køre?" sagde Else leende, hun havde fået at vide hvad Kofod havde sagt om hende. Der skete stadig ikke noget med Else, året gik og de unge blev rigtig godt flove. Den ene af de unge mænd, som havde stukket meget til Else, var gårdmandssøn fra Nygård. Han havde 2 kærester og fik børn med dem begge to – det må være nemesis.

Johannes kom så meget til kræfter, at han kunne begynde hos sin mester igen. Doktor Bang og kommunesekretæren blev ved med at sige, at de skulle gifte sig. Trods de svære tider i krigsårene lovede malermester Rasmussen og kommunesekretæren, at de nok skulle hjælpe dem, når de blev gift.

Else og Johannes blev viet i juni 1918 i Tikøb kirke, men blev boende i Harreshøj, i et lille hus ved siden af bedstefaderen lige til november, hvor de flyttede til Mørdrup. Da de var blevet gift, sagde Else sin plads op hos kommunesekretæren. Hun tog et midlertidigt arbejde på gården "Skovlund", hvor broderen Marius var fodermester. Gården blev dre-

Gården "Skovlund"s mandlige folkehold, 1918. Øverst står Elses bror Marius. Til højre i sort tøj to sønderjyske gårdmandssønner.

vet med en bestyrer. Ejeren boede der kun om sommeren. For Else blev det et altnulig job. Hun deltog både i malkning og markarbejde. Men så bad de hende stå for al madlavningen til gengæld skulle hun slippe for at malke. Hun kunne ellers godt lide at arbejde med dyrene, men det var lige rigeligt, at Else og to andre piger hver skulle malke 18 køer to gange om dagen. De havde flere sønderjyske karle på gården, bl.a. to gårdmandssønner, der havde gemt sig i Nordsjælland, for at undgå tysk krigstjeneste. Da våbenhvilen kom i november 1918, rejste de hjem. Elses broder Marius, der var fodermester på gården, var hendes modsætning. Han interesserede sig ikke for sine omgivelser, på samme måde som Else gjorde.

Marius passede sine køer og heste, som han var ansat til, men han havde til gengæld et eget tag på dyrene. Han kunne kalde hestene til sig ved at fløjte. Gårdens tyr, som ellers var meget svær at omgås, kunne Marius endda ride på.

Else og Johannes flyttede 2. november 1918 til Mørdrup. De skulle bo ved Johannes forældre, i det lille bindingsværkshus nede i baghaven (nu Mørdrupvej 121). Her fik de deres søn Erik i 1919. Johannes' forældre, Andreas og Hansine Børgesen, boede selv i huset ud til vejen. Johannes' far havde været hjulmand i Mørdrup, han døde i 1933.

Bedstefaderen i Harreshøj dør

Per Larsen, der nu var over 85 år, var ret ofte syg. Han kunne ikke rigtig tage sig sammen til noget mere. Det sidste år han levede, skiftedes Else og moderen til at være hos ham om natten. Han døde i maj 1920. Han blev begravet pinse lørdag d. 22. maj på Tikøb kirkegård. Inden han døde, havde han selv bedt om ikke at blive begravet på en søndag. Begravelsen foregik fra hjemmet i Harreshøj. Han blev båret fra smedien i Tikøb og op ad kirkebakken. Sønnen i Hørsholm, Lars Larsen og konen blev meget fornærmede, fordi faderen skulle begraves på en lørdag. Den dag skulle de på Grønttorvet i København med pinseliljer og andre varer. Men det tog Elses mor sig ikke af. De kunne komme eller lade være, der blev ikke gjort stads af nogen. Sådan havde bedstefar også været.

Begravelsen blev afholdt hos naboen med frokost og middag. Ved en sådan lejlighed gav de omkringliggende gårde mælk, fløde og andre varer – det var

Malermester Johannes Børgesen og hans kone Else med sønnen Erik, Mørdrup 1922.

Harreshøj 3. juledag 1919. Per Larsens sidste fødselsdag. Bagest Johanne og Lars Larsen samt Johannes Børgesen. Foran fra venstre Aage og Karla Andersen, Else Henningsen, hendes mor Hanne og sønnen Marius. Forrest fødselaren med sin hund Kvik.

en gammel tradition. Frokosten blev serveret inden de kørte til kirken og efter begravelsen var der kaffe. Middagen var oksekødsuppe med boller og grønsager. Efter middagen kørte mændene en tur til Esrum kro, medens kvinderne blev i Harreshøj. En begravelse var ikke noget sørgeligt, når det var et gammelt menneske, men en festlig afsked med afdøde. Datteren Hanne arvede Per Larsens hus i Harreshøj, men var ikke glad for at bo i huset nu, de alle sammen var væk.

Tiden i Mørdrup

På Mørdrupvej 110 boede en enkemand, Hans Jensen, der søgte en husbestyrerinde. Johannes foreslog, at Elses mor, der boede alene i Harreshøj, skulle tage pladsen. Det kunne ikke passe bedre, hun solgte huset og flyttede ind hos Hans Jensen i

Mørdrup. Efter tre-fire års forløb blev de gift. Deres ægteskab varede i 23 år, så døde Hans Jensen og nogle år efter hans kone Hanne.

Elses broder Marius byggede hus i Tibberup, da han blev gift, men solgte det igen, da hans stedfader Hans Jensen i Mørdrup døde.

Marius og hans kone Betty flyttede hjem i en lejlighed hos hans mor på Mørdrupvej 110. Marius arvede huset i 1958, da hans mor døde. Han solgte huset og flyttede til Snekkersten, hvor han arbejdede som anlægsgartner.

Under krigen 1914-18 og de følgende år kunne malerne næsten ingen materialer få og den smule malervarer de fik, var meget dyre. De første år i Mørdrup var svære tider for Else og Johannes. Allerede i vinteren 1920 sagde malermester Julius Rasmussen til Johannes, at der kun var arbejde til ham mellem påske og pinse. Rasmussen havde et par

Hjulumager Andreas Børgesens kone Hansine med sønnen Alfred, en bror til Elses mand Johannes.

gamle svende, Wiliam Nielsen og Viggo Kristensen, som han ikke ville af med. Johannes var meget ked af den fyring, han anede ikke hvad han skulle gøre. Hans mester trøstede ham og sagde, en maler kan altid klare sig, har han en bøtte farve og et par pensler, så går det, der kræves ikke så meget. Desuden lovede Rasmussen ham, at alt hans arbejde for kommunen skulle han prøve, om Johannes kunne få. Rasmussen sad selv i sognerådet sammen med muremester Ejnar Basse og entreprenør Hans Olsen.

Det lykkedes for Johannes at få arbejdet ved kommunen. Hans første rigtige stykke malerarbejde var kun på 1200 kr., men til gengæld havde han kun få udgifter. Der var hverken telefon eller forsikringer og Else og Johannes boede forholdsvis billigt i

Mørdrup. De havde arbejdet ved kommunen i mange år bortset fra en periode, hvor en malermester i Tikøb prøvede at konkurrere dem ud; men det gik ikke så godt.

En dag kom der besked fra kommunen, at de havde noget malerarbejde og han kunne lave det på regning. Johannes behøvede ikke at indgive tilbud, hans arbejde og regninger kunne de stole på.

Else fortæller, at hun en gang imellem måtte ud og hjælpe Johannes, når et stykke arbejde skulle være færdigt. Johannes havde et større malerarbejde på Gurrehus Slot, hvor der var mange værelser. Arbejdet sluttede med rengøring og pudsning af kakkelovne. Rengøringen gik fint, men ingen ville pudse de mange kakkelovne. Else siger, "Jeg har altid lært, at det som skulle gøres, blev gjort." Der var

Mørdrupvej 121, Else og Johannes Børgesens hjem og familiens samlingspunkt gennem de mange år.

Den 92-årige Else Børgesen i sin lejlighed i Espergårde i 1987.

kun en udvej for mig. Jeg mødte på Gurrehus og pudsede over tyve kakkelovne, og Johannes blev færdig til tiden med det store tilbud.

Engang i 1920'erne havde Else og Johannes en mærkelig hændelse. En aften kom en mand og bankede på, da de sad ude i køkkenet. Han spurgte om at få lidt at drikke og det fik han. "De skulle vel ikke have et par kartofler, jeg må få?" Så fik han både mad og kaffe. Johannes spurgte ham: "Hvor skal du sove i nat?" "Jeg skal vist til Humlebæk kro og sove i stalden." Johannes gav ham 1 krone til morgenmad, det var mange penge den gang. Så gik den fremmede. Else og Johannes så på hinanden, for det var den flygtede udbryderkonge Carl August Lorentzen, de havde haft besøg af. Da han gik sagde han: "Nu skal I have tak unge mennesker. I er nogen

af de første, som har behandlet mig som et menneske."

Tiden under 2. verdenskrig

I de sidste tre år af besættelsestiden 1940-45 var Else med i Danske Kvinders Beredskab (DKB). Her kogte de marmelade. Det første år i Tikøb præstegård, det andet år på Nyrupgård og det sidste år i kælderens på Nygård skole. DKB kom med sukkeret og skulle til gengæld have de to trediedele af marmeladen. Resten kunne uddeles i kommunen. Uddelingen i Nyrup og Espergårde stod Else for. Alle enlige og familier med børn samt pensionisterne kunne søge om marmelade. Ansøgerne fik en seddel på, hvor meget de kunne få udleveret alt efter familiens størrelse.

Marmeladen blev fremstillet af æbler, blommer, pærer og græskar, frugt som de fik gratis rundt om på gårdene og fra frugtplantagerne. De fleste af damerne i arbejdet var gårdmandskoner og Tikøb-præstens kone var også med, så det voldte ingen besvær med at skaffe frugten.

For at fremstille marmeladen blev frugten renset og skåret i stykker og derefter malet gennem kødmaskiner. Inspektøren på Nygård skole var flink og sende de store drenge ned for at dreje kødmaskinerne. Damerne havde kiks og andet med, som drengene fik marmelade på. En lille dreng lå og kikkede i kældervinduet og spurgte om at smage lidt sukker på fingeren. Han fik lidt på en underkop – det var bare lykken, børnene trængte ligefrem til lidt søde sager.

Det største arbejde var at koge marmeladen. Det skete i et par store vaskekedler, som de rørte i med en stor træspatel. Smedekonen fra Gurre, Juliane Sørensen var meget udholdende, hun ville ikke skifte, selv om det var tungt og svært. Engang imellem måtte hun dog afløses, fordi der skulle røres i marmeladen hele tiden.

Det første år der blev uddelt marmelade i Nyrup, var der nogle af damerne, som ikke havde deltaget i fremstillingen. Da Else kom til skolen, var damerne ikke klar over, hvem hun var. De havde stillet sig op ved kateteret og uden for sad en seddel, hvor der stod, at der kun måtte komme een ind i skolestuen ad gangen. De sagde til Else, "Hvad skal De? Her kan De ikke komme ind nu." "Nå" sagde Else og tog frakken af. Damerne spurgte, hvad det skulle betyde, men Else bad om navnelisten, som der skulle uddeles efter. En af damerne sagde: "Hvad skal De med den liste? Min mand er med i amtsrådet." "Det ved jeg da godt" sagde Else, "jeg er selv med i marmeladekomiteen og står for uddelingen i Nyrup." Derefter bad Else folk om at komme ind og få deres marmeladeration. Nu fik damerne en anden

tone på. De troede, de var noget, fordi de skulle uddele marmelade.

På Espergærde skole, hvor Else skulle uddele, blev hun uvenner med pedellen. Folk måtte kun komme ind een ad gangen, og uddelingen skulle foregå ude i den kolde sidegang. "Nå, det tror du" sagde Else og beordrede marmeladedritlerne ind i skolestuen, så folk kunne stå og vente inde, hvor der var lunt. Pedellen ville ikke have det svineri. "Nå ikke", sagde Else, "her er både vand og gulvklude og vi skal nok gøre rent." Pedellen syntes, det var noget dejlig marmelade og Else spurgte ham, om han ville have noget og det ville han gerne. Der var også dritler, som ikke blev helt tømt. De rester fik han også. Efter det blev han en helt anden – han skulle nok gøre rent efter dem.

Tiden, der fulgte

I 1945 sluttede krigen og der kom bedre tider. I Mørdrup havde Johannes og Else gennem årene opbygget et velset og solidt malerfirma. Sønnen, Erik Børgesen og hans kone Else, kom ind i firmaet, som de senere overtog efter Johannes' sygdom og død.

Den 92 årige Else Børgesen bor nu (1987) i en lille lejlighed i Grydemosegårds bebyggelse. Nu er det Else, der er familiens midpunkt, som hendes bedstefar var det engang. Else fortæller: "I min tid har jeg mødt mange gode mennesker. Aldrig har jeg mødt nogen, som ville mig noget ondt, hvor jeg end færdedes på vejene som barn. Jeg har haft mange gode venner, men alligevel var der stunder, hvor jeg ønskede at være mig selv. Vi var på et tidspunkt seks familier samlet i Mørdrup, det var næsten lidt for meget af det gode".

Else slutter sin lange beretning og siger, at udviklingen er gået alt for hurtigt. "Mange ting nåede jeg aldrig at kende, før der kom noget nyt. Men jeg har da oplevet at gøre tiden med fra åbent ildsted til farve-TV."

Coca-Cola -et produkt fra Wiibroes Bryggeri

af Lars Bjørn Madsen

Coca-Cola, denne drik, som er så kendt Verden over, at civilisationen efter sigende ophører dér, hvor man ikke længere kan købe Coca-Cola, behøver næppe nærmere præsentation. Mindre kendt er det til gengæld, at det var det hæderkronede Wiibroes Bryggeri, som i 1935 besluttede sig for at lade danskerne stifte bekendtskab med denne hidtil ukendte amerikanske drik. Coca-Cola havde indtil da kun fået indregistreret sit berømte varemærke i Danmark, nemlig i 1920 - for en sikkerheds skyld! Coca-Cola havde allerede næsten et halvt århundrede på bagen i sit hjemland og var godt på vej til at blive det verdenskendte produkt, vi kender i dag. Drikken kom til verden i maj 1886, da det lykkedes Atlanta-apotekeren dr. John S. Pemberton, efter adskillige mere eller mindre vellykkede eksperimenter, at fremstille en velduftende mørk ekstrakt af vand, sukker, karamel, kokablade fra kokainplanten (*Erythroxylon Coca*) og kolanødder fra kolatræet (*Cola Acuminata*). Benyttelsen af kokablade gav liv til rygterne om, at drikken indeholdt kokain, og disse var svære at udrydde, selv om firmaet i 1903 indførte en speciel teknik i behandlingen af kokablade, som fjernede enhver rest af eventuelle euforiserende stoffer. Til gengæld var det opkvikkende stof koffein en væsentlig ingrediens. I en del af Jacob's Apotek i Atlanta lå byens største sodavandsbar, noget ganske populært på den tid, og her solgte Pemberton for første gang med succes sin mørke ekstrakt eller sirup blandet op med postevand og is. I 1887 skiftede man postevandet ud med kulsyreholdigt vand og dermed var den endelige drik skabt: Hæld 1 del Coca-Cola sirup i et glas og fyld op med 6 dele kulsyreholdigt vand fra soda-fountain'en; rør blandingen godt rundt med en ske og tilsæt is!²

Pembertons bogholder Frank Robinson fik snart den gode idé at give sirup'en navnet Coca-Cola som en reference til indholdet, og i dag er det verdens absolut bedst kendte varemærke for en virksomhed. Fra omkring 1894 blev Coca-Cola tappet på flasker,

Coca-Cola papskilt fra 1930'erne fremstillet for Wiibroes Bryggeri. Privateje.

og det satte for alvor gang i salget. The Coca-Cola Company, blev ikke skabt af Pemberton, men derimod af Asa G. Candler. Pemberton døde nemlig allerede i 1888 - samme år som brygger Carl Wiibroe i øvrigt - og hans forretninger blev overtaget af Candler, der til gengæld formåede at ære Pembertons minde ved fortsat at holde opskriften på Coca-Cola ekstrakten strengt hemmelig til stor irritation for konkurrenterne.³ Stadig er der megen mystik forbundet med den berømte »formula«, som den amerikanske forfatter Mark Pendergrast i et digert bogværk, der udkom i USA i maj 1993, påstår at have afsløret. Pendergrast spurgte en af Coca-Cola Compagniets direktører, hvad der ville ske, hvis han offentliggjorde opskriften i sin bog:

»Mark«, lo direktøren og sagde: »Denne dag er din lykkedag. Det viser sig, at jeg har et eksemplar af Pembertons opskrift her i min skuffe; værsgo' her er den«, og rakte Pendergrast et digert dokument, som skulle forestille at være det eftertragtede papir. »Hvad vil du nu gøre med det?«, spurgte direktøren.

»Well, jeg vil offentliggøre det i min bog.«

»Og?«

»Nogle vil jo nok forsøge sig i konkurrencen med Coca-Cola.«

»Og hvad vil disse så kalde deres produkt?«

»Well, de vil jo ikke kunne kalde det Coca-Cola, for så ville en retssag sætte en stopper for eventyret. Lad os sige, at de beslutter sig til at kalde produktet Yum-Yum, og de vil herefter hårdnakket påstå, - uden at komme på kant med loven- at Yum-Yum er lavet præcis efter den originale Coca-Cola opskrift.«

»Fint, og hvad så? Hvordan vil de markedsføre produktet; hvormeget vil de eksempelvis tage for det og hvordan vil de distribuere det? Hvordan vil de annoncere det ny produkt? Kan du se, hvor jeg vil hen? Vi har brugt over hundrede år og et ukendt kæmpebeløb på at opbygge den salgsværdi, som vort varemærke i dag har. Uden vore midler og vort enorme marketingssystem ville ingen, som forsøgte at kopiere os, nå nogensomhelst vegne, og de ville være nødt til at forlange alt for meget for produktet. Og endelig«, sluttede direktøren, »hvorfor i alverden ville nogen finde på at købe Yum-Yum, som i realiteten er Coca-Cola, når de kan købe »the Real Thing« overalt i verden??«

Mark Pendergrast kunne ikke finde på mere at sige.⁴

Den 30. juli 1935 var der bestyrelsesmøde på kontoret i Carl Wiibroes gamle villa på Wiibroes Bryggeri. Her fortalte bryggeriets direktør Knud Parkov de skeptiske bestyrelsesmedlemmer om et fortræffeligt amerikansk produkt kaldet Coca-Cola.

Parkov havde siden sin tiltrædelse som direktør for Wiibroe i 1932 haft en særlig interesse for mineralvand, som var noget forholdsvis nyt i Wiibroes produktion. Først i 1927 havde bryggeriet efter svære overvejelser besluttet at optage mineralvandsproduktion efter først at have opkøbt byens to tilbageværende mineralvandsfabrikker, Fortuna og Hamlet Kilden på I.L.Tvedesvej. Trods bryggeriets traditionelle skepsis over for mineralvandsproduktion, viste denne disposition sig at være særdeles heldig. Parkov havde på baggrund af sine erfaringer fra USA, hvor han havde opholdt sig i perioden 1920-30, set en betydelig udviklingsmulighed for bryggeriet ved en sådan mineralvandsfabrikation. I

1932 havde Wiibroe således introduceret landets første mælkesyreholdige læskedrik »Chabeso«, en af bryggeriets største succes'er blandt de ukonventionelle mineralvand nogensinde og stadig husket

Det er ikke mange Coca-Cola-reklamer fra de første år i Danmark, som er bevaret. Da Wiibroes gamle bygninger i Hestemøllestræde blev revet ned i 1986, fandt man oppe under taget på kontorbygningen denne reklamesag trykt hos Bording i København omkring 1939 efter amerikansk koncept. På bagsiden kunne potentielle købere af den nye drik læse denne reklametekst.

EN VIRKELIG

Forfriskning

Naar De Aaret igennem har haft anstrengende Arbejde, trænger De til Rekreation --- og derfor tager De paa Ferie.

Men ogsaa under Hverdagens Slid og Slæb maa De fra Tid til anden have en forfriskende Pause.

„Coca-Cola“s sprudlende Friskhed virker øjeblikkeligt paa Dem og giver Dem ny Energi og Arbejds-glæde. Selv en kort Pause med „Coca-Cola“ giver Dem frisk Energi. Og saa har „Coca-Cola“ den specielle Egenskab at slukke Tørst uden at overfylde Maven eller puste op. Læg Mærke til Flaskens karakteristiske Form og Varemærket.

Coca-Cola

ISKOLD

*bliver ogsaa Deres
Yndlingsdrik før eller senere.*

BORDING OFFSET

med glæde og vemod af den ældre generation. Chabeso'en var baseret på druesaft og blev de første år solgt på langhalsede grønne flasker, som iøvrigt siden affødte udtrykket »Chabesoskuldre«. I 1933 oprettede Wiibroe »A/S Chabeso-Selskabet« med hjemsted i Frederiksberg for gennem dette at markedsføre det populære produkt uden for Helsingør. Markedsføringen, der var særdeles professionel og effektiv, var – set med vore dages øjne – på mange måder forud for sin tid. Reklamerne var iøjnefaldende og af høj kunstnerisk kvalitet, blandt andet skabt af tegnere som Storm Petersen. Chabeso var en bragende succes, og hele landets ungdom krævede snart jazzplader, plusfours og Chabeso. Flere efterligninger blev markedsført på samme flasker, heriblandt Funkisko og Druêta, uden dog at komme på højde med Chabeso.

Knud Parkov øjnede derfor muligheden for med Coca-Cola, at skaffe Wiibroe endnu større succes og ikke mindst imødegå et, efter hans mening, fremtidig faldende salg af bryggeriets nye appelsin-vand Messina. Han havde sammen med brygger I.C. Wibroe været i Tyskland for at lære produktet nærmere at kende, da det her, takket være den unge dynamiske direktør for Coca-Cola GmbH, Keith, allerede var særdeles godt indarbejdet i det tyske folks bevidsthed. Ja, selveste Adolph Hitler skal i 1937 være blevet set drikkende en Coca-Cola medens han så »Borte med Blæsten« i sit private biografteater! Pudsigt er det, at man i bestyrelsesreferatet sammenligner Coca-Cola med Chabeso og Messina -og endog staver det Koka-Kola, hvilket må være udtryk for, at Parkov ikke har haft held til at »sælge« det nye produkt effektivt til sin bestyrelse, endsiges haft en smagsprøve med. Bestyrelsen kunne da heller ikke gå med til at forsøge sig med et salg af Coca-Cola i betragtning af bryggeriets dårlige økonomi på det tidspunkt. Deres skepsis var ikke blevet mindre af, at der til aftapningen skulle benyttes særlige flasker, samt at al Coca-Cola-emballage skulle betales kontant ved modtagelsen. Man gik dog med til at afvente et nøjere udarbejdet budget.⁵

Knud Parkov gik med uformindsket iver i gang med at undersøge mulighederne for distribution og salg af Coca-Cola hos forskellige bryggerier og forhandlere, da Coca-Cola naturligvis skulle lanceres

på landsbasis. Ved bestyrelsesmødet i oktober 1935 kunne Parkov således meddele, at de nødvendige forhandlere for Syddjylland og Fyn (John M. Larsen), Nordjylland (Bryggeriet Urban) og Lolland-Falster (Synnestveds Bryggeri) var fundet, medens Chabeso-Selskabet skulle varetage forhandlingen på Sjælland, Møn og Bornholm. Parkov kunne desuden fremlægge et færdigt budget, som var baseret på et årligt salg af 400.000 flasker, hvilket kunne give en fortjeneste på 4.000 kr. Kontrakten mellem licenshaveren af Coca-Cola, hvilket var Coca-Cola i Bruxelles, og Wiibroe skulle løbe i 5 år, men kunne dog til enhver tid opsiges af bryggeriet. En del af reklameudgifterne ville blive betalt af Coca-Cola i Bruxelles.⁶

Bestyrelsen havde stadig ingen interesse i det nye produkt, men lod dog Parkov og Wibroe arbejde videre med sagen, mod at de to direktører selv påtog sig det økonomiske ansvar. Resultatet blev, at Wiibroes Bryggeri fra januar 1936 påbegyndte salget af Coca-Cola i Danmark.⁷

Ekstrakten fik man fra Bruxelles, medens den specielle emballage, tilbehør og diverse reklameartikler blev fremstillet i Danmark eller importeret fra Belgien, England og USA. Celluloidskilte, dobbeltsidige transfers, prisskilte, reklamekort med badepiger, glasskilte, trefløjede folders og Coca-Cola-glas var blot nogle få af de reklameprodukter, som Wiibroe fik fremstillet.⁸ Da Coca-Cola ikke alene var et helt nyt produkt, men også havde en helt speciel smag, som nok for mange krævede en vis tilvænning, satsede man primært på uddeling af gratis smagsprøver og opstilling af salgsboder, medens annonceudgifterne skulle holdes på et mere beskedent niveau. Man finder således hverken annoncer eller omtale overhovedet i de Helsingørske aviser det første år.

Coca-Cola skulle nydes »iskold«, og det var nok det største problem på den tid. I 1936 købte bryggeriet ganske vist en »elektrisk Coca-Cola køler med Motor«, men det var en ganske kostbar sag, som antagelig primært skulle bruges på de steder, hvor der skulle uddeles gratis smagsprøver. Billigere og mere tidssvarende var anskaffelsen af 2 stk diske med indlagt isbeholder til krystalis og messingpengekasse, som skulle benyttes i de transportable salgsboder. I hjemlandet var det almindeligt at have særlige

zinkforede træ- eller metalkasser på ben stående ved salgsstederne og sådanne måtte nødvendigvis også leveres til Wiibroes kunder. De var grønne og forsynet med Coca-Cola's logo på rød bund. Kryslisværket i København, der var bryggeriejet, leverede den nødvendige is ud over den beskedne mængde, som Wiibroe selv kunne producere. Det var jo tiden, før de elektriske køleskabe var hvermands eje, så det har været et stort problem for både sælgere og købere, at opfylde kravene til korrekt servering af Coca-Cola'erne. De øvrige vande krævede ikke denne særbehandling, hvorfor de besværlige iskasser da heller ikke var lige populære blandt forhandlerne. Da krigen brød ud, fandt iskasserne til gengæld en glimrende anvendelse som høkkasser i køkkenet og tjente dermed til det stik modsatte, nemlig at holde maden varm.⁹

De gratis smagsprøver blev udleveret fra de transportable boder, som var overdækket med en reklamepresenning eller fra Chabeso-Selskabets ny-

Opel ombygget til Coca-Cola varevogn fotograferet omkring 1939 i København. Telefonnummeret henviser til Chabeso-Selskabet, der forestod salget af Wiibroes produkter i Københavnsområdet. Coca-Cola Danmark A/S.

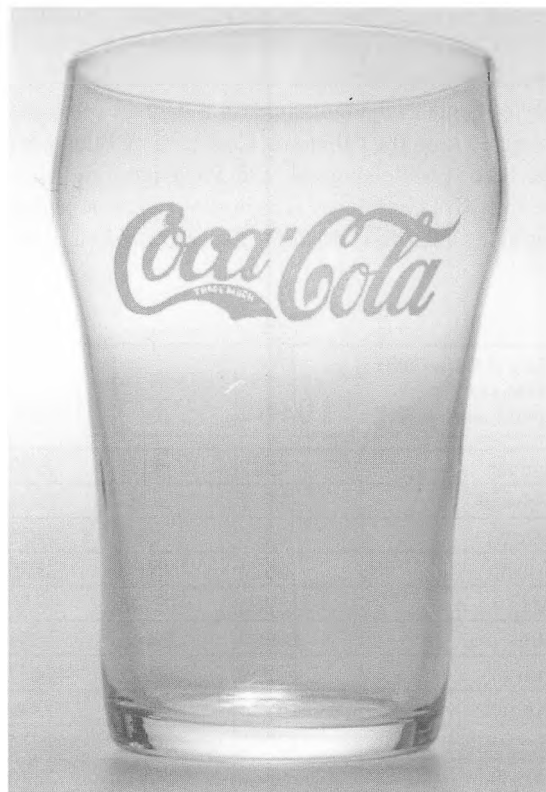
anskaffede og til formålet malede Coca-Cola-bil.¹⁰ Coca-Cola'erne, der utvivlsomt blev hentet iskolde fra den motordrevne el-køler, blev serveret i rigtige Coca-Cola reklameglas og med sugerør som tilbehør. Desuden kunne man tage sig en gratis folder og andre reklamesager, som fortalte om det nye produkts fortræffeligheder. Uddelingen af disse smagsprøver var på grænsen af det tilladelige, og Bryggeriforeningen var derfor ikke sen til at idømme bryggeriet en bøde, da man i 1937 uddelte 1500 flasker gratis Coca-Cola til arbejderne på Teglholmen og Burmeister & Wain i København. Bøden blev betalt, men allerede året efter var den gal igen.

Da var det arbejderne på rekylgeværfabrikken i Københavns Frihavn, der blev vederkvæget med et større kvantum gratis Coca-Cola. Også dengang gjaldt alle kneb i markedsføringen af nye produkter.¹¹

Salget af Coca-Cola steg ganske pænt de første par år og kulminerede i driftsåret 1937-38 med 660.027 solgte flasker. Herefter gik det støt og roligt ned ad bakke igen. Krigen vanskeliggjorde sidenhen kontinuerlige leverancer, og i driftsåret 1942-43 var salget således sunket til 84.187 flasker.¹² Restriktionerne, heriblandt sukkerrationeringen, satte i juni 1943 en endelig stopper for salget af Coca-Cola herhjemme, da Wiibroes lager var tømt. Kun bryggeriets medarbejdere kunne i de resterende sommermåneder tillade sig den luksus, at vederkvæge sig med en kold Coca-Cola fra lagerets inderste kroge.

Coca-Cola blev aldrig nogen stor succes for Wiibroe, thi set i forhold til salget af bryggeriets øvrige vande, udgjorde Coca-Cola en forsvindende lille andel. Produktets dengang usædvanlige smag og nedkølingsproblemerne har utvivlsomt båret en stor del af skylden for det mislykkede eksperiment.

I 1949 søgte Coca-Cola atter at markere sig i Danmark og det øvrige Skandinavien, og man henvendte sig til Wiibroe i håbet om et fornyet samarbejde, når restriktionsvanskelighederne var overstået. Bryggeriet var positivt indstillet, men et nyt samarbejde kom aldrig igang, ikke mindst på grund af kravet om en særlig høj afgift på cola-holdige drikke. Først i juli 1959 kom der atter Cola i Wiibroes mineralvandssortiment; dennegang var det imidlertid ikke den berømte amerikanske drik, men derimod et rent dansk produkt. Afgiften på coladrikke var nemlig nu blevet nedsat fra 1 kr. til 12 øre literen, svarende til mineralvandsafgiften, og det fik det af bryggerierne stiftede selskab A/S Dansk Coladrik til at lancere en dansk cola under fællesnavnet »Jolly Cola«. Jolly Cola blev produceret af de 17 bryggerier, som var med i samarbejdet, heriblandt Wiibroe. Væsentligt i forhold til Coca-Cola var det, at drikken kunne tappes på de standardiserede mineralvandsflasker på 25 cl. i stedet for Coca-Cola-flasken på 19 cl., hvorfor man også i annoncerne brugte slogan'et »Den store Cola«.¹³ En festlig og markant etiket til Jolly Cola blev tegnet af reklamemanden og tegneren Kai Rich. Jolly Cola

Coca-Cola skulle nydes iskold og helst af specielle glas. Her ses et af de få bevarede Coca-Cola-glas leveret til Wiibroe. På de første sodavandsbarer i USA blev Coca-Cola'en serveret på den måde, at man først hældte siruppen op i glasset og derefter blandede den op med kulsyreholdigt vand i et præcist blandingsforhold. Man kunne også få siruppen blandet op med jordbær- eller banansaft efter ønske. Carsten Møller fot. 1994.

blev allerede det første år, som var begunstiget af en varm solrig sommer, en stor succes på det danske marked og dermed en hård konkurrent til Coca-Cola. I løbet af få år blev Jolly Cola Danmarks mest solgte cola, og denne kendsgerning gav Jolly Cola international berømmelse, ikke fordi den blev solgt i andre lande, for det gjorde den ikke, men fordi lignende nationale cola-forsøg i andre lande ikke havde kunnet klare konkurrencen fra de to verdens-

kendte mærker, Coca-Cola og Pepsi Cola. Wiibroes Jolly Cola kunne kendes ved nummeret 16 på siden af etiketten, og det lagde man mærke til, hvis man var en ægte Helsingoraner. Cola'er med numrene 14 og 15 kom fra Tuborg og Carlsberg og faldt således ikke i god helsingørsk jord. På længere sigt kunne Jolly Cola imidlertid ikke holde skansen som den førende cola-drik på det danske marked; den

blev omkring 1978 overhalet af det gamle Wiibroeproduct Coca-Cola, men stadig giver den imidlertid de store internationale mærker behård konkurrence. I 1994 er Coca-Cola det absolut førende mærke i Danmark, endog med deres Light-version på andenpladsen. På tredjepladsen følger Jolly Cola, medens Pepsi-Cola må tage til takke med fjerdepladsen blandt de førende Cola-produkter.¹²

Salg af Coca-Cola 1936-1943. Wiibroes Bryggeri.	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943
Januar	4512	5238	20007	19860	11546	6949	8128	7903
Februar	3682	4484	25342	17655	11274	9521	9128	8546
Marts	4884	4946	26252	18955	13597	4532	10918	2430
April	5620	7034	25961	14103	17138	13018	16003	58
Maj	13202	18745	33562	32629	24891	17682	19062	1156
Juni	20309	29661	38815	47201	32962	32461	14930	0
Juli	17579	38976	44773	36184	26908	42589	0	0
August	16713	52070	73494	61782	14642	18557	16462	0
September	13099	21816	27141	28917	7419	9976	12314	0
Oktober	9344	21843	23303	12860	7740	10033	9449	0
November	10177	22767	22979	13159	9215	9187	7556	0
December	4676	20604	18732	13417	7424	9535	8296	0
Salg ialt:	123797	248184	380361	316722	184756	184040	132246	20093

Ovenfor: Skema visende antal solgte flasker Coca-Cola fra Wiibroe i perioden 1936-1943. Udarbejdet af forf.

Til højre: Annonce i vejviseren for Helsingør 1937, hvor det nye produkt Coca-Cola har fået en fremtrædende plads blandt Wiibroes »Special Mineralvande«.

Noter

¹ Fortegnelse over registrerede varemærker. Løsblad fra samler; Direktoratet for Patent- og Varemærkevæsenet: Varemærket Coca-Cola er anmeldt den 9. juni 1920 af The Coca-Cola Company, Atlanta, USA. I denne ses tillige at The Coca-Cola Company, Delaware, USA, har anmeldt varemærket og logo'et i sin nuværende form den 20. november 1945. Det i 1920 anmeldte varemærke havde sin oprindelige, mere langstrakte, form.

² Coca-Cola 1886-1986: Designing a megabrand. London 1986, s. 13. A/S Dadeko: Forfriskende fakta om Coca-Cola.

Mineralvandsfabrikker:
 Wiibroes C. Bryggeri Akts.
 Hestemøllestræde 12 59 & 531

WIIBROE & L.

Chabeso MAARUM
 Special Mineralvande:
 Messina · Tonic Water
 Wiibroe's Grapefrugt

Coca-Cola

¹ Litteratur om Coca-Cola: Coca-Cola 1886-1986: Designing a megabrand. London 1986. Mark Pendergrast: For God, Country and Coca-Cola. New York 1993. Niels Frid Nielsen: Cola som kult. Århus 1993. Birthe Sørensen: Wiibroe & Coke; Forening & Museum nr. 1, 1990, s. 6 ff. The Chronicle of Coca-Cola Since 1886, u.år.

⁴ Mark Pendergrast: For God, Country and Coca-Cola. New York 1993, s. 425.

⁵ Wiibroes Bryggeri A/S: Forhandlingsprotokol 1930-1935: Møde den 30. juli 1935.

⁶ Wiibroes Bryggeri A/S: Forhandlingsprotokol 1930-1935: Møde den 10. oktober 1935.

⁷ Wiibroes Bryggeri A/S: Forhandlingsprotokol 1930-1935: Møder den 15. januar og 14. april 1936.

⁸ På grundlag af de bevarede memorialer og protokoller over div. kreditorer fra Wiibroes arkiv beroende på Helsingør Bymuseum, kan følgende leverandører nævnes: Coca-Cola A/S, København: Kun nævnt blandt div. kreditorer. Dette selskab har ikke kunnet findes registreret i nogen kilder, ej heller i A/S-Registret.

Holmegaards Glasværk: Coca-Cola-flasker og drikkeglas. Det har ikke været muligt at finde bevarede fakturaer for disse produkter på Holmegaard.

Esbjerg Pakkasefabrik: Coca-Cola kasser.

Premier Ice, Esbjerg (De Forenede Isværker): Iskølere.

Andersen & Bruun: Mærkater.

Bording, København: Diverse reklamemateriale, prismærker m.m.

Nederlandsche Coca-Cola (Bruxelles): Extrakt, måleapparat, Coca-Cola drikkeglas.

The Coca-Cola Company, London: Kun nævnt blandt div. kreditorer.

The Coca-Cola Company, Atlanta: Reklameskilte.

Artikler uden nærmere angivelse af leverandør, leveret 1936-38:

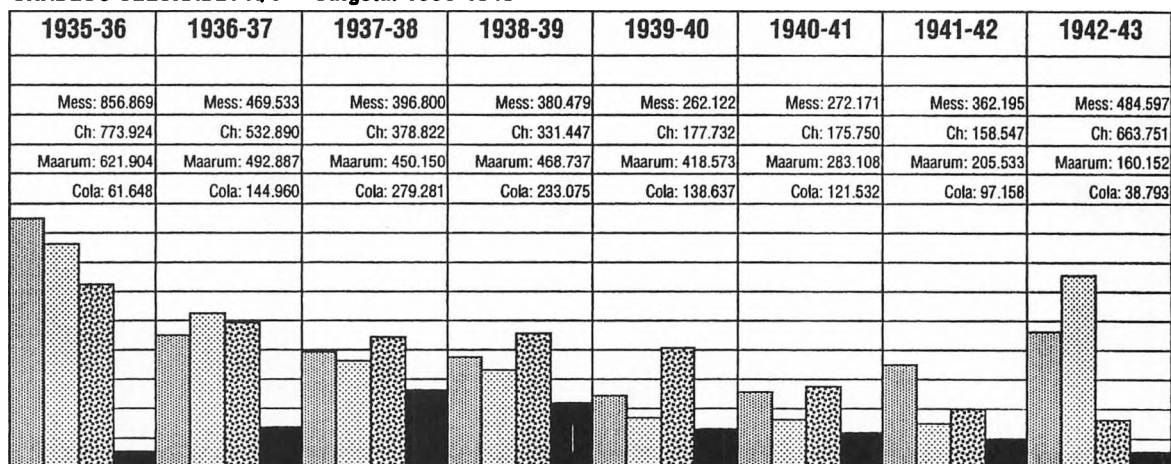
Ovale skilte; vingskilte og bøjler; badepiger (skilte); kort med teksten »Iskold Coca-Cola«; Coca-Cola gaver; Coca-Cola-brochurer; 3-fløjede folders; Coca-Cola bar; sugerør; lærredsskilte; landevejsskilte; en Coca-Cola bil, »Vogn nr. 17«; 2 stk diske med isbeholdere og messingpengekasse;

Nedenfor og næste side:

Søjlediagrammer visende salgstallene for Coca-Cola sammenlignet med et repræsentativt udvalg af Wiibroes vande som Messina, Chabeso og Maarum. Hver vandret streg angiver 100.000 flasker. Diagrammerne er baseret på salgstallene fra Wiibroes Bryggeri samt Chabeso-Selskabet. Sidstnævnte selskab stod for distributionen i Københavnsområdet. Øverst i diagrammerne er angivet salgstallene, ud fra hvilke søjlerne er lavet.

Messina, der kom på markedet i 1933, var en af Wiibroes store vande, men også Indian Tonic, der eksempelvis i driftsåret 1938-39 opnåede et salgstal på 1.406.518 flasker (Wiibroes salg) var siden fremkomsten i 1935 blevet et af Wiibroes store mineralvandmærker. I 1942-43 kunne Chabeso-Selskabet med 1.207.444 solgte flasker Indian Tonic erklære denne for sortimentets absolut største mineralvand. Diagrammerne viser tydeligt, at Coca-Cola, trods pæne salgstal, aldrig blot tilnærmelsesvis kom op på siden af de øvrige produkter. Udarbejdet af forf.

CHABESO SELSKABET A/S Salgstal 1935-1943

© Lau Bjørn Madsen 1994

Messina

Chabeso

Maarum-vand

Coca-Cola

træskasser, 1 jernkasse og 1 kasse med masonitebeklædning.

⁹ Venligst oplyst af tidligere medarbejder på Wiibroes Bryggeri, prokurist Vilh. Rasmussen. Iskasserne eller -kølerne findes ikke længere bevaret, men det er meget sandsynligt, at de er identiske med de tilsvarende amerikanske, som er gengivet i samlerkataloger. Se også note 8.

¹⁰ Bilen kostede den formidable sum af 4709 kr i anskaffelse, hvortil kom maling og forsikring af vognen. Den afløste eller supplerede en ældre bil, som der var ofret en del reparationer på. Det kunne være den, der er afbildet på side 120.

¹¹ Wiibroes arkiv på Helsingør Bymuseum: Div. breve fra Bryggeriforeningen.

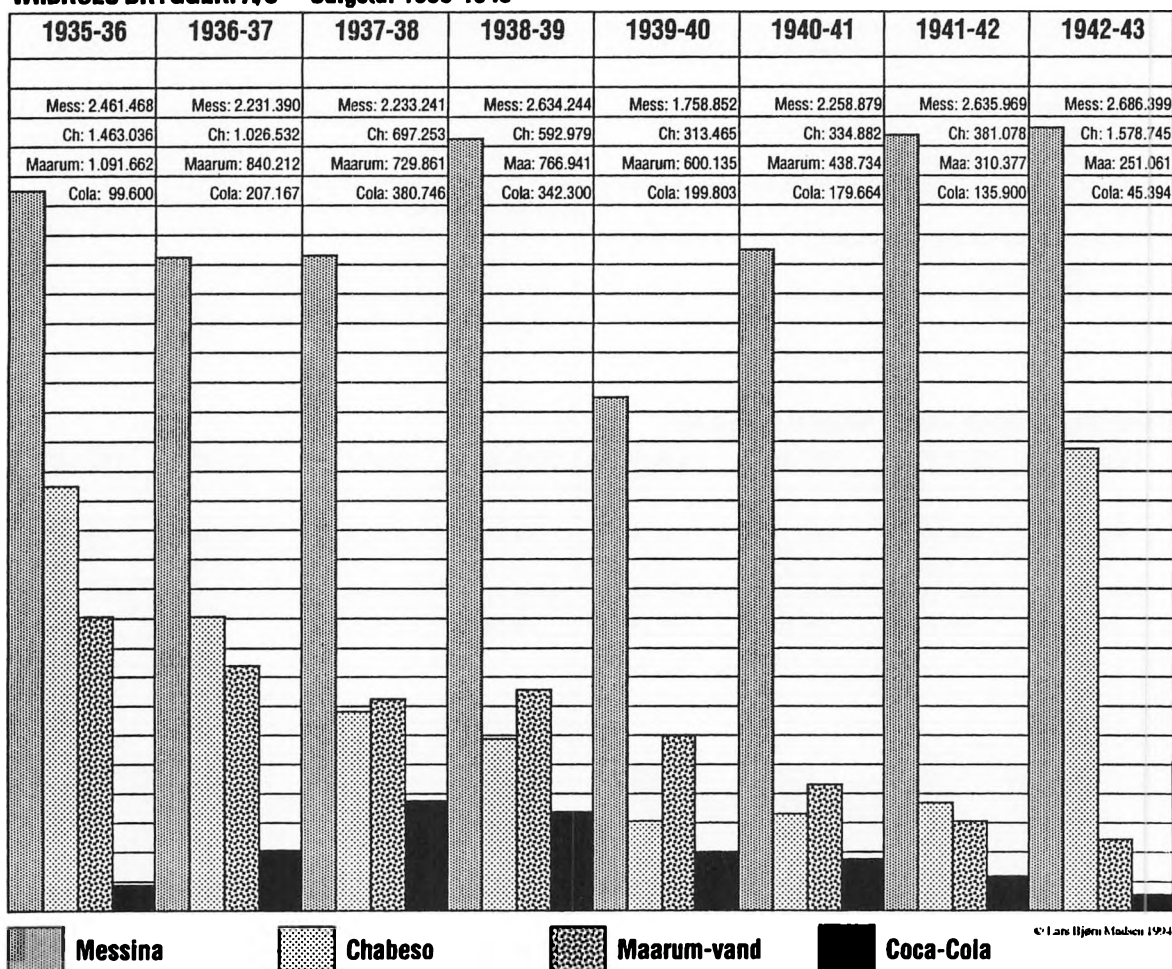
¹² Salgstallene er baseret på Wiibroes Bryggeris protokoller over mineralvandssalg i Helsingør Bymuseums arkiv og Chabeso-Selskabets protokoller beroende på Wiibroes Bryggeri.

¹³ Tuborg Posten, nr. 56, august 1959 og nr. 59, februar 1960.

¹⁴ Venligst oplyst forf. af A/S Dadeko.

Tak til K. Stoltze, Wiibroes Bryggeri, Niels Krankar, A/S Dadeko og Valerie Sørensen, Coca-Cola Danmark for nyttige oplysninger og kritisk gennemlæsning af manuskriptet.

WIIBROES BRYGGERI A/S Salgstal 1935-1943

Varmecontainer på Flynderupgård - et spændende forsøg

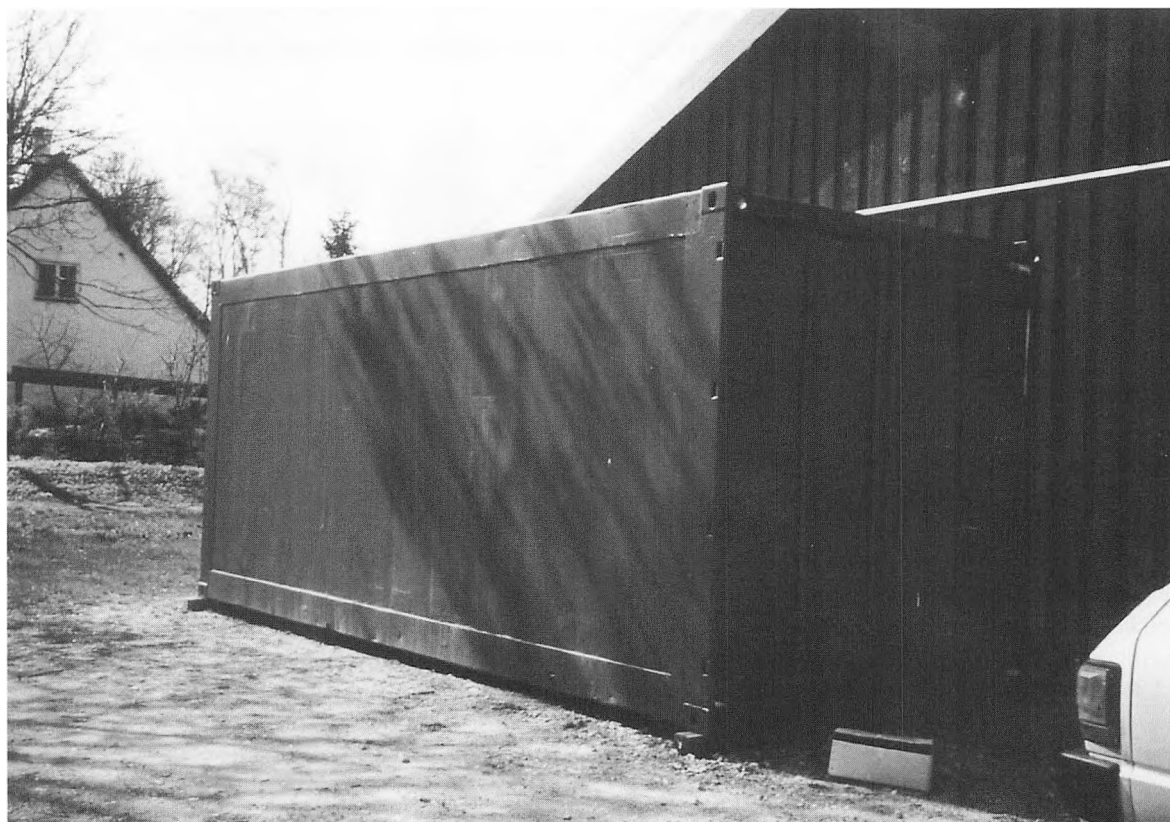
Af Jørgen Vinther

I sommeren 1993 blev der bevilget en sum penge til et projekt med titlen: "Almindelig borebille i museumsgenstande og historiske bygninger – forebyggelse og bekæmpelse". Projektet indeholder forslag til en bred vifte af ugiftige bekæmpelsesmetoder overfor hovedsagelig borebilleangreb, men også metoder mod en lang række andre museumsskadedyr. Projektet er kommet i stand ved et samarbejde mellem Dansk Teknologisk Institut, afdelingen for Bioteknik (DTI), Statens Skadedyrlaboratorium,

(SSL) og JV TRÆ ved rådgivende konservator Jørgen Vinther.

Det var naturligt at varmedesinfektion fik en høj prioritering indenfor projektet, dels fordi undertegnede siden 1988 har foretaget systematiske undersøgelser omkring denne teknik, dels fordi det har været muligt på forsøgsbasis at bygge to kabiner, en i Jægerspris på egns museet Færggården og en i Helsingør på Flynderupgård Museet. Det betød, at der allerede inden pengene blev bevilget til projek-

Varmecontainer på Flynderupgård.

tet fandtes en del basisviden om metode og teknik til netop varmedesinfektion af museumsskadedyr.

Takket være museumsinspektør Carsten Hess' velvilje og interesse for ideerne blev varmekabinen i Jægerspris påbegyndt i 1990¹. Den blev bygget som en lavprisudgave, da ingen vidste om teknikken overhovedet var velegnet til museumsbrug. Kabinen fungerede og de første undersøgelser gav positive resultater, der pegede på, at metoden var anvendelig. Men det stod også klart, at det var nødvendigt at udbygge de tekniske installationer. Årsagen hertil skal findes i det faktum, at styring af luftfugt under opvarmning er et vanskeligt teknisk problem. Derfor passede det meget fint, da Helsingør Kommunes Museer viste interesse for varmebehandlingsmetoden og foreslog opbygning af en ny kabine.

“Varmecontaineren” i Helsingør

I forbindelse med nedlæggelsen af nogle ældre uhensigtsmæssige magasinrum og indflytningen i et nyt og moderne magasin på Flynderupgård, viste det sig nødvendigt at etablere en rationel desinfektionsmetode for de mange genstande, som skulle overflyttes. En del af disse var allerede angrebet af møl, klannere, borebiller og andre insektskadedyr.

Til desinfektion af insektskadedyr findes ikke mange velegnede metoder. Kun få er effektive og kan komme på tale til museumsbrug, nemlig fryseteknik, som indebærer en besværlig indpakningsprocedure, og giftgasning, som vil blive for uhåndterlig til en flytning af det omfang, der her er tale om. I Helsingør var der mod og vilje til at udvikle nye bekæmpelsesteknikker, som også med tiden kunne komme andre museer til gode. Man satsede på varmedesinfektion med konstant styring af den relative luftfugt under varmeprocessen.

For at etablere en funktionsdygtig varmekabine viste erfaringen fra Jægerspris, at rummet hvori processen skal foregå, skal være velisoleret og kunne lukkes hermetisk. Væggene i rummet skal være af et ikke sugende materiale og der kræves plads til et maskinrum, hvorfra man kan styre varme og fugt. Til dette kræves der stærkstrøm samt rindende vand.

Der blev til formålet indkøbt en demonteret, isoleret frysecontainer uden fryseaggregat. En 20 fods container i god stand og med plast- og aluminiumbelagte indervægge.

Rummet i containeren blev opdelt med en isoleret væg således, at der blev et lille separat maskinrum med en dør ud til det frie. Selve varmekabinen fik en størrelse på 5,0 x 2,75 x 2,75 m. således, at man også kunne behandle store ting som hestevogne, bygningsdele, landbrugsredskaber, forretningsdiske og lignende.

Det udstyr, som skal sørge for opvarmning og fugt, består af en almindelig saunaovn og en stor vandfordamper. Disse to enheder er grundudstyret i varmekabinen. Hertil er så føjet en række finesser, som kan lette operatørens arbejde, fx. automatisk afbryder for overtemperatur, automatisk styring af den relative luftfugtighed og temperatur samt variabel tidsindstilling for processen. Det betyder, at varmebehandlingen blot skal startes, hvorefter processen selv kan køre til ende, mens operatøren kan foretage sig andre ting.

Maskinrum. Panel for varme- og fugtstyring.

Skadedyrene

For at vise anvendeligheden af denne teknik skal her kort beskrives, hvorledes der kan foretages en bekæmpelse af insektskadedyr, fx. den almindelige borebille (også kaldet møbelorm, træorm osv.), medens denne befinder sig inde i et stykke træ, fx. en kommode, en hestevogn, et manglebræt, en spinderok eller et lille sybord.

Først lidt om borebillers livsforløb: Borebillen hører til de insekter, som gennemgår en fuldstændig forvandling, nemlig fra æg over larve og puppe til voksent insekt. Det er vigtigt at vide, at det er i larvestadiet, at insektet gnaver og nedbryder træting og at dette stadium er den længste periode i insektets liv, nemlig fra tre til otte år alt efter hvor gode betingelser det har med hensyn til føde og klima.

Man skal lidt barbarisk forestille sig at larverne, som blandt andet indeholder æggehvide-stoffer, skal varmes så meget, at de hårdkoges ligesom et æg, før de dør. Nu er det desværre sådan, at man er uenige om ved hvilken temperatur borebillelarven begynder at størkne eller dør. Det er en af de ting, førnævnte projekt skal fastslå. Tidligere undersøgelser lavet i 1920'erne og 50'erne er ikke overbevisende, idet de viser så store forskelle som fra 32°C til 65°C. Indtil dødtemperaturen bliver nøjagtigt fastlagt, har vi forsøgsmæssigt benyttet en temperatur på 50°C i en time.

Egnede genstande

De 50°C er også valgt af andre årsager, idet denne temperatur er kritisk i forbindelse med maling, lakker og andre overfladematerialer, der kan blive blø-

Den åbne varmecontainer.

de eller krakelere ved højere varme. Tanken har hele tiden været at museerne i fremtiden skulle kunne bruge denne varmedesinfektionsmetode til så at sige alle trægenstande, såvel behandlede med maling, lak og lignende som ubehandlede.

Hvad angår de ubehandlede trægenstande, kan man allerede idag konstatere, at teknikken er velegnet, hvis blot den relative luftfugtighed styres således, at den også under opvarmningen kan holdes konstant. De foreløbige undersøgelser viser nemlig, at der ikke sker synlige skader på trægenstande uden overfladebehandling. Med hensyn til overfladebehandlede genstande er der lang vej endnu, før det med sikkerhed kan siges, hvilke typer overflader, der kan varmebehandles og hvilke, der ikke kan tåle det.

Der er dog ikke tilstrækkelige beviser for, at alt træ kan varmedesinficeres, blot det ikke har nogen overfladebehandling. Det er nødvendigt specielt i museumssammenhæng at få foretaget yderligere analyser af eventuelle nedbrydninger. Man bør

nemlig sikre sig, at trægenstandene på grund af den høje varme og den store fugttilførsel ikke påføres skavanker som fx. farveændringer, revnedannelser eller styrkeændringer, der først viser sig halve eller hele år efter behandlingen.

Varmecontaineren har nu været i brug et halvt års tid i forbindelse med indflytningen af museumsgenstande til det nye magasin på Flynderupgård. På grund af den usikkerhed, der nødvendigvis knyttes til en helt ny metode og teknik, skal det nye magasin holdes under kontrol for at konstatere, om udryddelsen af insekterne har været så effektiv, som vi har satset på.

Det overordnede mål med denne container er med tiden at opnå et helt igennem insektfrit magasin.

¹ Varmekabinen i Jægerspris kan man læse mere om i artiklen: "Livet er hedt for Borebiller" af museumsinspektør Carsten Hess, i tidsskriftet: "Danske Museer", årgang 6, nr. 1. Feb. 1993.

Årsberetning 1993

af museumschef Kenno Pedersen

Museerne havde to store projekter på bedding ved årets begyndelse. Det drejede sig om "Frilandskulturcentret på Flynderupgård" og "Sundtoldsmuseet" i Strandgade 91. Begge projekter har krævet betydelige arbejdsmæssige ressourcer, ligesom der er blevet lagt meget hjerteblod i deres udformning og promovning. Overordentlig ærgerligt og skuffende har det derfor unægtelig været, at der ikke ved Byrådets budgetbehandling for 1994 blev afsat de fornødne midler til en glidende igangsættelse af "frilandskulturcentret", så meget desto mere som projektet ovenikøbet er blevet udpeget som et af Helsingør Kommunes officielle "katedral-projekter" i Kulturby'96. Frilandskulturcentret skulle i al korthed foruden et historisk landbrug som en aktiv krumtap, omfatte en række arbejdende værksteder, et "spisehus" og et aktivitetscenter med sigte på en inddragelse af kulturlandskab og natur i det grønne bælte, der strækker sig fra fiskernes gamle stejlepladser i Snekkersten og Skotterup gennem Egebæksvang over agerlandet omkring Flynderupgård videre til Naturcentret "Nyruphus" gennem skovene til Nordkysten mellem Hammermøllen og Hornbæk. "Frilandskulturcentret" er ingenlunde blevet opgivet, men alene stillet i bero afventende behandlingen i Kulturby'96 og et fornyet drift- og anlægsønske i forbindelse med budgetbehandling for 1995. Projektet har således haft betydelig politisk bevågenhed og nydt al mulig fremme, men på grund af tidernes økonomiske situation i Helsingør Kommune altså ikke opnået de fornødne økonomiske midler om end Arbejdsmarkedsudvalget økonomisk har sikret "det historiske landbrug" i 1994.

Glædeligt er det derfor, at det andet store projekt, som museerne har haft i støbeskeen, er blevet fuldbåret forsåvidt at restauratør Søren Fisker har erhvervet ejendommen Strandgade 91 blandt andet med henblik på en realisering af ideen om et "autentisk og levende" sundtoldsmuseum i bygningens stueetage. Her findes ikke alene bevaret et overor-

dentligt fornemt butiksinteriør fra 1820'erne, men tillige en skipperstue med blandt andet de karakteristiske siddelser ved vinduerne mod havnen. Begge interiører er under fredning, og vil under ledelse af Nationalmuseets bevaringssektion blive ført tilbage til deres oprindelige skikkelse. Skov- og Naturstyrelsen har på nuværende tidspunkt givet tilsagn om 700.000 kroner af de 1,4 million som restaureringen vil koste. Et slags driftselskab bestående af Søren Fisker, Handels- og Søfartsmuseet og Helsingør Kommunes Museer er under etablering med henblik på at drive "stedet". Udover en museumsbutik med et maritimt varesortiment arbejdes der med planer om etablering af en fremstillingsvirksomhed, som eksempelvis kunne være et gammelt handskemagerværksted, hvor den berømte "Helsingør-hue" atter vil kunne tilvirkes. Hertil kommer en "billedbutik" samt et "gammelt" vaffelbageri i gårdrummet. Portrummet tænkes at skulle danne rammen om skiftende sundtoldshistoriske udstillinger. Sundtoldens historie er unik for Helsingør og den var byens livsnerve gennem mere end 400 år.

Indsamling og registrering

Også i 1993 har indsamlingsvirksomheden været henvist til at køre i lavt gear. Dette har selvfølgelig ikke haft nogen indflydelse på de mange og tilfældige modtagelser, der sædvanen tro har været i årets løb. Og meget godt for det. Dels har dette medført en pæn og interessant nytilgang, dels vidner det om, at museerne fortsat har en nær og god forbindelse til lokalsamfundet. Omend måske lidt summarisk og diffust viser giverlisten bagest i beretningen, at mange kulturhistorisk fine genstande på denne måde har fundet vej til museernes samlinger, hvor de vitterlig gør god fyldest. Omfangsmæssigt har især tre hjemtagelser i 1993 været iøjnefaldende, nemlig 2 fiskerbåde bygget henholdsvis o. 1915 i Snekkersten og 1933. Sidstnævnte fiskerbåd er modtaget intakt af fisker Henrik Duve Hansen med henblik på

opstilling på stejlepladsen ved Fiskerisamlingen på Flynderupgård. Båden har været hjemmehørende i Espergærde, og blandt andet anvendt ved bundgarnsfiskeri. Den anden fiskerbåde "Thor" af Sletten er under renovering (se Bevaring). Hertil kommer indbo fra Inger Budtz-Jørgensen og en fornem samling tømrværktøj m.m. fra Haldur Christian- sen.

Overflytningen til det nye centralmagasin på Flynderupgård har helt selvfølgelig præget registreringsarbejdet, som endog har måttet intensiveres, idet rømningen af magasinerne på første salen i Karmeliterklostrets vestfløj efter ønske af Helsingør Stiftsøvrighed, har måttet forceres betragteligt. Netop overflytningen af de magasinerede museumsgenstande herfra er yderst kompliceret og ressourcekrævende, da hovedparten af genstandene er inficeret med forskellige typer af svampesporer og borebiller, hvilket nødvendiggør, at alt skal gennem en specifik varmebehandling, før de kan magasineres på ny, med alt hvad dette fordrer af arbejde. Der er tale om et spændende forsøg, som der kan læses yderligere om i konservator Jørgen Winthers artikel om "Varmecontaineren på Flynderupgård – Et spændende forsøg". Arbejdet med den omfattende overflytning pågår, og vil forhåbentlig være afsluttet omkring 1. april 1994, hvorefter de øvrige eksterne magasiner står for tur. Der ydes i det hele taget en overordentlig stor og prisværdig indsats af medarbejderne på dette område. Selvom arbejdspresset vil aftage i løbet af nogle år, så har magasinoverflytningen med dens utrolig mange arbejdsprocesser afsløret en latent underbemanding, som må søges kompenseres hurtigst muligt. Dette gælder også med hensyn til den ikke mindre omfattende arkivmæssige side af museumsvirksomheden, som i vid udstrækning må klares ved volontørarbejde. Her tænkes i første række på Børge Hansen, som har påtaget sig det nærmest uoverskuelige arbejde at registrere og ordne det kolossale arkiv fra Helsingør Værft.

Med klart øje for de fremtidsmuligheder der øjensynlig ligger i anvendelsen af EDB, har museerne efterhånden anvendt omfattende ressourcer på en udbygning og udvikling af EDB, såvel teknisk som brugsmæssigt. Bjarne Birkbak, der har været ansat som vikar for museumsinspektør Anne Maj-

ken Snerup Rud i knapt tre måneder, har i den forbindelse ydet en eminent god og kvalificeret indsats.

Erhvervelser

For henvend lo år siden investerede museerne i videokamera i sikker overbevisning om, at dette ville være fremtidens redskab også i museal sammenhæng, eksempelvis i dokumentations- og formidlingsøjemed. Der var flere systemer på markedet. Desværre satsede museerne på Beta Max som var godt, men det var ikke fremtidens system. Hertil kom, at museerne ikke havde økonomisk mulighed for at købe meget af det supplerende udstyr, som afgjort ville have optimeret systemet, så anvendelsen blev derfor også af denne grund begrænset. Behovet var der selvfølgelig stadig og er ikke blevet mindre. Det var derfor overordentlig kærkomment, da restauratør Søren Fisker tilbød museerne et helt nyt og moderne videokamera med tilhørende udstyr til blandt andet redigering. Første videoopgave for museernes fotograf bliver foruden den normale museale dokumentation tillige at lave en videofilm over restaureringsarbejdet i Strandgade 91.

Museerne har med støtte fra forskellige fonde, suppleret med egne midler, erhvervet forskellige malerier, blandt andet et meget interessant maleri af Carl Locher med motiv fra Hornbæk strand. Den lille samling af Albert Gottschalk-malerier, som museerne allerede råder over, er blevet suppleret med et særdeles charmerende maleri med "Udsigt fra Kronborg over Grønnehaven". Et udsnit af Kronborg er ligeledes motivet for et andet ny erhvervet maleri malt af Svend Hammershøi. "Kronborg set fra syd" er titlen på endnu et ny erhvervet maleri denne gang udført af C.M. Soya-Jensen. Når Kronborg-motiver således har haft en fremtrædende plads i museernes indsamlingspolitik skyldes dette planerne om en større "Kronborg-udstilling".

Da museernes samlinger rummer bemærkelsesværdigt få malerier med motiv fra Sydkysten, er Knud H. Olsens topografisk interessante gengivelse af "Hegnsmændens Hus ved Egebæksvang" blevet erhvervet i dette øjemed. Testamentarisk har museerne modtaget et charmerende usigneret portræt af Frederikke Dorothea van Deurs (1762-1818) gift med entreprenør og købmand Jean Jacob Claessen (1752-1806), begge Helsingør.

Museernes sølvsamling på Marienlyst Slot er endvidere blevet suppleret med to hovedvandsæg, nemlig et hjerteformet hovedvandsæg udført af Lorenz Amberg samt et udført af Andreas Lindberg.

Undersøgelser og forskning

Med økonomisk støtte af Statens Museumsnavn har Helsingør Kommunes Museer i 1993 fået mulighed for at iværksætte en længe ønsket nutidsundersøgelse/dokumentation af Espergærdeområdet, som opfølgning af forsøgsprojektet "Et døgn i Helsingør", der afvikledes i 1989 med et foremt resultat. Omkring 1000 spørgeskemaer er blevet udsendt

Helsingør Kommunes Museer er stærkt på vej ind i den "Fagre, nye EDB-verden". Her betjener Susanne Katstrup tastaturet på Bymuseet.

efter "statistisk tilfældighed", hvor mere end 200 velvilligt har besvaret det omfattende spørgeskema. Mange af "deltagerne" er på den baggrund blevet kontaktet telefonisk med henblik på præcisering og uddybning. Et særdeles ressourcekrævende arbejde, ligesom hele bearbejdningen af de mange oplysninger. Undersøgelsen sker i øvrigt parallelt med en tilsvarende ved Greve Museum, hvilket på ingen måde er en tilfældighed, men sker målrettet med henblik på et sammenlignende studie. Udover en mere teknisk rapportering tilstræber museerne i 1994 at give museumsinspektør Anne Majken Snerup Rud mulighed for at publicere undersøgelsen i en bredere form og sammenhæng, akkurat som det var tilfældet i 1991 med "Et døgn i Helsingør" og opfølgningen "Din verden – Min verden". Social- og Sundhedsforvaltningens Servicecenter Espergærde har, ligesom Udviklingsafdelingen, været overordentlig imødekommende, og har på forskellig måde assisteret med baggrundsmateriale.

Arkæologisk har museerne som et såkaldt "ikke gravende museum" kun i meget begrænset omfang været involveret i arkæologiske undersøgelser udover nogle få besigtigelser i forbindelse med bygge- og anlægsarbejder. Med økonomisk støtte af Frederiksborg Amts Museumsråd på 10.000 kroner har museerne dog i samarbejde med Egnshistorisk Forening for Hellebæk-Aalsgaarde og under ledelse af arkæolog Anne-Christine Larsen fra Nordsjællandsk Folkemuseum kunnet iværksætte en prøvegravning ved Hamtermøllen i Hellebæk, i et forsøg på en lokalisering af Christian den Fjerdes kobbermølle. Dette lykkedes imidlertid ikke endeligt, hvilket der kan læses mere om i artiklen om udgravningen.

En kæmpemæssig arbejdsopgave har ligget i en udskrift af Christian den Femtes Matrikel, markbøgerne samt eng-, skov- og græsningstaksation 1681, som museumsinspektør Lars Bjørn Madsen har stået for. Udskrivningen har taget sigte på at tilvejebringe et for museumsbrugere let tilgængeligt historisk og topografisk kildemateriale for landområderne. Nok så væsentligt i arbejdet har det været, at markbøgerne på længere sigt skal indgå i et samlet materiale vedrørende landområderne, herunder en systematisk indsamling og bearbejdning af alt kortmateriale for det pågældende område.

Bevaring

Bevaringsarbejdet har været vidtspændende. En gruppe lokale beboere og andre interesserede har i løbet af 1993 været samlet ved en række møder og praktisk arbejde i forbindelse med udarbejdelse af en "pleje- og bevaringsplan for Snekkersten og Skotterup stjeplepladser". Det praktiske arbejde omfattede renoveringen af det gamle tjærelad, som nærmest lå i ruin. Med økonomisk støtte af navnlig Sundbusserne, men også museerne, har gruppen i den forbindelse udført et hårdt og til tider slidsomt arbejde, som fuldt og helt er kompenseret ved resultatet. McDonald's og Wiibroes Bryggeri sørgede for behørig mad og drikke.

Museerne har tilsvarende været konsulteret i en sag om en gammel barkkedel på Sletten Havn. Med betydelig velvilje har teknisk forvaltning i Fredensborg-Humlebæk Kommune i forbindelse med et anlægsarbejde på havnen foranlediget en fornem opmåling samt tilbudt en total renovering af barkkedlen. Når Helsingør Kommunes Museer således har været involveret i denne sag skyldes det, at museernes museale interessesfære med hensyn til fiskeri strækker sig til og med Humlebæk.

Fiskeri var da også emnet, da museerne besigtigede en gammel fiskerbåd på oplagspladsen ved det gamle Nivå Teglværk. Her stod et "vrag" af en fiskerbåd, hvis alder og historie imidlertid var ganske interessant. Båden er bygget omkring 1915 på Snekkersten Bådebyggeri, og er vel en af de første med motor. I nært samarbejde med Niels Westergaard, der repræsenterer ejeren, Helsingørs Erhvervsskoler, Helsingør Erhvervs- og Uddannelsesrådgivning og Arbejdsmarkedsnævnet i Helsingør Kommune er det lykkedes at få etableret et projekt for renovering af båden. Erhvervsskolerne har således påtaget sig hele opmålingsarbejdet, HEU tager sig af selve renoveringen med bådebygger Bjørn Andersen som konsulent, betalt af museerne, som også bekoster materialerne.

Bygningsfredningsloven tildeler de danske kulturhistoriske museer en stor og aktiv rolle i bygningsbevaringsarbejdet, som sammenholdt med et lokalt samarbejde i stadig udvikling har været berigende såvel arbejdsmæssigt som for bygningsbevaringssagen. Forsigtigt har museerne i den allertidligste fase af debatten om bevaring eller nedrivning

af "Sommariva", påpeget bygningens uomtvistelige kvaliteter såvel kulturhistorisk som arkitektonisk.

Tilsvarende har museerne påpeget de betydelige kulturhistoriske værdier, som de gamle kildsteder i kommunen rummer, samt den mistrøstige tilstand netop de befinder sig i. Helsingør Kommune har taget sagen op med hensyn til "Ophelia Kilde", som er blevet "plejet", og således på ny kommet til ære og værdighed. Frederiksborg Amts tekniske forvaltning har tilsvarende stillet sig positiv over for at ville gøre noget ved Rostgaards Kilde i Espergærde, men dog uden at der ses at være sket noget i sagen.

Entreprenørfirmaet Rasmussen & Schiøtz, der står for et større byggeprojekt på Meulenberg, har efter anmodning velvilligt overdraget museerne fire romanske søjlebaser, som stod under en gammel trælade samme sted. Søjlebaserne stammer givetvis oprindelig fra et de to helsingørske klosteranlæg, som blev nedrevet efter reformationen. Museerne har i formidlingsøjemed uddeponeret de fire granitbaser fra 1400-årene til den nye og nærliggende Sthens Kirke. Her har menighedsrådet valgt at placere disse som markering af den oprindelige "vandrekirke"s grundplan. Nordsjællandsk Folkemuseum har uafhængigt heraf foretaget en arkæologisk udgravning af en 1700-tals teglovn ligeledes på Meulenberg.

Museerne har endvidere i det forløbne år engageret sig stærkt i bestræbelserne for at bevare gamle historiske stednavne, og ved navngivning af nye veje og pladser at benytte det righoldige historiske navnestof, som vitterlig eksisterer.

Formidling

Besøgmæssigt har 1993 været et rimeligt godt år. Antallet af besøgende på museerne er i forhold til 1992 steget fra 24.594 til 31.311, hvoraf 19.005 har været betalende. Tallene for de respektive afdelinger har været som følger: Bymuseet 10.496 (9.634), Flynderupgård Museet 3.167 (5.442), Marienlyst Slot 17.118 (11.100), Museet Tikøb Frysehus 530 (210) ifølge gæstebog. Med hensyn til besøgstallet i museet i Tikøb så er der klart tale om et minimumstal. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at henved et halvt hundrede af gæsterne har været udenlandske turister. Tilbagegangen i besøgstallet på Flynderupgård Museet hænger sammen med det ekstra-

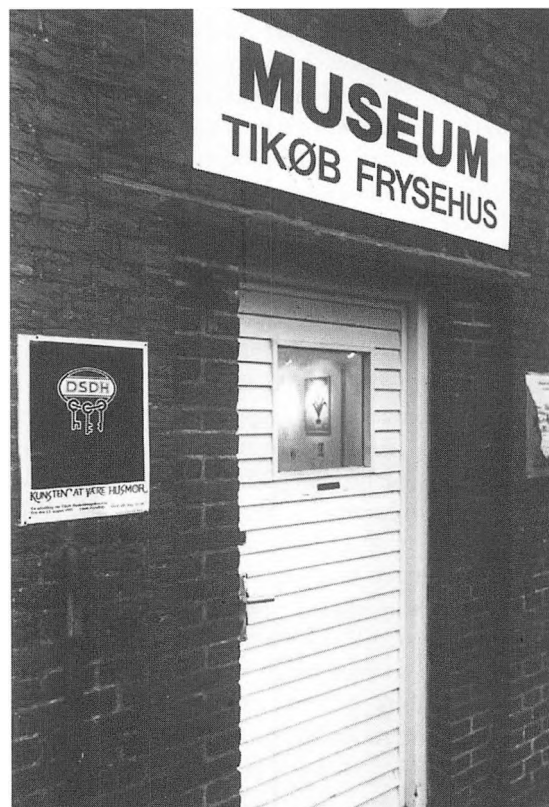
ordinære store antal besøgende i forbindelse med arrangementet "Trækhestenes dag" i 1992. På den anden side er der tale om en 35% fremgang i forhold til 1991 og årene umiddelbart forud. Det fornemme besøgstal, der ses på Marienlyst Slot skyldes helt klart smykkeudstillingen "Batalje på slottet", som blev lidt af et tilløbsstykke og dermed den hidtil største publikumssucces.

Udstillingsvirksomheden er en særdeles vigtig del af det museale arbejde, og har altid været meget højt prioriteret. Dette er fortsat tilfældet om end på et lidt lavere niveau end de foregående år, hvilket alene skyldes en absolut nødvendig opprioritering af arbejdsområderne i forbindelse med den særdeles krævende magasinoverflytning. Alligevel er det blevet til 6 særudstillinger af "egen produktion" i 1993 samt 8 "fremmede".

Året var kun tretten dage gammelt da en portugisisk søkortudstilling åbnede på Helsingør Bymuseum. Og nøjagtig en måned senere kunne selvsamme sted åbnes en særdeles righoldig og farverig udstilling over emnet "Truxa's magiske verden", som desværre ikke blev den publikumssucces, som alle havde ventet og håbet på. Alle sejl var ellers blevet sat i dette øjemed. Akkurat som det var tilfældet med udstillingen over de berømte Helsingør revyer i årene 1917-1966, som åbnede den 2. juli under stor festivitas med deltagelse af flere af de "gamle" aktører. Det var således også en gruppe af tidligere "revymedarbejdere" på det praktiske plan, der havde givet anledning til at museet tog dette vigtige, men kolossalt omfangsrige emne op. Havde det fulde omfang været kendt på forhånd, havde museerne nok af arbejdsmæssige årsager ladet projektet ligge i endnu nogle år. Men fuld af forhåbning og med en utrolig ihærdighed gennemførte museumsinspektør Anne Majken Snerup Rud udstillingsprojektet bistået af scenograf Birgit Massesson og en lang række andre medarbejdere og selvfølgelig "initiativgruppen". Det er blevet en udstilling, som virkelig vækker begejstring hos publikum, som nu får yderligere et halvt til et helt år til at besøge Bymuseet og opleve "Helsingørrevyen 1917-1966". På Bymuseet blev den internationale kvindedag, den 8. marts, markeret med udstillingen "Kvindeliv", som en gruppe kvindelige deltagere i AOF's Daghøjskole havde lavet.

Større særudstillinger på Flynderupgård var der ikke rigtig ressourcer til i 1993, men dog en pæn lille plancheudstilling om besættelsestiden i anledning af 50-året for "August-oprøret 1943" og "jødetransporterne". Det lykkedes ikke som planlagt at få gennemført flytningen af "Bondestuen". Derimod blev det til to særudstillinger i Museet Tikøb Frysehus. Den første var fotoudstillingen "Tikøb – som fotografen så det". Den lille, men meget energiske "Frysehusgruppe" havde gjort et kæmpe forarbejde med at indsamle fotografier og tekste disse, før de

Det foreløbig nyeste skud på det kommunale museumstræ: Tikøb frysehus. Her inviteres til udstillingen "Kunsten at være husmor".

endelig kunne slå dørene op for den relativt omfangsrige og interessante udstilling. Tikøb Husholdnings Forening stod for den anden udstilling i Frysehuset. Denne fortæller dels om foreningens mangeartede virke og dels om de stadig ændrede vilkår arbejdet i hjemmet udføres under.

På Marienlyst Slot indledtes udstillingsåret med "Helge Holmskov – maleri og skulptur", som var arrangeret i samarbejde med Minna Holmskov. Den 6.marts blev dørene slået op for en ny stor og fornem separatudstilling, dennegang med kunstneren Bente Polano, som efterfulgtes af "Billedkvintetten". "Batalje på Slottet" var titlen på sommerudstillingen, som blev en forrygende succes såvel i form som publikumsmæssigt. Udstillerne var smykkekunstnerne Torben Hardenberg og Mikala Naur, som sammen med museumsassistent Mona Faye fik skabt en flot udstilling, der virkelig levede op til titlen. "Batalje på Slottet" suppleredes i slottets stueetage på fornem vis af kunstneren Finn Naur Pedersens "Paradishaven" – en installation. "Batalje på Slottet" lukkede den 31. august, og allerede den 4. september kunne "Blå Sekvens" med gæsteudstillere indbyde til fernisage. Tre kvindelige kunstnere stod herefter for en meget flot udstilling i oktober måned med keramik – maleri – keramik, "Brikker" kaldet. Denne udstilling blev fulgt op med en udstilling af billedkunstneren Natalie Mégard, som viste billeder og rumskulpturer. Samtidig udstillede Lisbeth Nordskov smykker på etagerne ovenover. Flotte udstillinger begge to.

December måned er "traditionen" tro helliget julenisser, julehistorier og børn. Museernes mangeårige registrator Annette Aagaard havde til julemåneden skrevet 24 nye, spændende julehistorier for børn og andre barnlige sjæle, og dem var der heldigvis mange af på slottet. Alene henvend 1600 børn overværede museumsformidler Poul Korse's oplæsning af disse og andre julehistorier. Samtidig kunne de besøgende begejstres ved Hanne Holm Jørgensens glade og charmerende julenisser, som knyttede sig til "nissehistorierne". Julearrangementet på slottet som var tilrettelagt af Mona Faye gav også indblik i julenissernes tilblivelseshistorie, idet Hanne Holm Jørgensen nogle gange viste sin eminente kunnen. I øvrigt for et stuvende fyldt slot.

Fra udstillingen "Kunsten at være husmor" i Tikøb Frysehus.

Marienlyst Slot dannede i den sidste uge i maj måned rammen om nogle filmoptagelser, nemlig til Erik Clausens film om den unge Carl Nielsen. Foruden at passe godt på slottet agerede en del af museets personale tillige statister.

Den officielle præsentation af Vigilius Eriksens eminente portrætmaleri af dronning Juliane Marie markeredes den 17. juni ved en festlig sammenkomst for en kreds af sponsorer og gode "støtter".

Gennem flere år havde det været et stort ønske for museerne at få mulighed for at servicere publi-

kum på Marienlyst Slot med kaffe, the og kager. Dette ønske gik i opfyldelse, da en aftale kunne indgås med "Kammercafeen" i Kulturhuset Det gamle Toldkammer, på baggrund af Ejendomsudvalgets godkendelse af cafedrift på slottet. En museumscafe bliver ikke nogen succes fra den ene dag til den anden. Det kræver et langt sejt træk, før publikum for alvor bliver bevidst om, at der findes en cafe, og denne naturligt indarbejdes i et besøg på slottet. Alligevel må forsøget med museumscafe siges at have været en succes, som forhåbentlig kan fortsætte.

Det lange seje træk er overstået med hensyn til sommerkoncerterne på Marienlyst Slot. Med klart syn og viden om kvalitet er det lykkedes museernes koncertarrangør Lars Fenger at få slottet placeret på landkortet som et fornemt koncertsted, senest med sommerens "Russiske Festival", som blev tildelt mange roser af publikum og anmeldere. Vellykkede var også årets to "Bellman-koncerter" på slottet, hvor den i november måned var arrangeret af museumsformidler Poul Korse.

Marienlyst Slot dannede desuden i efteråret rammen om en vellykket foredragsserie om besættelsestiden, som var arrangeret af Helsingør Museumsforening.

Formidling er utrolig mange ting, således også deltagelse i radio og TV-udsendelser af forskellig slags. Foruden de lokale stationer har museerne blandt andet medvirket i en 1½ time lang debatudsendelse i Danmarks Radio på program 1 om det standende spørgsmål om forholdet mellem Kronborg – værfområdet – Helsingør, ligesom i kortere udsendelser om "fattiggårde" (Bymuseet) og sundtoldens oprævning. Endelig har museet medvirket i Piet van Deurs TV-serie "Hvad er dette", samt i flere TV-interviews. Skriftligt har museerne leveret en betragtelig mængde kulturhistorisk stof til lokale aviser og blade samt årets turistavis, og i samarbejde med Forsvarets Center for Lederskab på Gurrehus en bog om "Gurre". Det museumsformidlende har også været det bærende element i museernes engagement i kåringen af "Årets Hus" og udarbejdelsen af den obligatoriske informationstavle, som opstattes på den pågældende bygning.

Til den stort anlagte "Holland i Helsingør"-festival, som løber af stabelen i 1994, har museerne foreløbigt bidraget med 4 dobbeltsider i Helsingør Dag-

blad omfattende den historiske dimension af hollændernes gøren og laden i Helsingør.

En del arbejdsmæssige ressourcer anvendes hvert eneste år på planlægning og research på særudstillinger, som af den ene eller anden årsag alligevel må stilles i bero. 1993 har i den henseende ikke været nogen undtagelse. Af økonomiske årsager har museerne således desværre måttet skrinlægge en ambitiøs udstilling over emnet "Hollandsk 1600-tals kunst set i kunsthistorisk og kulturhistorisk synsvinkel", som Lone Leth-Larsen (festivalkoordinatør), Lars Bjørn Madsen og Poul Korse havde planlagt på Marienlyst Slot i anledning af festivalen "Holland i Helsingør" i 1994. Tilsvarende måtte Ole Søndergaard, Tom Stepp, Georg Mathiesen og Kenno Pedersen erkende det umulige i at skaffe det økonomiske grundlag via fonde til realiseringen af udstillingsprojektet "Designprocessen – fra ide til virkelighed", ligeledes på Marienlyst Slot.

Museerne har mange gode hjælpere og støtter blandt vennerne. Således påtog John Hansen sig beredvilligt tinstøbning på Bymuseet i vinterferien. Mange børn og voksne mødte frem, så og hørte på. En aktivitet, som museerne om muligt, vil gøre mere brug af i formidlingen. Ligeledes af den udstillingsmontre som museerne har fået stillet til disposition på Hovedbiblioteket med henblik på skiftende udstillinger. Med hensyn til det store og fornemme formidlingsarbejde som udføres i Helsingør Museumsforenings regi, henvises til den beretning som aflægges ved generalforsamlingen af foreningens formand, postmester Ervin Jepsen.

Organisation og samarbejde

En uvurderlig hjælp for museerne i det forløbne år har sædvanen tro været Helsingør Erhvervs- og Uddannelsesrådgivning, og en stor tak skal rettes til medarbejderne og ledelsen.

Kultur- og Fritidsforvaltningen skriver sig tilbage til 1. januar 1993, og museerne kan således se tilbage på 1 år i denne forvaltnings regi. Samarbejdet har fungeret gnidningsløst og upåklageligt set fra museernes side. Der er blevet lagt op til åbent og fordringsløst samarbejde på tværs i den vidtfaavnede forvaltning. Fremtiden synes at tegne positivt blot denne ikke får lov at stivne i bureaukrati og formalisme. Museumschefen er udpeget som re-

præsentant på ledersiden i Hovedsamarbejdsudvalget i forvaltningen. Ligeledes er museerne repræsenteret med 2 repræsentanter i det centrale sikkerhedsudvalg. Museerne deltager endvidere som Kultur- og Fritidsforvaltningens repræsentant i en arbejdsgruppe "Vedrørende modernisering af partiell byplanvedtægt 19". Et særdeles interessant og berigende stykke arbejde.

En væsentlig forudsætning og element i et godt tværgående samarbejde er en forståelse og respekt for hinandens arbejdsområder. På denne baggrund har Økonomisk Forvaltning efter behørig invitation henlagt et afdelingsledermøde til Bymuseet, med henblik på en gensidig personpræsentation og en generel orientering om de respektive arbejdsområder efterfulgt af en rundvisning på museet.

Efter flere tilløb lykkedes det endelig i februar måned at få arrangeret et personalemøde med deltagelse af formanden for Kulturelt Udvalg Marna Dahl Nielsen. Såvidt det fornemmes var dette møde til stor gensidig glæde også at dømme efter senere bemærkninger, herunder et ønske om at gøre et sådant møde til noget årligt tilbagevendende. Mødet formede sig som en hyggelig dialog på baggrund af en gensidig orientering.

Sidst men ikke mindst har museerne haft et fortrinligt samarbejde med trykkeriet ved Pædagogisk Central, som kvalificeret og velvilligt har bistået ved såvel langsigtede som akutte opgaver.

Kurser og seminarer

Kurser er efterhånden blevet et fremmedord på museerne. Budgetkontoen, som kan anvendes i dette øjemed, er beskeden og rækker i bedste fald kun til ganske få og billige kurser. Det må derfor siges at være overordentlig prisværdigt, at medarbejderne på eget initiativ søger eksternt betalte kurser, hvad enten det er grundkurser i EDB eller i genstandsbevaring. Ad denne vej er det tilsvarende lykkedes museerne at blive repræsenteret ved større internationale konferencer og symposier. Museumsinspektør Lars Bjørn Madsen har således deltaget i en konference vedrørende kirkegårdsregistrering i Norge samt et symposium i Polen om forskningen i Balticums historie.

Endvidere har museernes medarbejdere, i det omfang det har været foreneligt med arbejdet og

økonomien, deltaget i museumsfaglige møder, såsom "virksomhedsbesøg" på Jagt- og Skovbrugsmuseet arrangeret på foranledning af Amtsmuseumsrådet i december måned. Mødeaktiviteten i de forskellige faglige puljer har i 1993 været forholdsvis behersket. Museerne er repræsenteret i "dragtpuljen" ved Kirsten og Annette Aagaard, "byhistorisk pulje" ved Anne Majken Snerup Rud, "håndværker og industripuljen" ved Lars Bjørn Madsen, i Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver i Frederiksborg Amt (LAFAs) ved Anne Majken Snerup Rud (næstformand) og i Frederiksborg Amts Historiske Samfund ved Kenno Pedersen (formand). I Museumsrådet for Frederiksborg Amt er museerne repræsenteret ved Palle Westergaard (Kulturelt Udvalg/bestyrelsen) og Kenno Pedersen, der er formand for rådet. Med observatørstatus deltager Anne Majken Snerup Rud og Kenno Pedersen i bestyrelsesarbejdet i henholdsvis Hornbækegnens Historiske Arkiv og i Hellebæk-Aalsgaarde Egnshistoriske Forening. Poul Korse repræsenterer museerne i informationsudvalget og redaktionsudvalget bag kommunens personaleblad "Koggen", samt i Historisk Forening for Espergærde og Omegn.

Bygninger

Der har ikke været igangsat nogen større bygningsmæssige arbejder i det forløbne år. Ressourcerne har alene været anvendt på den almindelige løbende vedligeholdelse af de tre museumsbygninger – Karmeliterhuset (Bymuseet), Flynderupgård Museet og Marienlyst Slot. Nyanlæg har dog været lægningen af fliser foran den nye magasinbygning på Flynderupgård, således at aflæsning af museumsgenstande og transport af genstande til og fra "varmekontaineren" kan ske hensigtsmæssigt. Oliefyrene i Flynderupgårds hovedbygning og centralmagasinet er blevet konverteret til gas, som led i en overordnet miljøpolitisk beslutning i Helsingør Byråd.

Det ødelæggende aspekt ved vintersaltning er tidligere påpeget i en årsberetning, men skal gentages her. Vintersaltningen af gader og stræder i Helsingør skader i uhyggelig grad omgivelserne, og i byen navnlig husfacaderne. Karmeliterhuset er med dets smalle fortov særlig hårdt belastet af saltningen, som da også har forårsaget, at de nederste munkestensskifter smuldrer ret kraftigt og bør ud-

skiftes. Men dette er overordentlig økonomisk belastende også i relation til, at så meget andet står over for tiltrængt vedligeholdelse.

Personale

Personalemæssigt er der ikke sket ændringer i det forløbne år. Normeringen er opretholdt og udgør 12 "fuldtidsstillinger", som omfatter følgende: Museumschef Kenno Pedersen, museumsinspektør Anne Majken Snerup Rud, museumsinspektør Lars Bjørn Madsen, museumsformidler Poul Korse, museumssekretær Ågot Bryde Andersen, magasinforvalter/museumshåndværker Morten Kjærø, museumsassistent Carsten Møller, museumsassistent Ritta Vogensen Jensen, museumsassistent Mona Faye, museumsassistent Kirsten Aagaard, museumsassistent Tenna Bülow, museumsassistenteleve Elisabeth Thorsen, rengøringsassistent Dorthe Steffensen, rengøringsassistent Mette Corneliussen, rengøringsassistent Kirsten Floor, kustode Christina Krönlein, kustode Martin Holm Hansen, volontør Annette Aagaard og volontør Børge Hansen. Museumsassistenteleve Fie Kanstrup har desværre på grund af sygdom måttet holde op ved museerne.

Fratrædt pr. 31/12 1993 er endvidere Morten Kjærø, som desværre, for at prøve nye veje, har valgt at opsige sin stilling som magasinforvalter/museumshåndværker. Morten Kjærø har været museerne en virkelig god medarbejder i de godt og vel 4 år arbejdsforholdet omfattede. Udover at have været en fortrinlig og tænksohm håndværker, har Morten været en drivende kraft i hele etableringen af det nye centralmagasin på Flynderupgård og udviklingen af genstandsplejen.

De lokalhistoriske arkiver

v/museumsinspektør Anne Majken Snerup Rud

De to lokalhistoriske arkiver ved Helsingør Kommunes Museer har i 1993, bortset fra de sidste måneder, været lidt stedmoderligt behandlet. Andre sider af museets virksomhed har i nogen grad trukket såvel arbejdskraft som ressourcer væk fra arkivsidens. Derfor fik vi heller ikke i 1993 den længe ønskede nyindretning af arkivet på Flynderupgård Museet – vi håber på bedre held i 1994.

Der er dog også positive ting at fortælle. Arbejdsgruppen bag Tikøb Frysehuse fik med Tikøb-

borgernes hjælp indsamlet mere end 200 forskellige fotografier fra Tikøb og omegn. Affotograferinger af disse fotos er nu blevet registreret og indlemmet i arkivet på Flynderupgård Museet. Derved blev et længe næret ønske om at få fyldigere samlinger vedrørende Tikøb hjulpet godt på vej.

Som vanligt har vi, med glæde, modtaget mange store og små arkiver fra såvel private som institutioner. Det største arkiv, vi modtog i 1993, var et fuldstændigt arkiv fra den tidligere Helsingør og Omegns Bank – nu Unibank. Det vil, når det er gennemgået og registreret, give mulighed for mange forskelligartede undersøgelser af det økonomiske liv.

Museernes trofaste hjælper, Børge Hansen, har i 1993 støt fortsat det store arbejde med at ordne og registrere Værftsarkivet. Det meget store arkiv har hidtil været opmagasineret på Koneloftet i klostret. Da dette imidlertid skulle rømmes, måtte samtlige 185 flyttekasser anbringes på Bymuseets arkivloft. Kasserne står nu stablet op i gangarealerne, så for tiden er det kun meget slanke medarbejdere, der kan hente materiale fra vores arkiver.

Vi er overordentlig glade for, at Børge Hansen utrætteligt gennemgår kasse efter kasse og efterhånden får værftsarkivalierne registreret og anbragt på reoler. Uden Børge Hansens indsats ville arkivet fra denne, for Helsingør så betydningsfulde, arbejdsplads ikke blive registreret og dermed brugbart i dette årtusinde.

Børge Hansen har ligeledes været til stor hjælp i forbindelse med revyudstillingen. Til den udarbejdede han bl.a. en registratur over samtlige originalindspilninger fra Sommerrevyerne i Søstræde. Det er blevet et meget benyttet opslagsværk, der ligger fremme til publikums brug på Bymuseet.

Museumsforeningens fotogruppe har som sædvanlig arbejdet flittigt med at identificere fotos fra museernes arkiver. De har været så ihærdige, at der ikke er flere fotos at arbejde med. Nu holder gruppen et velfortjent hvil, til der atter er en større mængde fotografier at gå i gang med.

Museernes mangeårige medarbejder nu volontør, Annette Aagaard, har i 1993 arbejdet intenst med at gennemgå Bymuseets personarkiver med henblik på at udarbejde en registratur over samtlige personarkiver i Bymuseets arkiv. Dette betydningsfulde arbejde er blevet støttet af Goodfonden med 7000 kr.

Med hjælp fra Statens Museums Nævn har arkivar Bjarne Birckbak været ansat som arkivvikar i tre måneder i slutningen af 1993. Det var en fornøjelse for såvel arkivbrugere som for medarbejdere at have en fuldtidsarkivar i huset. Det var tre gode måneder, hvor noget af det forsømte blev indhentet, så vi trods alt kunne gå ud af 1993 med godt humør.

Helsingør Bymuseum har med tak modtaget:

Lars Bjørn Madsen: Pipettehylster og cykel. Margit Sennels: Cykelbarnestol. Anonym giver: Mønsterbøger. Torben Bill-Jensen: Lommelygte. Anonym giver: Fredsdueemblemer, stempel. Aase Teilmann: Taske, handsker, siluetklip m.m. Brønshøj Museum: Messing skilt. Per Willumsen: Gasmønter. Inger Budtz-Jørgensen: Div. indbo og pyntegenstande. Chr. Waagepetersen: Sennepskrukke og saltkar. Henrik Mohr: Regnemaskine, maskine til prismærkning, stempler, div. pyntegenstande fra Mohrs Bazar. Heinrich Fahrenholz: Idrætsmærker, præmier, medaljer. Arne Heineije: Dukke. Nicolai Larsen: Salve. Hans Bryne Christensen: Skibstømrerværktøj, lærebøger m.m. Carsten Hess, Færggården: Radering. Svend Ersø: Indrammet tegning. Skjold Florin: Almanak. B. Tofte-Jørgensen: Flagskilt, grammofonplader m.m. Helsingør Politi: Rådstueforordninger og breve. Karen og Kenno Pedersen: Idrætsmærker, råkostjern, fuglehoved fra fugleskydning. Grete Tvedborg: Fotografiapparat. Pärnu Museum: Glas, platte. Helsingør Kommunes Rådhus: Båndoptager. Flemming Lauritzen: Idrætsmærker og diplomer. Ole Rømer Olsen: Div. formerværktøj. Ole Thestrup: Træskrin og kontigentkort. Helsingør Syklub/v. Thormod Larsen: Mindeerklæring i ramme. Ågot Bryde Andersen: Bade dragt, badehætte, skobørster, div. køkkenudstyr. Birger Christensen: Div. træting og julepynt fra Trævareboden. Helge Kristensen: Kuffert. Jørgen Malner: Flise. Elisabeth Thorsen: Kjole, smykker, vaginalsprøjte. Tove Flenstrup: Arbejdstøj. Kirkens Korshær/v. Lisa Navacke: Syltede stikkelsbær. E. Weber: Broderet billede. Henny Andersen: Broderiprøver. Richard Larsen: Fod. Anne og Chr. Frandsen: Div. småfilmsudstyr og film. Lise Jonassen: Stole fra besættelsestiden. Eigil Christensen: Postkort, richsfigurer, fyrtøj. A. Forsmark: Penne-tegning. Gunnar D. Gregersen: Akvarel. Dansk Me-

tal/v. Carsten Thorsen: Den gyldne Potte, skærf. Margit Christensen: Cykellygte. Preben Sørensen: Strømpetablet, Haldur Christiansen: Div. tømrværktøj, model, fagbøger. Carl Fisher Jensen: Legetøjshund, kardemommeåse. Lizzi Hansen: Div. postkort. Holger Christiansen: Filmgengiver, svejseapparat, div. monteringsudstyr, spejdersangbøger. Jesper Bjørn Madsen: Skilt. Børge Hansen: Gram-mofonplade. Otto Nielsson: Vaskebræt. Jørgen Spøhr: Medalje.

Helsingør Bymuseum har endvidere med tak modtager arkivalier, fotografier m.m. fra:

Preben Andersen, Anti-Deformation League of B 'NAI B'Rith, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, Hans Christian Bayer, John Bech, Lisbeth Bentzen, Anne-Lise Bernitt, Torben Bill-Jessen, Alex J. Bork, Ella Bruhn, Byhistorisk arkiv for Søllerød Kommune, Byhistorisk Samling og Arkiv Høje Tåstrup, Ejgil Christensen, Haldur Orla Christiansen, Hans Bryne Christensen, Holger Christensen, Per Christensen, Coopers & Lybrand, Dansk Metal, Grethe Ebbesen, Poul Elkrog, Margrethe Fenger, Frederiksværkegnens Museum, Frysehusgruppen, Wilhelmina M. Geutjens, Handels- og Søfartsmuseet, Sct. Vincent Søstrene, Børge Hansen, Evan Hansen, John Hansen, Lizzi Hansen, Helsingør Kommunes Lokalhistoriske Arkiv og Museer, Helsingør kommune Teknisk forvaltning, Helsingør Skibsværft og Maskinbyggeri, Grete Hersdorf, Holbæk Bibliotek, Hornbækegnens Lokalhistoriske Arkiv, Hovedbiblioteket, Rita N. Høyer, Annemette Aarøe Jensen, Anni Jensen, Teknisk Forvaltning, Axel Jensen, Julius Anton Jensen, Sigurd Jensen, Ervin Jepsen, Per Kragh Jespersen, Bjarne Tofte Jørgensen, Inger Budtz Jørgensen, Lauritz E. Jørgensen, Christian Kallenbach, Karlebo Lokalhistoriske Arkiv, Jørgen Knudsen, Kolding Stadsarkiv, Poul Korse, Georg Pindborg Larsen, Hilda Larsen, Jørn Larsen, Laura Larsen, Thormod R. Larsen, Bente Linde, Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn, Lokalhistorisk Arkiv for Korsør kommune, Lokalhistorisk Samling, Albertslund, Bjørn Madsen, Svend Madsen, Midtsjællands Lokalhistoriske Arkiv, Henrik Mohr, Amor sko, Leo Mortensen, Annelise W. Møller, Møns Museum, Arne Nielsen, Eno Nielsen, Jack Mellon

Overførslen af de mange tusinde museumsgenstande til det nye, tidssvarende centralmagasin på Flynderupgård er meget ressourcekrævende - men den går planmæssigt.

Nielsen, Magda og Billy Nielsen, Svend Nielsen, Nordsjællandsk Folkemuseum, Notabene ApS, Helsingør Politi, Ole Rømer Museet, Børge Olsen, Signe Olsen, Karen Pedersen, Kenno Pedersen, Lise Petersen, Preben Petersen, Petri Bolette, Erik O. Precht, Pärnu Museum, Herman B. Rasch, Marie Rasmussen, Kirsten Rønne, Benny Rünitz, Margrethe Schwartz, Margit Sennels, SLA, Sammenlutningen af Lokalkarkiver, Sorø Amts Museum, Svendborg og Omegns Museum, Flemming Søgaard, Christian Sørensen, Ole Thestrup, Carsten Thorsen, Told- og Skatteregion Helsingør, Helge Torm, Grete Tvedberg, Unibank, Christian Waagepetersen, Palle Westergaard, Jørgen Widtfeldt.

Flynderupgårdsmuseet har med tak modtaget:

Ole Eggert: Legetøj. Gert Nielsen: 2 kultegninger. Erik Børgeesen: Dåbsfad, maleri, arkivalier fra købmand Sigurd Andersen, Horserød. Hilda Larsen: Arkivalier fra Edward Rasmussen, Aggerbrogården, Plejelt, vognlygte, pilleæske, foto. Else Petersen: Brudekjole, natkjole, liv, skjorte, bindebukser, kyse. Jørgen Øst: 3 fotoalbums. Poul Hansen: Frankeringsmaskine, klicheer og aftryk fra værftsblade, div. lithografier, højtaleranlæg o.a. Ragnhild Gregersen: Skrivepult, maleri. Frede Jørgensen: Regnemaskine. Enke eft. fisker Johannes Larsen: Bødenål, rygkurv. Henning Johannesen: Modelskib. Michael Hansen: Foto af Tikøb

Missionshus. Max Haberstad: Mappe m. tryk af danske guldaldermalere, arkivalier. Henning Andersen: Instrumentkasse, ledrag, mappe m. tegninger. Thorkild Johansen: Blok. Elisabeth Thorsen: 4 fotoalbums. Ellen Petersen: Foto. Per Christianen: Foto. Hornbækegnens Historiske Forening: Foto, rør, korkbælte, værktøjskasse, faner fra Sangforening og Hornbæk Sogns Sygekasse. Jens Jensen: Navneskilt, øse.

Arkivalier.

Else og Arvid Dykjær: Protokol fra Tikøb kommunes Tjenestemandforeninger. Ellen Poulsen: Arkivalier fra Pension Thalassa. Gunhild og Lauritz Jensen: Arkivalier fra Tikøb Telefoncentral. Helge Jensen: Jubilæumsskrift fra Espergærde Skakklub. Bente Sørensen: Fotos fra tunfiskeri. Johanne Larsen: Fotos og scrapbøger. Benny Enderleit: Arkivalier fra Majorgården, hammer. Jens Larsen: Arkivalier fra Blistrup Husmandsforening.

Helsingør Kommunes Museer medvirkede ved renoveringen af det gamle tjærelad i Snekkersten.

